

Fernando Claudín

Eurokommunism och socialism

Översättning: Ewa Dahlin

Svensk utgåva 1979 (spanskt original 1977)

Fernando Claudín (1915-1990) var en ledande spansk kommunist och marxistisk historiker som uteslöts ur kommunistpartiet PCE 1965 pga meningsskiljaktigheter om den förda politiken. Han är mest känd för sitt stora arbete (i 2 delar) om den världskommunistiska rörelsen: [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#) och [band 2](#).

Innehåll

Förord	1
1. Kapitalismens kris och det socialistiska alternativet	1
Eurokommunismen i dag	1
Krisens karaktär	3
Den politiska krisen i Italien, Frankrike och Spanien	8
2. Eurokommunismen och Moskva	14
Konfliktens historiska bakgrund	14
Från 1956 till ”östkonflikten”	18
Den omöjliga ”normaliseringen”	20
En västkonflikt på väg?	25
Huvudproblemet är systemets natur	31
3. Den demokratiska vägen till socialismen	33
Den historiska erfarenheten	35
Eurokommunismens anti-monopolistiska strategi	52
Det italienska försöket med demokratisk väg till socialismen	58
Den demokratiska vägen är den enda möjliga	64
Mellan de båda supermakterna	73
4. Några steg närmare en schism	78
Efterskrift	88

Förord

Efter publiceringen av den första spanska upplagan av denna bok i maj 1977, har eurokommunismen flera gånger stått i centrum för världens uppmärksamhet. Två händelser har haft särskild betydelse för utvecklingen av denna politiska strömning:

— Artikeln i *Novoje Vremja* i juni 1977, där Moskva går till häftigt angrepp mot Santiago Carrillo och eurokommunismen som sådan, liksom den polemik som sedan följde.

— Nederlaget för den franska vänsterunionen i parlamentsvalen i mars 1978.

Dessa och andra händelser har gjort att jag utökat den ursprungliga texten. I fjärde kapitlet refererar jag till *polemiken mellan Moskva och de eurokommunistiska partierna*. Detta kapitel avslutades i september 1977 och publicerades för första gången i den tredje spanska upplagan av denna bok.

De franska valen i mars 1978 behandlas i efterskriften, som skrevs för den tyska upplagan av boken (april 1978).

Med undantag för dessa tillägg har jag inte gjort några ändringar i den ursprungliga texten, vilken avslutades i april 1977. En del redan överspelade referenser till de spanska och franska valen och till den framtida ekonomiska situationen har jag också låtit stå kvar för att inte bryta det enhetliga tidsperspektivet.

Fernando Claudín Madrid, september 1978

1. Kapitalismens kris och det socialistiska alternativet

Eurokommunismen i dag

I slutet av 1970 dök ett nytt ord upp på den internationella pressens förstasidor. Det blev snabbt ett begrepp i det politiska språket — ordet var eurokommunism. Myntat i kretsar utanför de kommunistiska partier det hänför sig till, mottogs det med reservation av dessa partiers ledargrupper, framförallt det spanska partiets. ”Begreppet är mycket olyckligt. Det finns ingen eurokommunism”, menade det spanska kommunistpartiets generalsekreterare under de europeiska kommunistpartiernas Berlinkonferens i juni 1976. Det franska kommunistpartiets generalsekreterare undvek termen på konferensen, medan det italienska kommunistpartiets generalsekreterare indirekt accepterade den. ”Det här begreppet”, deklarerade han, ”har inte myntats av oss, men det faktum att det fått så stor spridning visar tydligt vilken stor omfattning strävandena fått i de västeuropeiska länderna att söka och finna nya typer av lösningar för samhällets omvandling mot socialism.”¹ I själva verket var Berlinkonferensen i sig, som vi kommer att se, det mest konkreta exemplet på eurokommunismens existens.

Två polemiska argument har framförts mot begreppets användbarhet. Det ena är att öststaterna, där kommunistpartierna har makten, också är europeiska. Trots det är det uppenbart att begreppet eurokommunism inte hänför sig till dem annat än i negativ bemärkelse. Det andra argumentet är att Japan är ett asiatiskt land och ändå överensstämmer det inflytelserika japanska kommunistpartiets uppfattningar i hög grad med uppfattningarna inom de europeiska kommunistpartier som ansluter sig till eurokommunismen.

Båda argumenten äger viss giltighet. Termen anger egentligen den inriktning som tenderar att dominera kommunistpartierna i de utvecklade, kapitalistiska länderna och svarar mot gemensamma problem på det specifikt nationella området. Utifrån denna synpunkt är begreppets

¹ Ur talen på konferensen (23-24 juni 1976) som publicerats av respektive parti.

geografiska begränsning inte särskilt lycklig. Men begreppet är inte heller missvisande, eftersom det är i Europa som eurokommunismen historiskt sett har sitt teoretiska och praktiska ursprung. Men som så ofta sker när man ska döpa nya fenomen, blir första bästa ord man hittar tongivande och detta är vad som håller på att ske med begreppet eurokommunism. Strax efter Berlinkonferensen började själve Carrillo acceptera det, när han i en promemoria till det spanska kommunistpartiets centralkommitté bekräftar: ”Ingen förnekar längre att vid Berlinkonferensen befästes uttryckligen den tendens som vissa har döpt till ”eurokommunism” och som vi uppfattar som en generell beskrivning, som på en rad väsentliga punkter överensstämmer med linjer inom de kommunistpartier med massbas som finns i länder med utvecklad kapitalism, vare sig de är europeiska eller inte.”² Carrillo inbegriper däri kommunistpartierna i Italien, Frankrike, Sverige och Japan. Mot årets slut förefaller det som om Carrillo inte längre har några reservationer inför begreppet och han lanserar tesen om ”den eurokommunistiska vägen till makten.”³

Vad gäller de eurokommunistiska partiernas agerande kan man iakttä två sinsemellan oberoende tendenser:

- 1) en strävan att anpassa uppfattningen om och strategin för övergången till socialismen till den utvecklade kapitalismens specifika förhållanden;
- 2) den för var dag allt tydligare ”skilsmässan” mellan de eurokommunistiska partierna och ”Moskvakommunismen”.

”Västkonflikten” inom den internationella kommunistiska rörelsen blir genom eurokommunismen alltmer framträdande och överskuggar därmed ”östkonflikten”, som blev ett faktum på 1960-talet. Den innebär en ny och viktig fas i den *allmänna krisen* inom den internationella kommunistiska rörelsen.⁴

Om eurokommunismen för närvarande befinner sig i ramp ljuset så är det inte bara på grund av ett teoretiskt och praktiskt intresse för dess problematik utan också och framförallt på grund av att den nuvarande krisen inom kapitalismen riktar uppmärksamheten mot det demokratiska socialistiska alternativet. Detta gäller i synnerhet för de tre stora medelhavsländerna där den ekonomiska och sociala krisen kombineras med en kris i det politiska systemet (kristdemokratiskt, gaullistiskt eller frankistiskt). I dessa länder tenderar vänstern att bli den största och ledande politiska kraften. Det som ger eurokommunismen dess aktualitet och europeiska och internationella betydelse är att i de länder där vänstern har en stark ställning, dvs. i Italien, Frankrike och Spanien, spelar kommunistpartiet en betydande roll inom denna vänster. I fallet Italien kan man till och med säga att kommunistpartiet spelar en avgörande roll inom vänstern.

En radikal omvandling av samhället i socialistisk riktning framstår för Europas folk, för tredje gången under detta århundrade, som en akut nödvändighet på grund av de nya motsättningar som formligen exploderat inom kapitalismen och imperialismen. Första gången en liknande situation uppstod var under den stora världskris inom det kapitalistiska, imperialistiska systemet som nådde sin höjdpunkt under första världskriget och vars viktigaste revolutionära resultat var den ryska revolutionens seger. En andra likartad situation uppstod vid nästa världskris i det kapitalistiska imperialistiska systemet. Den började med depressionen på trettioalet och nådde sin kulmen under andra världskriget 1939-45. De viktigaste revolutionära resultaten av denna kris var de fascistiska makternas nederlag och att det skapades positiva förutsättningar för den kinesiska revolutionens kommande seger, liksom för andra antiimperialistiska revolutioner, samt innebar det gamla kolonialsystemets definitiva

² Rapport till det spanska kommunistpartiets centralkommitté, när den samlades i Rom 28-31 juli 1976, s. 32.

³ *Mundo Obrero*, 16 december 1976.

⁴ Den historiska utveckling som ledde till denna ”allmänna kris” har jag studerat i [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1](#) och [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#)

undergång och privatkapitalismens likvidation i Sovjetunionens östeuropeiska grannländer.

Men vid ingetdera av dessa tillfällen förmådde den internationella arbetarrörelsen genomdriva en socialistisk lösning av den kapitalistiska krisen. I Ryssland, och senare i andra östeuropeiska länder, utvecklades revolutionen under sådana förhållanden att den socialistiska målsättning som bars upp av proletariatets och folkets mest avancerade skikt, inte fick utvecklas. I det gamla tsarriket, och senare i de länder där den sovjetiska armén ingrep och besegrade de fascistiska styrkorna, följdes inte maktövertagandet av en utveckling av den arbetar- och folkdemokrati som skulle göra arbetarmassornas expropriering och revolutionära omvandling av produktionsmedlen reell. Inte heller ledde det till ett ökat arbetardeltagande i samhällets styrelse. Tvärtom påbörjades en process i motsatt riktning. En process som visserligen satte igång industrialiseringen och utbildningen men som berövade arbetarna deras sociala, politiska och kulturella rättigheter för att slutligen utmynna i ett nytt socialt system med härskande och underordnade klasser.

Arbetarrörelsen och de samlade demokratiska krafterna i Väst- och Centraleuropa led tragiska nederlag mellan de båda världskrigen. Italien, Tyskland, Spanien och andra länder hamnade under fascistiska eller halvfascistiska diktaturer. Segern över fascismen skapade nya förutsättningar för arbetarrörelsen, som efter andra världskriget uppnådde viktiga sociala reformer och förbättringar. Den försvarade demokratin eller kämpade för att återerövra den (Spanien, Portugal och Grekland) och stärkte sina klassorganisationer. Men allt skedde inom kapitalismens ramar.

Under efterkrigstiden upplevde de kapitalistiska industriländerna två decennier av otrolig ekonomisk tillväxt och en relativ politisk stabilisering. Mellan 1915 och 1945 var "oroshärden" i världen framförallt lokaliserad till Europa, även om de nationella befrielseströrelserna redan då ökade i betydelse, framförallt i Kina. Under efterkrigstiden förflyttas emellertid "oroshärden" till det imperialistiska systemets periferi. Det var de ekonomiska "undrens" tid, det tyska "undret", det japanska, det italienska, det spanska ... Det var epoken då lärda uttalanden gjordes om slutet på kapitalismens kriser, om kapitalismens förmåga till planering och självreglering, om arbetarklassens oåterkalleliga integrering i systemet och om marxismens förfall. Men från och med år 1967 (början av den internationella monetära systemets kris) och 1968-69 (social och politisk kris i Frankrike och Italien) var neokapitalismens framtid inte längre lika ljus. I dag är det få som betvivlar att majrevolten i Frankrike och den heta italienska hösten var symptomatiska utbrott och alltså inte bara tillfälliga oroligheter. En ny allmän kris i det kapitalistiska och imperialistiska systemet hade inletts. Eurokommunismen är till stor del en produkt av denna kris samtidigt som den sätts på prov av den. Dess framtid beror i hög grad på hur den kommer att spela sin roll.

Krisens karaktär

Den nuvarande krisen är inte bara ekonomisk utan också social, politisk, ideologisk och moralisk. På ett eller annat sätt påverkar den de utvecklade kapitalistiska länderna, tredje världen och de så kallade socialistiska länderna. Därav följer dess totala karaktär, även om den ekonomiska aspekten för närvarande är den mest framträdande. Men den politiska aspekten håller snabbt på att bli den dominerande (i de fall den inte redan är det) i de latinska länder som är eurokommunismens huvudscen.

En grundläggande faktor, gemensam för situationen i alla västländer, är att den kapitalistiska ekonomin befinner sig i en ny, långvarig fas av strukturell kris. Krisen är den fjärde i sitt slag under kapitalismens historia. Denna nya kris efterträder den långa expansiva fasen mellan 1948 (i USA började den 1940) och 1967. Liksom under tidigare kriser är knutpunkten i den nuvarande krisen att den tidigare modellen för kapitalackumulation har spelat ut sin roll. Bilindustrin och kapitalvaruindustrin i allmänhet, liksom den "funktionella" urbanisering som

följde på uppsvinget för denna industri, kan inte längre spela samma ledande roll. Till en del beror också krisen på den föråldrade formen för internationell arbetsdelning och på relationen mellan systemets centrum och periferi.

Olika politiska och ekonomiska faktorer blev efter andra världskriget avgörande för en sensationell och varaktig höjning av mervärdekvoten i de utvecklade kapitalistiska länderna. Till följd därav höjdes också profitkvoten. Bland de ekonomiska och politiska faktorer som bidrog till dessa höjningar betonar bl. a. Ernest Mandel⁵ följande:

— Arbetarrörelsens relativa svaghet, som var en konsekvens av de svåra nederlag arbetarrörelsen led mellan de båda världskrigen.

— Den kraftiga ökningen av den industriella reservarmen (och av proletariatet som helhet), som hade sin grund i den mest omfattande migrationen under kapitalismens historia efter migrationerna vid sekelskiftet. Kvinnornas massiva intåg bland löne-arbetarna bidrog också till att reservarmen ökade.

— Sänkningen av de relativa råvarupriserna och även av det konstanta kapitalets relativa kostnader medförde — trots betydande framsteg för halvautomatiseringen — att kapitalets organiska sammansättning ökade långsammare än man kunde ha väntat sig. Denna återhämtning av profitkvoten, som mellan de båda världskrigen under lång tid hade stått stilla, gav en kraftig impuls till ackumulation av produktivt kapital. Denna ackumulation bidrog i hög grad till att initiera den tredje teknologiska revolutionen, som också fick näring av de samlade framgångarna inom den vetenskapliga och tekniska forskningen. Dessa forskningsframgångar hade stimulerats av de militära behoven under andra världskriget, senare av de ”lokala” krigen och den ökade militära upprustningen i alla länder. Den nya teknologiska revolutionen, vars mest konkreta resultat var halvautomatiseringen, förändrade produktionsprocesserna inom alla industrigrenar och i åtskilliga delar av cirkulationssfären, vilket i sin tur kraftigt stimulerade investeringarna.

Dessa faktorer, som bidrog till den sensationella ekonomiska tillväxten under 50- och 60-talen, ändrade efter hand karaktär. Arbetskraftsreserven började ta slut och full sysselsättning uppnåddes i en rad länder. Styrkeförhållandena på arbetsmarknaden förändrades. Aktiveringen av arbetarkampen bidrog på ett avgörande sätt till att mervärdekvoten upphörde att öka och i stället stagnerade eller rentav sjönk. Den långa perioden av relativt sjunkande råvarupriser hade hållit tillbaka investeringar inom denna sektor (profitkvoten i råvarusektorn stagnerade jämfört med tillverkningsindustrin). Detta gav upphov till en relativ brist, som tillsammans med politiska faktorer bidrog till en sensationell höjning av priserna inom råvarusektorn och en omdirigering av investeringarna dit. Framförallt hade övervinsterna, eller monopolröntorna, som under den långa expansiva fasen utgjort källan till det kapital som investerades i nya produktionsgrenar, dragit till sig ökande kvantiteter av kompletterande kapital, vilket slutligen medförde att övervinsterna upphörde och till och med gav upphov till överproduktion inom dessa grenar. De två ”medelprofitkvoterna” — dels i de monopoliserade sektorer som absorberade övervinsterna, dels i konkurrenssektorn — närmade sig till slut varandra, i vissa fall sammanföll de helt. Den tredje teknologiska revolutionen började också ebba ut. I fortsättningen handlade det inte längre om att skapa nya industrisektorer utan om att utvidga och sprida dem som hade introducerats och utvecklats under den föregående fasen. Allt detta, avslutar Mandel, måste avspeglats i en tendens till sänkning av profitkvoten. Effekten därav måste bli en minskning av kapitalackumulationen och, på lång sikt, av den ekonomiska tillväxten.

En av yttringarna av denna strukturella kris är den globala krisen eller konjunkturedgången

⁵ Ernest Mandel, ”La recession généralisée 1974-1976 de l'économie capitaliste internationale” i *Critiques de l'économie politique*, 24-25, april-september 1976.

under 1975-76.⁶ Det är den första stora, allmänna överproduktionskrisen i hela det kapitalistiska systemet efter 30-talskrisen. På samma sätt som under 1929 utlöstes krisen av en avsevärd nedgång i investeringarna i de kapitalistiska länderna (i sin tur orsakad av medelprofitkvotens fall). Den anti-inflationistiska politik som regeringarna tillämpade under första halvåret 1974 bidrog visserligen till de minskade investeringarna, men inflationsökningen var inte ett tillfälligt fenomen utan ett resultat av de inflationsdrivande metoder som regeringarna tillämpat sedan flera år tillbaka i syfte att motverka profitkvotens tendentiella fall.

För att kunna definiera de allmänna förhållanden under vilka eurokommunismen utvecklats och kommer att utvecklas, är det viktigt att ha i åtanke den ekonomiska krisens strukturella och varaktiga karaktär och, som en konsekvens därav, konjunkturedgångarnas dominans över återhämtningsperioderna. Det är också viktigt att komma ihåg att även om dialektiken i denna kris har grundläggande drag som är gemensamma med de föregående kriserna av samma karaktär, så har den samtidigt väsentliga drag som skiljer sig från de föregående kriserna.

Till skillnad från förhållandet under 30-talet befinner sig den västeuropeiska arbetarklassen, i den nuvarande krisen, i maktpositioner utan motsvarighet i den europeiska kapitalismens historia. Efter att ha varit en av de främsta huvudaktörerna i motståndsrörelsen och i kampen mot fascismen under andra världskriget, stärkte arbetarklassen under drygt tjugofem år sina klassorganisationer och genomdrev, som jag redan nämnt, förbättringar och partiella reformer. Vid flera tillfällen satte också arbetarklassen igång viktiga, offensiva aktioner, speciellt i de latinska länderna i Europa. Det är ingen tillfällighet att det är i dessa länder som den ekonomiska krisen i dag sammanfaller med en politisk kris. Arbetarklassen hade under en längre tid erövat full eller nästan full sysselsättning och inflationskyddad lön, vilket skapade en ny objektiv situation vad gäller dess behov och medvetande om dessa behov. Då har jag ändå inte räknat med liknande fenomen som uppstått i mer avancerade arbetarsektorer i samband med för systemet än mer konfliktfyllda problem, som frågan om arbetarnas makt i företagen.

Det europeiska proletariats kamp (och då räknar jag också med den omfattande kamp som leddes av mer reformistiska organisationer) förhindrade, under den expansiva fasen, i allt högre grad att den grundläggande kapitalistiska mekanismen, dvs. förhållandet mellan kapital och arbete, kunde fungera på en för kapitalismen "acceptabel" nivå. Arbetarrörelsens nya styrka och medvetande innebär i dagens läge att försöken från kapitalismens sida att häva eller mildra den strukturella krisen stöter på motstånd och hinder.

En andra faktor som skiljer denna kris från mellankrigskrisen är att det finns folk och stater i imperialismens gamla, koloniala periferi som kämpar för sitt oberoende och ekonomisk utveckling. Under mer än ett kvarts sekel har USA använt sig av "avkoloniseringspolitiken" dels för att försvaga och underordna den europeiska kapitalismen, dels — och framförallt — för att underlätta för de självständiga, härskande klasserna att bekämpa en revolutionär utveckling inom de nationella befrielseörelserna. Även om denna strategi har misslyckats i ett antal fall (Kina, Kuba, Vietnam, etc., etc.) har den nationella bourgeoisin i majoriteten av tredje världens länder, lyckats befästa sin dominans och uppnå eftergifter från imperiernas sida. Till skillnad från förhållandena på 30-talet underminerar denna nya faktor — dvs. den aktiva ekonomiska och politiska inblandningen av de folkliga rörelserna och bourgeoisin i periferins länder, länder som är beroende men också konkurrerande — "rationaliteten" i det

⁶ De klassiska cyklerna med uppgång eller recession (överproduktion) bör inte förväxlas med de långa faserna av expansion eller ekonomisk depression även om de har samma organiska orsak: vinstkvotens tendentiella växlingar på kort eller lång sikt. Med den skillnaden att under långa expansiva faser — som var fallet 1946-67 — dominerar uppgångscyklerna, och recessionerna är korta och inte särskilt djupgående, medan under långa faser med strukturell kris är uppgångscyklerna mer kortvariga och recessionscyklerna längre och mer djupgående.

ojämna utbytet mellan centrum och periferi i det kapitalistiska systemet. Denna nya faktor innebär en avsevärd begränsning för de ledande, kapitalistiska ländernas anti-krispolitik.

Ett tredje drag som skiljer den nuvarande strukturella krisen från den föregående är att den kännetecknas av en högre grad av "organisation". Till skillnad från de två ovanstående faktorerna innebär denna faktor ett *plus* för dagens kapitalism jämfört med kapitalismen före andra världskriget. Fiaskot för de illusioner som fostrades av neokapitalismens utvecklings- och konsumtionsideologi och som talade om kapitalismens planeringsförmåga och kapacitet att undvika varje större kris, får inte förleda oss till motsatta illusioner. 1970-talets kapitalism innebär en avsevärd kvalitativ och kvantitativ expansion av statskapitalismen, av statens sammanflätning med monopolen, av de multinationella företagens utveckling och uppkomsten av ett ledande maktcentrum som supermakten USA. I själva verket äger 70-talets kapitalistiska system därför större förutsättningar, jämfört med mellankrigstidens, att effektivt ingripa mot motsättningarna i systemet, bl. a. genom att kombinera inflationsbekämpande och inflationsskapande åtgärder för att upprätthålla den svagaste länken, även om det är den som drabbas mest av krisen. Tack vare detta har man kunnat undvika en våldsam produktionssänkning liknande den som ägde rum 1929-33, liksom man kunnat förhindra att arbetslösheten fått den omfattning den hade under dessa år.

Men dessa kortsiktiga åtgärder för att mildra krisens verkningar är inte bara resultatet av att det finns större förutsättningar för kapitalismens ledande centra att ingripa, utan också av att dagens arbetarklass, jämfört med 30-talets, har större kapacitet till klasskamp. Men kapitalismens högre "organisationsgrad" och förmåga till ingripande är samtidigt också parad med en högre beredskap inför arbetarklassens ökade kampvilja. Till dags dato har kapitalismen kunnat undvika våldsamma sammanbrott i de ekonomiska och sociala mekanismerna. Framtiden är däremot ett oskrivet blad. Vad kapitalismen dock inte kan undvika är att den kris som den befinner sig i blir omfattande och varaktig. Den kan inte heller undvika att tillväxttakten avtar eller att arbetslösheten blir omfattande. Den saknar radikala botemedel mot inflationen och är hänvisad till den oundvikliga "åtstramningspolitiken". Den mindre reaktivering av ekonomin som inleddes under andra halvåret 1975 medförde knappt några kännbara effekter, men man förutser nu en ny uppgång i tillväxten för 1977.⁷ Även om risken för att krisen leder till en katastrof nu förefaller avvärd, ska man nog inte förledas att tro att krisens utveckling kan hållas inom rimliga gränser. De dämpande åtgärderna kan i ett givet ögonblick bidra till att katastrofala effekter undviks, men det sker i så fall till priset av att krisen förlängs.

Den strukturella ekonomiska krisens utveckling hänger samman med en mer allmän ideologisk och moralisk kris, eller "värderingskris", som har djupgående effekter, även om dessa svårigen låter sig mätas. Den neokapitalistiska ideologin har lidit ett svårt nederlag. De illusioner om kapitalismens förmåga att säkra full sysselsättning och kontinuerlig ökning av köpkraften (även om detta framtvingades av den politiska och fackliga kampen) som fanns hos stora grupper av lönearbetare, finns inte längre. Inte nog med det. Förtroendekrisen drabbar också de härskande klasserna och följden har blivit en moralisk kris utan motstycke. Watergate och Lockheed är bara toppen på det världsomfattande isberg av korruption som systemet döljer bland sina höga befattningshavare. Kapitalismen fortlever, fastän skandalomsusad.

Den gamla tron på kapitalismens förmodade, obegränsade förmåga att utveckla produktivkrafterna har fått ge vika för en större medvetenhet om detta produktionssätts destruktiva aspekter. Ett produktionssätt som inte bara exploaterar och undertrycker den viktigaste produktivkraften, människan, utan också blint och barbariskt hotar vår planets naturrikedomar. Den gamla föreställningen om kapitalismens obegränsade ut-

⁷ Enligt OECD:s rapport till Parismötet 22-23 nov. 1976.

vecklingsförmåga delades också av marxismen, eftersom den låg i linje med 1800-talets allmänna framstegsoptimism. Man kan redan förutspå att om det nuvarande produktionssättet får fortsätta, kommer ekvationen utveckling-förstörelse av produktivkrafterna att sluta på minus och leda mänskligheten in i en återvändsgränd. Den nya medvetenheten, det ekologiska medvetandet, fanns inte under tidigare kriser men utgör nu ett viktigt revolutionärt element, som vittnar om att en ny typ av utveckling av samhällsförhållandena och av vår livsstil är absolut nödvändig.

Till skillnad från tidigare världskriser inom kapitalismen är det avancerade tänkandet och, inom detta, den nya, kreativa marxismen, i dag på det klara med att vetenskapen och tekniken, produktivkrafterna och arbetsorganisationen, skolan och universitetet, familjen och sexualmoralen och kulturen i allmänhet, inte är neutrala enheter utan institutioner och ideologier som reproducerar systemet och delar dess kriser. Kampen för att revolutionera dessa institutioner och ideologier är en lika nödvändig och oskiljaktig del av systemets upphävande som omvälvningen av staten.

Den nuvarande krisen är världsomfattande också i den meningen att den inte bara omfattar det kapitalistiska systemet, utan också det andra systemet som kallas socialistiskt. Det drabbas av krisen på det ekonomiska planet, inte bara därför att kapitalismens ekonomiska kris får återverkningar även på det socialistiska systemet (exportminskningar och sänkta priser på exportprodukterna till följd av att marknaderna i de kapitalistiska länderna minskar, vilket i sin tur leder till reducerad kapitalvaruimport, vilket påverkar tillväxttakten i de socialistiska länderna, etc.), utan också genom den obalans, de flaskhalsar i produktionen och den låga produktivitet som blir allt vanligare inom det egna ekonomiska systemet. Det socialistiska systemet drabbas av den nuvarande krisen också på ett ideologiskt, kulturellt och moraliskt plan. Den kris i det ”kapitalistiska medvetandet” som sprider sig i de kapitalistiska länderna, har sin motsvarighet i en kris i det ”socialistiska medvetandet” hos den nya, härskande funktionärsklassen. Folket tror allt mindre på sin ”socialism”, på den verklighetsfrämmande ideologin, på dess kulturella och moraliska värderingar. Många decennier av frihetsinskränkningar, som möjliggjorts tack vare en allsmäktig och allestädes närvarande statsapparat, har gett upphov till politisk passivitet och resignation i breda lager. En resignation som leder in det folkliga medvetandet på en ytterligt vulgär konsumtionsideologi. Motsättningar och konflikter dyker upp regelbundet, och för närvarande är det många tecken som tyder på förestående utbrott.

Till skillnad från tidigare världskriser har denna kris ännu inte påverkats av ”världskrigsfaktorn”. Men genom de ”lokala krigen”, eller på andra sätt, har det farliga schackparti som de två supermakterna och deras satelliter spelar redan haft betydelse för själva uppkomsten av den nuvarande krisen. Detsamma gäller om den s. k. terrorbalansen och den våldsamma militära upprustningen. Även om den maoistiska tesen att ett nytt världskrig är oundvikligt lider av abstrakt fatalism, är det otvivelaktigt så att det apokalyptiska hotet tar form vid horisonten. Tron att ett nytt världskrig är omöjligt, eftersom det skulle leda till ömsesidig utrotning med atomvapen, och den allmänna föreställningen att en varaktig fred är möjlig, utan att kapitalismen och den nuvarande sovjetiska regimen försvinner, är helt grundlös och leder till en farlig situation med minskad beredskap. Lika farlig är illusionen om en avspänning grundad på lösa avtal och dolda baktankar i stil med Helsingforsavtalet. Krisen ökar klyftan mellan de fattiga och de rika länderna, fördjupar motsättningarna mellan och inom maktblocken, försämrar de instabila internationella relationerna, ökar risken för lokala krig — där även atomvapen kan komma till användning — och ökar likaså risken för ett nytt världskrig.

I likhet med den föregående världskrisen har inte den kapitalistiska krisen i dag någon inbyggd mekanism som automatiskt leder fram till en eller annan utväg ur problemen. Allt beror på hur klasskampen i de viktigaste länderna och hur de internationella relationerna

utvecklas (båda faktorerna hör nära samman). Teoretiskt sett kan man, vilket t. ex. Samir Amin har argumenterat för, tänka sig olika lösningar för att åstadkomma en strukturell återhämtning av kapitalismen på basis av en ny ackumulationsmodell, vilket i sin tur skulle kräva nya nyckelindustrier (atom- och solenergi, rymdindustri, genetisk industri, produktion av syntetiska livsmedel, utvinning av resurser på havsbotten, etc.), nya former för statliga ingrepp, nya former för konkurrens och koncentration, liksom en ny arbetsdelning mellan centrum och periferi. (Den utveckling som förefaller mest trolig i så fall skulle vara att de nya industrierna koncentreras till centrum och de gamla industrierna, t. ex. metall-, kemisk-, bil- och lätt industri, i allmänhet förflyttas till periferin.) En annan viktig faktor i denna strukturella återhämtning av kapitalismen skulle vara att den i stor skala gick in på marknaderna i Öststaterna.⁸

Men dessa och andra möjliga utvägar ur den nuvarande krisen inom det kapitalistiska systemet skulle ta lång tid att genomföra och under denna tid utveckla spänningar, motsättningar och sociala konflikter i stor skala. Den politik som de viktigaste västerländska regeringarna nu för innehåller redan några element av dessa teoretiska förutsägelser. Men i allt väsentligt är de inriktade på att återupprätta, på kortare eller litet längre sikt, de tidigare mekanismerna utan några grundläggande förändringar. Endast arbetarnas kamp kan förhindra att utvägen ur krisen sker på deras bekostnad. Inom ramen för mer auktoritära lösningar kan de konservativa krafterna komma att driva igenom *sin* ”åtstramningspolitik” och förbereda en ny, expansiv fas för kapitalismen, om inte vissa förutsättningar för utvecklingen av arbetarkampen uppfylls. Dessa förutsättningar är:

- att kampen inte försvagas;
- att vänstern stärker sin enhet och vidgar sina allianser;
- att det bildas ett tillräckligt brett socialt och politiskt block, som utvecklar en offensiv kampstrategi för att komma till makten och för att genomföra reformer som banar väg för övergången till socialismen.

Det är denna historiska utmaning eurokommunismen och alla verkligt socialistiska krafter i Europa nu står inför.

Den politiska krisen i Italien, Frankrike och Spanien

Krisens globala karaktär och särskilt dess politiska dimension är speciellt tydlig i Västeuropa, som under innevarande historiska epok därför kan komma att bli den svagaste länken i det imperialistiska systemet. Tre aspekter av krisen förtjänar en närmare granskning.

För det *första* har uppbyggnaden av ett kapitalistiskt Europa, tillräckligt ekonomiskt och politiskt integrerat för att kunna bli en tredje supermakt och således stå emot trycket från arbetarklassen, lidit ett svårt nederlag i och med krisen och på grund av den amerikanska politiken som går ut på att låta Europa betala effekterna av krisen. Å andra sidan är det också riktigt att krisen bidrar till att öka de ekonomiska förutsättningarna för en monopolistisk, europeisk integration genom att den medför att den kapitalistiska koncentrationsprocessen accelererar. Samtidigt mångfaldigar de härskande klasserna i Europa sina ansträngningar att upprätta en Europaregering, som kan användas som ett politiskt instrument mot vänsterkrafterna. Men de mellanstatliga och mellanimperialistiska motsättningarna har förvärrats för lång tid framöver på grund av krisen. Dessa motsättningar kan utnyttjas taktiskt och strategiskt av arbetarrörelsen och andra folkliga rörelser, både på det nationella planet och i kampen för ett arbetarnas Europa.

⁸ Se Samir Amin i ”Une crise structurelle” i *La crise de l’impérialisme*, Paris 1975. (”Mot en ny strukturell kris för kapitalismen”, *Zenit* 37.)

För det *andra* har socialdemokratin, vilket de senaste valen visar, fört en politik som tillfredsställt det mest konservativa skiktet i dess sociala bas, samtidigt som vänsterströmningarna ökar i denna bas och inom partiets egna led. Socialdemokratin i det anglosaxiska och skandinaviska Europa har efter andra världskriget varit den suveräna, politiska medlaren mellan kapitalet och arbetarklassen i frågor som gällt den ekonomiska tillväxten, den fulla sysselsättningen, socialförsäkringen och de förhandlingsvägen regelbundet höjda lönerna. Det är inte givet att arbetarklassen i norra Europa finner sig i en varaktig begränsning av tidigare uppnådda ekonomiska och sociala landvinningar. Framförallt inte om det i Medelhavsländerna utkristalliserar sig en möjlighet för vänstern att komma i regeringsställning och därvid få arbetarpartier i ledningen för en sådan vänsterregering.

Situationen i Medelhavsländerna är den *tredje* och tydligaste aspekten av den europeiska krisen. En situation som omedelbart och i ett sammanhang kan förvandla Västeuropa till det imperialistiska systemets svagaste länk under nuvarande förhållanden. I södra Europa handlar det inte längre enbart om vanlig politisk instabilitet eller ytliga förändringar i regeringarna, utan det handlar om att krisen i det politiska systemet tenderar att bli en kris i hela samhällssystemet. På mindre än tre år har de portugisiska, grekiska och spanska diktaturerna gått under. Samtidigt har maktförhållandena i Italien och Frankrike förskjutits till vänsterns förmån. Det är uppenbart att vi i samtliga dessa fall står inför en öppen och nyligen påbörjad utveckling, där kampen mellan de krafter som kämpar för socialismen och de krafter som vill bevara kapitalismen ännu inte avgjorts. Förmodligen kommer det att dröja innan den avgörs.

Den grekiska bourgeoisin kunde, med hjälp av delar av den militära apparaten, utnyttja fiaskot för det cypriotiska äventyret för att, utan allvarligare följder, göra sig av med överstarnas diktatur och försäkra sig om fortsatt politisk makt inom de nya parlamentariska ramarna. Detta möjliggjordes tack vare vänsterns splittring, trots att denna hade stöd i en bred, folklig opinion. I Portugal har revolutionen politiskt sett gått tillbaka, även om den fortfarande håller fast vid den avancerade konstitutionen och de viktigaste ekonomiska och sociala landvinningarna. Men det finns redan tecken på att vänstern håller på att komma tillbaka. Till en del har det haft en negativ inverkan att kommunistpartierna i dessa länder är Moskva-trogna (i Grekland är det Moskvatrogna det starkaste av de två existerande kommunistpartierna). Den kommande händelseutvecklingen i dessa båda länder kommer i hög grad att påverkas av vad som händer i de tre viktigaste Medelhavsländerna: Italien, Frankrike och Spanien.

I *Italien* bekräftade valet den 20 juni 1976 kommunistpartiets uppseendeväckande framsteg. Trots att kristdemokraterna återhämtat sig relativt väl har de förlorat sin tidigare ledande politiska ställning och vänstern som helhet närmar sig absolut majoritet. Efter valet har den sociala och politiska kampen koncentrerats kring det avgörande problemet om hur krisen ska lösas. Ska lösningen leda fram till en övergång till socialism eller en omstrukturering av kapitalismen? Den försiktige generalsekreteraren i det italienska kommunistpartiet, som inte alls är benägen för dramatiska överdrifter, bekräftade i sin skrivelse till partiets centralkommitté i oktober 1976⁹ att ”den allmänna krisen i det italienska samhället” hade nått en ”avgörande punkt”, till vad Antonio Gramsci betecknade som ”gränsen för det socialt uthärdliga”. Berlinguer, som utgår ifrån att en åtstramningspolitik är oundviklig, klargjorde att en sådan politik måste ha som mål ”social utjämning, och samtidigt och det är det andra oeftergivliga kravet — bör den syfta till att omvandla samhället”. Och detta kräver, tillade Berlinguer, att denna politik ”inte bygger på de spontana lagar som fungerar i det kapitalistiska samhället och inte heller på statsapparaten så som den fungerar i dag”.

Kristdemokraterna och det italienska industriförbundet, arbetsgivarnas mäktiga organisation, försöker genomföra en rakt motsatt åtstramningspolitik, som har till syfte att återupprätta de kapitalistiska mekanismerna till det italienska och internationella kapitalets förmån. Denna

⁹ *L'Unità*, 18 och 22 oktober 1976.

politik riktar med andra ord ett hårt slag, inte bara mot folkets levnadsstandard utan också, vilket är ännu allvarigare, mot de fackliga och politiska landvinningar som de italienska arbetarna uppnådde efter den omfattande kampen 1967-69: inflationsskyddade löner, kontroll över arbetsförhållandena på företagen, vidgade möjligheter att bedriva fackligt arbete på företagen. Vidare ett ökat deltagande i de representativa, politiska strukturerna (kommunala, regionala och parlamentariska organ), i den repressiva apparaten (juridiska, politiska och militära organ) och i den ideologiska apparaten (skola, familj, information). Huvudfrågan för den italienska högern är inte bara att återupprätta det kapitalistiska produktionssättets ”normala” funktionssätt, utan också att tillfoga arbetarklassen och den italienska demokratin ett historiskt nederlag.

Regeringens vacklande politik under denna period visar att kampen mellan de två alternativen till ”åtstrammingspolitik” fortfarande är oavgjord. Detta kan leda till att vänsterns sociala och politiska bas minskar, något som gruppen kring *Il Manifesto* varnat för. Det skulle i sin tur möjliggöra att kristdemokraternas absoluta maktställning återupprättades eller, i motsatt fall, att delar av kristdemokraterna tar steget över till ett öppet samarbete med vänstern. Ett sådant samarbete skulle möjliggöra en ”demokratisk enhetsregering”, bestående av kommunister, socialister och kristdemokrater, ett alternativ som förespråkas av det italienska kommunistpartiet.

I *Frankrike* blir det styrande, reaktionära blockets upplösning allt tydligare, medan vänsterkrafterna fortsätter att gå framåt. Om det inte sker några oförutsedda förändringar i den politiska och sociala dynamiken, så förebådar vänsterkrafternas seger i kommunalvalen i mars 1977 en seger i parlamentsvalen i mars 1978.*

Gaullismen hade drabbats hårt av maj 68-rörelsen, och dess dekadens framträdde ännu tydligare efter de Gaulles död. Det slutade med att posten som statschef förlorades till en representant för den klassiska högern, Giscard d'Estaing, en enveten anhängare av Atlantpaktspolitik. För att undvika att Mitterand, den enade vänsterns kandidat, blev vald, föredrog ett betydande antal gaullister, ledda av Chirac, att stödja Giscard's kandidatur. Men gaullistpartiet — UDR — hade fortfarande parlamentarisk majoritet inom det nya, regerande blocket. Giscard återgäldade Chiracs tjänst genom att utnämna honom till regeringschef. Giscard—Chirac-kompromissen, en koalition mellan den klassiska, Atlantpaktsvänliga högern och den populistiska, nationalistiska högern, har inte klarat av den prövosten som den kapitalistiska krisen innebär. Meningsmotsättningarna inom denna koalition har fördjupats vad gäller såväl utrikes- som inrikespolitiken. Den ”Atlantpaktspolitik” som Giscard utövade, och som alltmer underordnades den amerikanska politiken och de multinationella företagens intressen, kolliderade med gaullismens tradition, som mer motsvarar den nationella bourgeoisins intressen och intressena hos stora delar av de gamla mellanskikten och en del av teknokratin.

De båda högerfraktionerna började var och en på sitt håll söka ett svar på vänsterns framgångar. Giscard har försökt locka till sig socialisterna och stärka den reformistiska centern, i syfte att isolera kommunisterna och, i förbifarten, göra sig mindre beroende av gaullistpartiet. Detta innebär i klasstermer att man använder sig av krisen för att locka de bäst lottade och mest reformistiska skikten inom arbetarrörelsen till en allians med storkapitalet och teknokratin. Storkapitalets och teknokratins målsättning är att modernisera den gammalmodiga galliska kapitalismen på bekostnad av den gamla medelklassen och vissa delar av borgarklassen, medan arbetarna förutsätts betala det högsta priset. Chirac, å sin sida, har i och med att han tillträder posten som ledare för den nya gaullistiska *Rassemblement* (RPR), och därmed hamnar på kollisionskurs med Giscard gått in för att möta vänsterns framgångar genom att samla de mest traditionella klasserna och delarna av den franska kapita-

* Detta slog inte in. Vänstern förlorade valet och splittrades. (Red. anm.)

lismen, plus den moderna, nationella bourgeoisin, under antikommunismens och anti-socialismens samt den moderna progressiva demagogins baner. Chirac har också ambitionen att samla delar av arbetarklassen genom att spela på nationalismen, traditionen från motståndsrörelsen och den progressiva demagogin. Chirac, som varit minister i alla regeringar sedan 1968 och premiärminister sedan 1974, avhänder sig allt ansvar för lösningen av den ekonomiska krisen, lämnar över det i Giscard's händer och presenterar sig som landets nye räddare, precis som om han inte hade haft något som helst ansvar för det franska samhällets allmänna kris.

Vänsterns ledare har förmodligen rätt när de framhåller att man inte bör underskatta de risker som finns i denna bonapartistiska politik, liksom de förmodligen även har rätt när de varnar för att det skulle vara farligt att ta en seger i valkampen 1978 för given. För att kunna bekämpa högerens två strategier måste man kunna utnyttja deras motsättningar och dra till sig största möjliga andel av de arbetarsektorer och folkliga sektorer som står under påverkan av högern och framförallt av gaullismens populistiska nationalism och av kyrkan. Detta kräver också att vänsterns enhet stärks. Denna enhetssträvan gjorde ett viktigt framsteg i och med presentationen av gemensamma kandidater till kommunalvalen i de flesta städer med mer än 30 000 invånare. Vänsterns enhet kräver också i allra högsta grad att man genomför en arbetar- och folkligt förankrad offensiv mot Giscard's kapitalistiska åtstramningsplan. Den stora generalstrejken och demonstrationerna den 7 oktober 1976, de största sedan maj —68, liksom andra, senare demonstrationer, visar på den väg man bör följa. Om man ska fortsätta på den vägen beror framförallt på om parlamentsvalen 1978 leder till en vänsterseger och blir det historiska val som inleder en socialistiskt inriktad demokratisk utveckling.

I *Spanien* påskyndades diktaturens upplösning av Francos död den 20 november 1975. Upplösningstendenserna var redan långt framskridna, ett resultat av samspelet mellan en rad faktorer: omvandlingen av trettioalets agrara Spanien till sextioalets fullt utvecklade, kapitalistiska Spanien; de växande motsättningarna mellan den frankistiska statens strukturer och intressena hos den kapitalistklass som uppstått under denna omvandling; arbetarrörelsens och den folkliga rörelsens återhämtning efter det stora nederlaget i inbördeskriget — en arbetar- och folkligt förankrad rörelse som till omfång och sammansättning fått en ny karaktär, som gör den till en av de mest avancerade i Europa; ett växande motstånd mot frankismens centralstyrning av nationaliteter och regioner; trycket från det övriga Europa och slutligen den ekonomiska världskrisen, som har tillspetsat och förvärrat de för frankismen och dess ekonomiska struktur specifika spänningarna och motsättningarna.

När diktatorn dog var de demokratiska krafterna ännu inte i stånd att genomdriva sina omedelbara krav, då de varken hade tillräckligt inflytande i landet eller hade uppnått en tillräcklig organisationsgrad och enhet. Större delen av befolkningen var ännu förlamad av rädslan för förtrycket, misstrogn eller politiskt likgiltiga. Trots detta var det uppenbart att kraven på frihet och demokrati snabbt skulle växa i den nya situationen. För en alltmer betydelsefull sektor av de härskande klasserna, liksom för deras utövande politiker, ekonomer och militärer, stod det allt klarare att det var nödvändigt att förändra det politiska systemet i syfte att bevara samhällssystemet. Det var också uppenbart att möjligheterna till en konsolidering av monarkin — som har en nyckelställning i den' reformistiska omvandlingen — var beroende av dess hållning till den spanska kapitalismens objektiva behov.

Juan Carlos var klok nog att tolka situationen på detta sätt och ändrade omedelbart på den historiska uppgift som Franco hade tilldelat honom när han utnämndes till konung. Från att ha varit den högsta garanten för frankismens kontinuitet blev Juan Carlos dess majestätiska dödgrävare. Så inleddes dialektiken mellan de härskande klassernas reformistiska initiativ och landets politiska och sociala uppvaknande. Uppvaknandet tog sig många uttryck. En vital arbetarkamp mot regeringens och arbetsgivarnas försök att låta arbetarna bära krisens bördor inleddes, en mängd olika nationalistiska och regionalistiska tendenser framträdde, politiska

och sociala manifestationer hörde till dagen. Samtidigt vidtog en öppen organisering av partier och fackföreningar och den kritiska och progressiva pressen mångdubblades, etc.

En produkt av denna dialektik var misslyckandet för Arias-Fragas alltför frankistiska reformism och Suárez-reformismens inträde på scenen. Suárez har i hög grad gett efter för trycket från det folkliga uppvaknandet och på så sätt lyckats locka till sig den moderata oppositionen. Den har på kort sikt påtvingat vänstern en reform som, även om den innebär den definitiva dödsdomen över frankismen som politiskt styrelsesätt, inte leder till den demokrati som arbetarrörelsen och de folkliga krafterna har som mål. En ny fas har på så sätt inletts i kampen för det demokratiska alternativet. Under de sociala och politiska förhållanden som råder kan man bara bana väg för ett demokratiskt alternativ genom att styrkeförhållandena förändras och vänstern, och i synnerhet arbetarrörelsen, tar ledningen. Socialister, kommunister och vänstern på nationell och regional nivå utgör vänsterns främsta politiska krafter. Det beror på vänsterns politiska förmåga och förutsättningar att skapa enighet om det demokratiska, socialistiskt inriktade alternativet kan utvecklas. Utvecklingen går nu i denna riktning och kommer av allt att döma inom kort att överträffa resultaten av valet i juni (1977), som fortfarande genomförs under bristfälliga demokratiska förhållanden.

Som vi har sett, pågår i de tre viktigaste Medelhavsländerna politiska och sociala processer som, trots varje lands särprägel, har något grundläggande gemensamt. För det första, vad som står på spel är inte ett enkelt regeringsbyte eller politiska förändringar inom en given ram. Vad som står på spel är om den kapitalistiska världskrisen, så som den kommer till uttryck i vart och ett av dessa länder, den utvecklade kapitalismens svaga länkar, kommer att övervinnas genom en "åtstramningspolitik", som, förutom att den låter det arbetande folket göra de nödvändiga uppoffringarna, syftar till att återupprätta det kapitalistiska systemet för en ny, lång period – en utveckling som sannolikt också innebär en återgång till ett auktoritärt styrelseskick. Det andra alternativet till lösning på krisen är en politik som visserligen innebär uppoffringar men som leder till djupgående förändringar i de ekonomiska och sociala strukturerna, så att det skapas förutsättningar för en övergång till socialism. Detta alternativ kommer med nödvändighet att kräva att demokratin breddas och fördjupas, både på det politiska planet och inom produktionssektorn. Det kommer också att kräva att arbetar- och folkligt förankrade organisationer får hegemoni inom statsapparaten och i samhället i övrigt, liksom det också kräver en radikal förändring av statsapparaten och dess strukturer.

En andra gemensam faktor för situationen i de tre länderna är att de politiska, fackliga och kulturella krafter som kämpar för socialismen i Frankrike och Italien – motsvarande situation håller också på att uppstå i Spanien – har stöd från majoriteten av arbetarna och dessutom från viktiga grupper inom de nya mellanskikten och andra sociala grupperingar. Det är därför som det demokratiska socialistiska alternativet är något *konkret* i dessa tre länder, till skillnad från situationen i andra länder med en utvecklad kapitalism. Den aktuella politiska och sociala utvecklingens dynamik i de tre länderna gör att man kan förutspå att dessa socialistiska krafter, på kort eller lite längre sikt, uppnår majoritet, inte bara kvantitativt utan också kvalitativt, dvs. en majoritet som inbegriper de mest aktiva och kvalificerade sociala skikten i den ekonomiska och kulturella produktionen.

En tredje gemensam faktor är att den kommunistisk-socialistiska politiska axeln utgör ryggraden i det politiska och sociala block som kan komma att spela en ledande roll i övergången till socialism, även om den interna styrkebalansen skiljer sig från land till land. I Italien lutar denna axel definitivt åt det kommunistiska hållet. I Frankrike lutar den åt det socialistiska hållet på det parlamentariska planet, men åt det kommunistiska hållet vad gäller organisationsgrad och inflytande i arbetarklassen. I Spanien liknar situationen för närvarande den i Frankrike vad gäller den andra aspekten. Det återstår att se hur det är på det parlamentariska planet. Det förefaller troligt att Spanien närmar sig Frankrike även i det fallet.

Det finns också andra likheter, liksom otaliga mer eller mindre relevanta skillnader. För ögonblicket begränsar jag mig dock till att visa på de nämnda likheterna samt ytterligare en aspekt av stor betydelse som påverkar utvecklingen i de tre länderna, nämligen att utvecklingen är relativt synkroniserad, vilket huvudsakligen är en effekt av den kapitalistiska världskrisen. Det innebär att utvecklingen i ett land redan nu i hög grad påverkar utvecklingen i de andra två länderna. Denna påverkan kan komma att bli ännu starkare och verka i positiv eller negativ riktning beroende på händelseutvecklingen i varje enskilt land. Om den dynamik vänsterns utveckling uppvisar idag får bestå, kan denna synkronisering bli en faktor att räkna med inför de gemensamma farorna och fienderna, särskilt mot dem som kommer utifrån.

För ögonblicket kan man inte skönja ett på socialism inriktat demokratiskt alternativ — med alla de frågetecken som gör detta alternativ problematiskt — i några andra länder än i dessa tre latinska Medelhavsländer. Men trots denna lokala begränsning är det uppenbart att detta alternativ har internationell betydelse, framförallt på grund av regionens militärstrategiska betydelse, vilken betonades av Kissinger i hans tal till de amerikanska ambassadörerna i Europa i december 1975:¹⁰

Vänsterns politiska utveckling [i södra Europa] hotar att undergräva de relationer som berör säkerheten och försvarspolitiken och på vars grund Atlantpakten byggts. Denna utveckling kan inte undgå att påverka relationerna mellan Västeuropa och Förenta staterna. I Italien, Spanien och Portugal och kanske också i Frankrike [Kissinger nämner tidigare i talet valen i de franska kantonerna som resulterade i en majoritet för vänstern] kan vi se hur de kommunistiska partiernas inflytande växer och vi ställer oss frågan vad vi ska göra.

Därefter har amerikanska politiska och militära ledare kommit med otaliga ”förslag” på hur man ska göra med detta oroande ”vad göra?”. (I det sista kapitlet i denna bok tar jag upp de svar som getts av staben kring den nye amerikanske presidenten.)

Genomförandet av det demokratiska socialistiska alternativet i det latinska Europa skulle dessutom få internationella konsekvenser genom dess otvivelaktiga ”smittoeffekt” på de övriga europeiska (och inte bara europeiska) folken. Det skulle, som jag tidigare sagt, direkt påverka länder som Grekland och Portugal, där den rådande styrkebalansen är mycket instabil och där vänsterkrafterna fortfarande har kvar ett väsentligt inflytande. Men det skulle också påverka de, i ordets rätta bemärkelse, socialdemokratiska länderna och där driva på de växande vänstertendenserna, inom det engelska labourpartiet liksom inom den västtyska och skandinaviska socialdemokratin. Mitterand har, med rätta, understrukt ”den enorma ideologiska stimulans som en vänsterregering i Paris skulle innebära för de tyska och engelska arbetarna” men även för de östeuropeiska folken och de demokratiserande strömningar som, trots att de är dolda och undertryckta, finns där, utvecklas och värdar om de eurokommunistiska partiernas solidaritet. Där finns t. ex. den starka polska arbetar- och intellektuella rörelsen, den sovjetiska vänstern i vardande och den tjeckoslovakiska oppositionen som ”normalisering” inte kunnat utrota osv. Det exempel som steget mot en demokratisk europeisk socialism skulle utgöra skulle också bidra till den amerikanska arbetarklassens uppvaknande, medan dess ideologiska och politiska integrering i systemet i dag utgör en av imperialismens mest solida baser.

De tre viktigaste eurokommunistiska partiernas agerande och historiska ansvar måste ses i detta sammanhang och i detta perspektiv. Eurokommunismens utveckling och aktuella positioner analyseras i de följande kapitlen, som inleds med ”skilsmässan” från Moskva.

¹⁰ *Le Monde*, 14 april 1976.

2. Eurokommunismen och Moskva

Konfliktens historiska bakgrund

De som i eurokommunismen ser ytterligare en taktisk fint dirigerad i det fördolda av ”Moskvas hand”, de tar fel. Även om det fortfarande existerar en viss ambivalens och vissa motsättningar, så har det skett en definitiv brytning mellan de viktigaste kommunistpartierna i den kapitalistiska världen och deras *underordning* i förhållande till den ryska modellen, liksom till den ledning Moskva tidigare utövat. Detta innebär dock inte att dessa partier brutit med Moskva. Det är den sista fasen i en lång och mångfasetterad utveckling av kommunismens ”världsparti”, som föddes under oktoberrevolutionen.

Ett av de ständigt återkommande inslagen i denna utveckling har varit de latenta konflikter som dolts av den förhärskande ideologin och den monolitiska organisationen. Tack vare att dessa konflikter varit dolda och inte erkänts av ledarna har de alltid varit oförutsedda och explosiva när de kommit upp till ytan.

Ursprunget till dessa konflikter finns i den teoretiska uppfattning — eller i grundläggande aspekter av denna teoretiska uppfattning — som Lenin hade om ”världsrevolutionen” och om det parti som var kallat att leda den under oktoberrevolutionens år. Lenin utgick ifrån antagandet att kapitalismen var i utdöende, och att det fanns en europeisk arbetarklass som var beredd att omedelbart överge sina reformistiska ledare så snart det uppstod ett ”autentiskt revolutionärt” parti av bolsjevikkaraktär. Lenin ansåg att ”världsrevolutionens” möjligheter till framgång framförallt var beroende av att det så fort som möjligt organiserades ett parti av denna karaktär. Men det skulle vara ett parti av transnationell karaktär, ett världsparti, som skulle vara starkt centraliserat och hierarkiskt uppbyggt, ett parti med halvmilitär disciplin, vars överordnade organ borde bestämma varje sektionens nationella politik, kontrollera hur den utövades och välja ut dess ledare, etc. Det vill säga i allt raka motsatsen till förhållandena under Andra Internationalen. Det blev inte bättre av att det överordnade och allsmäktiga organet skulle ha sitt säte i Moskva och stå under det ryska partiets direkta ledning. Detta parti ansågs, till en början underförstått och sedan officiellt, vara det ”ledande partiet”.

Denna uppfattning om ”världsrevolutionen” och ”dess parti”, de organiska strukturerna för dess förverkligande, kom snart i motsättning till den faktiska, historiska utvecklingen i världen: revolutionsförsök som tillintetgjordes, kapitalismens återhämtning, de politiska systemens olika utveckling, socialdemokratiens återuppståndelse, fascismens uppgång, etc. För kommunisterna i olika länder förvandlas de båda begreppen till objektiva hinder för att utforma och genomföra en politik baserad på den nationella verkligheten och det internationella läget. Motsättningarna tillspetsas när Stalindiktaturen upprättas och man antar teorin om ”socialism i ett enda land”. Kominterns sjätte kongress (1928) utnämnde Sovjetstaten till bas och centrum för världsrevolutionen. Alla kommunistpartiers aktivitet måste obehjälpligen underordnas detta centrum. Mycket snart kom denna olyckliga underordning att få återverkningar på det tyska kommunistpartiets politik — det viktigaste partiet inom Komintern — vilket bidrog till det katastrofala nederlaget mot Hitler. I de kommunistiska leden uppstår under denna period de första teoretiska och praktiska försöken att utarbeta ett alternativ till den strategi som de pådyvlades av Moskva. Till dessa försök hör ”vänsteroppositionens” (trotskismen) plattform och aktiviteter, som omedelbart ledde till en brytning med partiet. Dit hör också Gramscis teoriutveckling, som formulerade strategin för kampen för socialismen i formeln ”positionskrig”. Gramsci hade som utgångspunkt för denna teoriutveckling en ny analys av staten och den europeiska kapitalismens strukturer. Det är ett arbete som den kommunistiska rörelsen ”ignorerar” under mer än två decennier. Ett annat av dessa försök är Maos teori och praktik kring det revolutionära kriget baserat på bönderna — ”landsbygdens inringning av staden”, som den rätta strategin för revolutionen i agrara länder, som har ett litet proletariat och är underkastade imperialismens kolonialisering.

Sovjetstatens allianspolitik med de kapitalistiska demokratierna inför det tyska hotet efter Hitlers maktövertagande (perioden 1934-38) banar väg för folkfrontsstrategin. Denna strategi tillåter kommunistpartierna att ta mer självständiga initiativ, dock alltid inom givna ramar. Detta åskådliggörs tydligt av de spanska och franska kommunistpartiernas folkfrontspolitik, som följde sovjetdiplomatiens alla skiftningar. Och ännu tydligare åskådliggörs det av alla kommunistpartiers känsla av främlingskap inför sovjetregimens nya linje att 1939 plötsligt lämna alla allianser mot Hitler och ingå allianser med Hitler.

Sovjetstatens andra period av allianser med de kapitalistiska demokratierna (1941-47) och upplösningen av Komintern 1943 (som tvingades fram av överenskommelser inom dessa allianser), öppnade fältet för vissa självständiga initiativ från de kommunistiska partiernas sida. Denna öppning tar sig uttryck i försök att utarbeta "nationella vägar till socialismen" av demokratisk och pluralistisk karaktär såväl i de öststater som befriades av den sovjetiska armén som i de västländer som befriades av den amerikanska armén och den egna motståndsrörelsen. Dimitrov och andra ledande kommunister förkastar, för första gången, tesen om nödvändigheten av proletariats diktatur (tolkad som kommunistpartiets diktatur) i de nya revolutionerna. Men dessa försök har en grundläggande opportunistisk karaktär, även om de är uttryck för reella problem, därför att de i hög grad är betingade av utvecklingen av den "stora alliansen" mellan Sovjetunionen och USA och, i särskilt hög grad, av stormakternas uppdelning av världen i "intressesfärer". De västeuropeiska kommunistpartiernas "nationella vägar" innebär att de måste underordna sig de borgerliga partierna och den amerikanska dominansen. De östeuropeiska partiernas "nationella vägar" döljer den effektiva kontroll som statsapparaten i dessa länder utövar över partierna bakom en skenbar pluralism. Denna kontroll baseras inte på samtycke från en majoritet av folket utan på den sovjetiska arméns stöd, vilken garanterar Moskvas dominans i denna del av världen. Detta var orsaken till att upplösningen av den "stora alliansen" 1947 från den ena dagen till den andra kunde göras rent hus med alla djärva teoretiska och konkreta experiment inom dessa partier. Återigen stod de inför nakna fakta. De var förbehållslöst underordnade Moskva. Men invändningarna blev allt fler.

Några händelser visar hur motståndet mot Kremldiktaturens allmakt fick allt större betydelse. Ett exempel är när Kominform organiserades 1947 och inleder sitt arbete med att återkalla de franska och italienska kommunistpartierna till ordningen, därför att de hade tagit de "nationella vägarna" alltför mycket på allvar. Ett annat exempel är den hysteriska kampanjen mot det jugoslaviska kommunistpartiet, som vågade opponera sig mot Stalin i samma fråga. Skillnaden i Jugoslavien var att partiet hade stöd från armén och hela folket. Ytterligare ett exempel är de blodiga utrensningar som sker inom kommunistpartierna i "folkdemokratierna", utrensningar som omfattar tiotusentals militanter och de viktigaste ledarna. Detta växande motstånd mot Kremldiktaturen fick sin största betydelse inom de kommunistpartier som hade förts till makten av den sovjetiska armén och som befann sig i en rävsax mellan folkets krav på demokrati och den militära och polisiära apparaten i Kreml. I sitt förhållande till kommunistpartierna i väst hade Stalin inte tillgång till samma tvångsåtgärder eller organiska struktur som Komintern hade. Kominform var ingen ny Komintern och inget kommunistparti var berett att acceptera att Komintern återupprättades. Men det ideologiska arvet var fortfarande en tillräckligt samlande kraft (till yttermera visso förstärkt av det ekonomiska stödet till partierna, även om detta inte hade någon avgörande betydelse i denna fråga) för att förhindra att brytningen mellan Tito och Stalin skulle följas av fler. Men de självständiga tendenserna hade utan tvivel förstärkts, motståndet mot en ny Komintern är ett tecken på detta, och spänningarna kunde när som helst förvärras.

När Stalin dör och maktkampen utbryter i Moskva, inser efterträdarna faran av att upprätthålla denna attityd gentemot "broderpartierna" och satellitstaterna. De skyndar sig att göra eftergifter som är mer spektakulära än genomgripande. Försoningen med det jugoslaviska

partiet, anklagelserna mot Stalin, upplösningen av Kominform och det formella avstånds-tagandet från rollen som ”ledande parti” är exempel på sådana eftergifter. Men med dessa nya åtgärder syftar de sovjetiska ledarna i själva verket till att skapa en ny grundval för sin ledande roll inom den internationella kommunistiska rörelsen och inte till att avstå från denna roll. Detta syfte kom alltmer att kollidera med partiernas tendenser mot ökad självständighet. Så inleds en ny, lång period som skulle komma att sluta med att de viktigaste kommunistpartierna i öst och i väst (utom de som ingår i det sovjetiska blocket) bryter med sin underordnade ställning i förhållande till det sovjetiska partiet. Men innan vi går in på denna period kan det vara lämpligt att återvända till den process jag beskrivit för att, om än schematiskt, visa på några andra viktiga punkter i den.

Kommunistpartiernas underordnade roll i förhållande till det sovjetiska centret förstärktes ideologiskt och organisatoriskt och därmed förvärrades dess effekter — i takt med att partiets och statens ledning i Sovjetunionen ändrade karaktär. Under de första åren efter oktoberrevolutionen var denna ledning revolutionär, men förvandlades sedan successivt till ett instrument för en ny härskande klass, som alstrades i det samhällssystem som byggdes upp under Stalin och under industrialiseringen. Denna regim är inte socialistisk eller under övergång till socialism av den enkla anledningen att likvideringen av sovjetdemokratien blir alltmer genomgripande på alla plan (även om skenet av demokrati upprätthålls). Därför saknas också förutsättningar för arbetarna att successivt bli kollektiva ägare till produktionsmedlen och att bli de som styr de ekonomiska, politiska och sociala institutionerna. (Producentdemokrati är givetvis inte en tillräcklig förutsättning för att garantera denna kollektiva tillägnan, men det är en absolut nödvändig förutsättning.)

I takt med att denna process befästs, övergår ”revolutionens rätt” till att bli ”statens rätt” — den nya härskande klassens rätt — både inom utrikespolitiken och i förhållandet till övriga kommunistpartier. ”Den proletära internationalismen” blir en metamorfos för den formel som ideologiskt rättfärdigar att kommunistpartierna blir till verktyg för Kremles inrikes- och utrikespolitiska syften, även om dessa syften kommer i strid med de krav som dessa partiers nationella politik ställer. Begreppet ”proletariatets diktatur” förlorar det demokratiska innehåll det hade hos Marx och förvandlas till en vilseledande beteckning för den diktatur som den nya klassen utövar över proletariatet. ”Marxism-leninismen” töms på sitt kritiska revolutionära innehåll, och tesen om vetenskaplig precision, som ingick i Marx tänkande, förvandlas till ett skolastiskt rättfärdigande av den nya klassuppbyggda samhällsordningen. Denna utveckling gjorde att det blev otänkbart att det från den sovjetiska ledningen skulle komma initiativ som var öppna för att överbrygga den inledande motsättningen (som jag talade om i början av detta kapitel) mellan vissa aspekter i teorin och Kominterns organisering och de kommunistiska partiernas behov av handlingsfrihet i respektive land. Tvärtom, syftet med Sovjetunionens betoning av statens rättigheter var att befästa övriga kommunistpartiers underkastelse.

Bland kommunistpartierna finns en mycket vanlig förklaring, som upprepas i olika varianter, till att de under en lång period inte var förmögna att utarbeta en politik som var anpassad till klasskampen i respektive land. De vill göra gällande att de blev tvungna att övergå till att agera som framskjutna försvarstrupper för den enda kvarvarande socialistiska bastionen efter nederlagen för de revolutionära försöken i Västeuropa och att detta försvar fick gå före alla andra målsättningar. Detta är en inkonsekvent förklaring, för vilket försvar kunde ha varit bättre än att utarbeta och genomföra en politik som var anpassad till klasskampen i respektive land? Vem borde ha varit angelägnast om detta om inte ”bastionen” själv? Om det trots allt ligger en motsättning i detta, är det, enligt min mening, nödvändigt att söka orsakerna till den i de skäl som angivits ovan: 1) Kominterns strategiska och organisatoriska uppfattningar, 2) ”bastionens” styrning av Komintern, som därigenom blev allt mindre internationalistisk, allt mindre marxistisk och allt mer underordnad intressena hos den nya klass som höll på att växa fram. Med andra ord, allt mindre socialistisk.

Men varför reagerar inte övriga länders kommunistpartier mot sovjetregimens styrning i stället för att tvärtom själva ta del i den som underordnade organ? Orsakerna är många och komplicerade, men till syvende og sidst kan de sammanfattas i en huvudorsak, nämligen den historiska *effekten* av oktoberrevolutionen. Den förvandlades för en hel epok till en myt — en myt som fortfarande existerar — vilket medförde att flera generationer revolutionärer inte kunde göra en kritisk utvärdering av de resultat av revolutionen som upphävde dess ursprungliga innehåll. Kommunistpartierna hade knappt hunnit bildas, förrän de präglades av den pseudomarxistiska ideologi från vilken de behövde frigöra sig (pseudomarxistisk därför att i stället för att användas som ett verktyg för att upptäcka verkligheten bakom dess olika skepnader, tjänade den till att ”vetenskapligt bevisa” att i Sovjetunionen höll man verkligen på att bygga upp socialismen). Kommunistpartiernas sätt att fungera var en följd av exakt de mekanismer som de var tvungna att bryta med. Genom dessa mekanismer eliminerades alla kritiska tendenser som ett offer i försvaret av Sovjetunionen, av marxismens renhet eller partiets monolitiska enhet.

Kommunisterna bar därmed skygglappar. En uppfattning om socialismen som vi förenklat skulle kunna kalla ”produktivistisk” hade bl. a. spelat en överordnad roll, och denna uppfattning finns kvar än i dag, som vi kommer att se längre fram. På basis av kommunisternas militanta praktik var det nästan oundvikligt att de med dessa skygglappar skulle tolka en serie händelser, av otvivelaktig relevans men utan beviskraft, som obestridliga *bevis* för Sovjetregimens socialistiska karaktär. Till dessa händelser räknas en otrolig industriell utveckling, tillgång till kultur för de stora massorna, Sovjetunionens avgörande roll i störtandet av fascismen och dess stöd till olika revolutionära rörelser. Därför ”såg inte” kommunisterna att den typ av industrialisering som genomfördes i Sovjet samtidigt medförde att nya sociala motsättningar utvecklades och att kulturen ideologiserades i en sådan utsträckning att dess uppgift blev att rättfärdiga dessa nya förhållanden samt att bidra till att de reproducerades och blev bestående. De insåg inte heller att för att förklara den internationella, progressiva roll som Sovjetunionen hade vid ett eller annat tillfälle, så räcker det med att konstatera att dess samhällssystem, som ännu inte är socialistiskt, i alla fall har en annan karaktär än kapitalismen i väst (övergången från det ena systemet till det andra skulle enligt denna uppfattning, kräva att den nuvarande härskande klassen i Sovjetunionen eliminerades och att en rad politiska och ekonomiska strukturer omvandlades). Kommunisterna kunde heller inte ”urskilja” att Sovjetregimens karaktär, som är densamma som alla andra regimers som har härskande och underordnade klasser, inte utesluter motsättningar och konflikter mellan dessa båda klasser. Sovjetunionens progressiva roll på det internationella planet kan också förklaras av stormaktsintressen och av att den nya härskande klassen behöver bevara en ”socialistisk” fasad för att rättfärdiga sig ideologiskt.

Så länge regimen kunde dölja eller förneka att det fanns koncentrationsläger, att det pågick processer (först i Moskva och sedan i folkdemokratierna), att det fanns ett monstruöst, repressivt system och att sovjetdemokratin hade likviderats, trodde inte kommunisterna (utom enstaka personer eller mycket små grupper som omedelbart uteslöts ur partierna) på de avslöjanden som kom från högern eller Trotskij och andra revolutionärer (som för dem, de ”trogna” kommunisterna, inte längre var revolutionärer). Dessa kommunisters ”revolutionära”, ideologiska alienation gränsade till det otroliga. Till de faktorer som kan förklara kommunisternas blindhet inför vad som hände mitt framför ögonen på dem måste läggas det faktum att Sovjetunionen var en ”omringad fästning” under åren före andra världskriget, och från och med 1933 tillkom dessutom det hot som Hitler utgjorde. Några framstående, utländska kommunisterna som bodde i Moskva under dessa år kunde ana sig till vad som hände och tvivlet började gro i deras sinnen. Men de omständigheter som jag beskrivit gjorde antingen att de inte gick till botten med problemet, eller att de hittade tillräckligt med skäl för att sluta tvivla. Båda varianterna förekom. Från denna synpunkt är Ernst Fischers vittnesbörd

särskilt talande.¹¹

De som än i dag, t. o. m. inom vänstern, gör gällande att man inte kan sätta tilltro till de kommunister från denna tid som säger att de ”inte visste” vad som hände, verkar bortse från att sociala ”fakta”, för att begränsa mig till dem, sällan kan upptäckas med blotta ögat. Dessa fakta ”filtreras” alltid genom subjektivitetens, ideologins, partiintressenas och de historiska förutsättningarnas prisma, vilket naturligtvis inte utesluter fall av cynism. Samtidigt förändras faktas ”bevisvärde” på historiskt avstånd.

Från 1956 till ”östkonflikten”

Sovjetunionens roll i kriget mot de fascistiska staterna, den sovjetiska arméns befrielse av öststaterna, där den bidrog till att en revolutionär utveckling påbörjades (samtidigt som denna utveckling berövades sin särart), gav ny glans åt myten om den sovjetiska socialismen och Stalinmyten. När den store diktatorn dog, blev till och med den härskande klassen tvungen att delvis lätta på den förlåt som dolde verkligheten i syfte att bevara systemet genom att reformera det. Först då blev kommunisterna tvungna att acceptera fakta. Verkligheten överträffade vida de avslöjanden som hade gjorts av den kapitalistiska propagandan eller av dem som hade utträtt ur partiet. Det stod klart att den verkliga makten i Sovjetunionen inte låg hos arbetarna utan i händerna på en totalitär och skrupelfri polisiär apparat, ledd av envåldshärskaren (som dialektiskt sett också var systemets fånge). Det blev uppenbart att Moskvas politik gentemot det ”socialistiska lägret” på ett överraskande sätt liknade imperialismens metoder.

Detta gjorde ett djupt intryck på övriga kommunistpartier. Men de ideologiska betingelserna var fortfarande avgörande och den vanligaste förklaringen från majoriteten av partierna var att det var fråga om ”en tumör i en frisk kropp”. Trots detta kom det sovjetiska kommunistpartiets hegemoni över den kommunistiska rörelsen i en svår situation. Tendenserna till att ta avstånd från den sovjetiska regimen tilltog kraftigt. Moskva tvekade inte att ta till de extremaste åtgärder för att undertrycka sådana tendenser inom det socialistiska lägret. I oktober 1956 hotade det sovjetiska kommunistpartiet (SUKP) polackerna med militär intervention. Interventionen genomfördes sedan i stället mot ungrarna, där de tveklöst lät blodet flyta för att stoppa arbetarråden i Budapest. I det folkliga upproret deltog en stor del, om än inte majoriteten, av kommunistpartiet. I båda fallen var upproret riktat mot den egna stalinistiska regimen och den ryska dominansen.

Moskva lyckades att med tanks återupprätta ordningen i sitt europeiska territorium. Men dess moraliska och politiska anseende led ett nytt, svårt nederlag, vilket fick återverkningar på hela den kommunistiska rörelsen. Enbart kommunistpartierna i väst förlorade trehundra tusen medlemmar, av vilka tvåhundra-femtio tusen kom från det italienska partiet, bland dem otaliga intellektuella. Inom dessa partiers ledargrupper uppstod allvarliga meningsskiljaktigheter. Maos teser om motsättningar inom folket och partiet väckte uppmärksamhet. Teserna hävdade att dessa motsättningar kunde förvandlas till antagonistiska motsättningar, om revolutionens ledning inte förde en politik som motsvarade arbetarklassens intressen. Även Togliattis teser om nödvändigheten av att förklara stalinismen utifrån motsättningarna inom systemet väckte uppmärksamhet (dessa teser stötte på stort motstånd inom den italienska partiledningen). I båda dessa fall handlade det om en ganska ohöljd kritik av den sovjetiska ledningen, som försökte reducera det hela till en fråga om ”personkult”.

Den nymornade kritiken och det krav på diskussion som händelserna 1956 gav upphov till jämsides med förlusten av aktiva partimedlemmar oroade partiernas ledande skikt, även bland de partier som var mest benägna till en öppning. Mao sätter ett drastiskt stopp för ”låt-hundra-blommor-blomma”-kampanjen och Togliatti tonar ner sina första reaktioner. Moskva utnyttjar

¹¹ Ernst Fischer, *Recuerdos y reflexiones*, Madrid 1976.

denna avmattning i kritiken till att i november 1957 organisera den första kommunistiska världskongressen sedan Komintern och Kominform hade ersatts av den kommunistiska rörelsen. Mao, som deltar i mötet, förenar sig med ryssarna i kampen mot ”revisionismen”, särskilt den jugoslaviska, som återigen får tjänstgöra som syndabock i syfte att stoppa alla kritiska och självständiga tendenser. Moskva lyckas på så vis återupprätta en del av sin auktoritet. T. o. m. Mao anser att det är nödvändigt att tillerkänna det sovjetiska partiet en ledande roll.

När den andra världskongressen samlas tre år senare har den tillfälliga samstämmigheten mellan de ”båda stora” i det kommunistiska blocket förvandlats till djupgående motsättningar, särskilt på det utrikespolitiska planet. Kineserna tar avstånd från den ”fredliga samexistensen” i dess sovjetiska tappning. Med albanerna som språkrör anklagar de Moskva för att kapitulera inför imperialismen. En stor majoritet av kongressen stöder ryssarna och anklagar kineser, albaner och andra partier för ”vänsteravvikelse”. Mötet, som i likhet med förhållandena 1957 inte har öppna debatter, antar en kompromissresolution som bakom triumferande uttalanden om enhet döljer grava motsättningar.

”Imperialisternas, renegaternas och revisionisternas spekulationer om en möjlig splittring inom det socialistiska lägret” — deklarerar resolutionen — ”saknar all grund och är dömda att komma på skam. Alla socialistiska länder värnar om det socialistiska lägrets enhet.”¹² Ett år efteråt blir första akten av den stora splittringen offentligt känd.

Chrusjtjev tvingas av kampen inom den sovjetiska ledargruppen att på SUKP:s tjuugoandra kongress (november 1961) återigen ta upp det blodiga, stalinistiska förtrycket till behandling och även avslöja nya fakta. I övriga kommunistpartiers ledande organ tilltar förvirringen och oenigheten kring det stalinistiska problemet. Situationen förvärras ytterligare av de meningsskiljaktigheter som den sino-sovjetiska polemiken börjar ge upphov till. I de franska och spanska kommunistpartiernas ledningar stöder en majoritet Chrusjtjevs politik, som de anser vara en tillräcklig garanti för avstaliniseringen och demokratiseringen av den sovjetiska regimen. Men ledningen för det italienska partiet kräver ”kompletterande förklaringar, eftersom avslöjandena om den stalinistiska eran ger upphov till en diskussion angående ansvarsfrågan för det italienska och de andra partierna”. Det italienska partiet begär en grundlig undersökning av situationen för den kommunistiska rörelsen under Stalin och hävdar återigen nödvändigheten av ”fullständig autonomi för de olika partierna”.¹³

Under själva kongressen och direkt efteråt övergick, som jag tidigare nämnt, oenigheten mellan de sovjetiska och kinesiska partierna i en öppen konflikt. Det var förspelet till den stora östkonflikten inom den kommunistiska rörelsen, som snart skulle bli ett faktum. För första gången i historien står SUKP inför en jämbördig ideologisk, politisk och militär rival inom kommunisternas egna led. Maos ”antirevisionistiska” teser var även riktade mot de västeuropeiska kommunistpartierna, i synnerhet det italienska, och gav därigenom prov på en avsevärd brist på förståelse för klasskampen i de utvecklade, kapitalistiska länderna. Detta, tillsammans med maoismens ambivalens i förhållande till stalinismen, bidrog till att några av dessa par tier, särskilt de franska och spanska, till en början förbehållslöst anslöt sig till Moskvans linje och, utan att tänka sig för, angrep det kinesiska partiet.

Den sino-sovjetiska brytningen skapade bättre förutsättningar för kommunistpartiernas frigörelseprocess från Moskva. Chrusjtjevs fall 1964 påverkade också utvecklingen i denna riktning. När denna märkliga personlighet föll, fick det traumatiska effekter på de kommunistpartiledare som in i det sista såg sina förhoppningar om en demokratisering av det sovjetiska systemet personifierade i Chrusjtjev. Det är ingen tillfällighet att de spanska och franska

¹² *Declaración de la conferencia de representantes des los partidos comunistas y obreros* (uttalande från kommunist- och arbetarpartiernas konferens), Moskva, november 1960.

¹³ Uttalande av det italienska kommunistpartiets ledning den 27 november 1961.

kommunistpartierna 1966, för första gången, ansluter sig till det italienska partiets öppna kritik av en politisk-kulturell, repressiv åtgärd i Sovjetunionen (rättegången och domarna mot författarna Sinjavskij och Daniel).

Under hela det decennium som följer på Stalins död försöker de västeuropeiska kommunistpartierna återigen hitta egna vägar till socialismen. Samtidigt försöker tredje världens länder hitta egna lösningar på problemet med den anti-imperialistiska, nationella befrielsen. Den kubanska erfarenheten, som i allmänhet har misstolkats, ger upphov till uppfattningen om gerillakriget som lösning i Latinamerika. Den kinesiska erfarenheten inspirerar till folkkrig i olika asiatiska länder. Nästan alla kommunistpartier splittras och maoistiska eller Kubainspirerade fraktioner (det senare inom de latinamerikanska partierna) bildas, och det uppstår kriser inom partiledningarna (t. ex. krisen inom det spanska kommunistpartiet 1964). Trotskismen får återigen ett visst gehör. Den objektiva nödvändigheten av att utarbeta nya strategier och analysera kapitalistiska och imperialistiska fenomen, liksom fenomen inom det ”socialistiska lägret”, bromsas av den teoretiska impotensen hos den ”marxism-leninism” som godkänns av Moskva och som ännu är allmänt förhärskande bland större delen av kommunistpartierna. Det nytänkande som börjar uppträda inom det marxistiska tänkandet och som stimuleras av dessa objektiva krav sker i allmänhet utanför kommunistpartierna eller inom oppositionen, men kommer så småningom att omfattas även av medlemmarna i kommunistpartierna. Debatten förs mellan olika tolkningar av marxismen (existentialismen, strukturalismen, historicismen, ekonomismen, sociologin, etc.).

I och med den kinesiska kulturrevolutionen börjar diskussionen om ett globalt alternativ till den sovjetiska modellen att ta form. De flesta av de nuvarande ledarna för de eurokommunistiska partierna motstår först ihärdigt trycket från denna förnyelserörelse tills först några och sedan flera ger vika och försöker ställa sig i spetsen för rörelsen, men i de flesta fallen är det fråga om en opportunistisk omsvängning och utan att man gör någon kritisk revidering av sitt förflutna.

Sammantagna visar dessa fenomen att de olika tecknen på en kris inom ”världspartiet” inte hade övervunnits av dess arvtagare, ”rörelsen”, utan i stället utmynnat i en *allmän kris*. De alltmer formalistiska och diplomatiska relationerna mellan det sovjetiska partiet och övriga kommunistpartier kan inte dölja den upplösningssprocess som äger rum mellan Kominterns upplösning (som symboliserar krisen inom ”världspartiet”) och den första, stora splittringen av ”rörelsen”, den sino-sovjetiska konflikten. Det centrala i denna process är Sovjetunionens förlust av hegemonin inom rörelsen, även om flertalet partier ännu upprätthåller en illusion av fortsatt sovjetisk hegemoni. (Tillsammans med de regerande partierna i satellitländerna i öst fortsätter ett stort antal partier — som saknar eller har mycket liten betydelse i respektive land — att förbehållslöst underordna sig Moskva. Detta gäller framförallt latinamerikanska, arabiska och afrikanska partier som för sin existens till stor del är beroende av finansiering från Moskva.) I mitten av sextiotalet tillspetsas denna process på grund av motsättningen mellan, å ena sidan, det sovjetiska partiet/statens skolastiska marxism-leninism och dess inrikes- och utrikespolitik (som är ett uttryck för den nya, härskande klassens intressen) och å andra sidan de objektiva ideologiska, politiska och organisatoriska krav som ställs av kampen för socialismen i de utvecklade, kapitalistiska länderna, liksom av den anti-imperialistiska kampen i tredje världen. Efter 1968 tillspetsas denna motsättning.

Den omöjliga ”normaliseringen”

1968 är ett avgörande år för den kommunistiska rörelsens utveckling och speciellt för de tre, stora kommunistpartier som den här boken i huvudsak tar upp. Den stora, franska, sociala explosionen i maj 1968 aktualiserar åter tanken på en möjlig socialistisk revolution i de utvecklade kapitalistiska länderna. Den ”tjeckoslovakiska våren” öppnar samma perspektiv för öststaterna. Jag kommer att återvända till resultaten av maj —68 längre fram. För

ögonblicket ska jag uppehålla mig vid händelserna i Tjeckoslovakien, som bekräftar lärdomarna från oktober 1956 i Polen och Ungern och tydligt visar att det i länder av ”sovjetisk modell” är nödvändigt att bryta med de antagonistiska politiska och sociala strukturer som karaktäriserar dessa länder — dvs. i praktiken genomföra en ny revolution — om en övergång till socialism ska vara möjlig. Ytterligare en slutsats som kan dras av dessa händelser är att motsättningarna i systemet även finns inom de kommunistpartier som sitter vid makten. Detta faktum är av stor betydelse för förberedelserna inför denna nya revolution. I Tjeckoslovakien, liksom även i Polen, Ungern och de andra satellitstaterna, råder fortfarande samma förhållanden som orsakade händelserna i Tjeckoslovakien 1968, även om protesterna tystades ner. Dessa förhållanden förvärras med tiden och i takt med förtrycket och utgör en grogrund för nya kriser.

Moskvas militära intervention i Tjeckoslovakien utgjorde ytterligare ett obestriddigt bevis för att den regim som Stalin byggde upp och som konsoliderades av hans efterträdare är oförenlig med den demokratiska, dvs. den verkliga socialismen. De västeuropeiska kommunistpartierna ställdes mot väggen av denna styrkedemonstration från Moskva. Om de godkände invasionen av det lilla, socialistiska och demokratiska Tjeckoslovakien, skulle de fördärva sin egen utvecklings trovärdighet och ohjälpligt misskreditera sina egna ofta upprepade bekännelser till frihet och demokrati. För första gången i sin historia vågar de offentligt kritisera en handling av fundamental betydelse som begås av SUKP och som visar systemets natur i ett nötskal. Det är ett viktigt, men inte avgörande steg. För även om dessa partier inte längre accepterar att Moskvas agerande kan rättfärdigas med ett föregivet försvar av socialismen (vilket de gjorde i fallet Ungern 1956), anser de ändå fortfarande att den sovjetiska regimen i grunden är socialistisk. Den sovjetiska ”bedriften” i Tjeckoslovakien är, enligt dessa partier, ett allvarligt misstag, men inte en handling som ifrågasätter regimens karaktär. Det handlar om en socialism som är oacceptabel för västländerna men som ändå, till syvende og sist, är socialism. Därför är det inte fråga om att bryta med SUKP utan att framföra en välavvägd kritik mot dess sätt att agera, och man vill i stället rekonstruera den kommunistiska rörelsens enhet på basis av ett fullständigt oberoende för varje parti och varje partis rätt att utveckla sin egen politik. Dessa ståndpunkter möjliggjorde den tredje kommunistiska världskongressen i juni 1969, även om de inte accepterades av ryssarna.

Den tredje världskongressen var från början (1962) ett initiativ från det kinesiska partiet och dess allierade, och deras syfte var att få till stånd en allmän debatt om de motsättningar som fanns. Kort därpå övergick emellertid initiativet till ryssarna, och deras syfte var att kineserna skulle fördömas av en majoritet inom den kommunistiska rörelsen och att de själva skulle återupprätta sin auktoritet över rörelsen. Men ett flertal partier, särskilt det italienska, ställde sig tveksamma till dessa planer. Togliatti utarbetade, strax före sin död sommaren 1964, ett dokument riktat till SUKP:s ledning, den s. k. Jalta-promemorian, där han ger uttryck för sin opposition mot de sovjetiska planerna på en världskongress.^{13a} Han framför också viss kritik mot situationen i Sovjetunionen vad gäller de politiska och kulturella fri- och rättigheterna. Togliatti försvarar den kommunistiska rörelsens ”enhet i mångfalden”, och till den kommunistiska rörelsen räknar han då även kineserna.

Efter flera års strider gör ryssarna en del eftergifter och man kommer överens om att genomföra kongressen i slutet av 1968. Invasionen av Tjeckoslovakien förhindrar att kongressen genomförs. Men Kreml behöver mer än någonsin denna kongress för att visa folken inom det sovjetiska blocket och den allmänna opinionen i världen, att en stor majoritet inom den kommunistiska rörelsen stöder Kremls linje. I bästa stalinistiska stil genomförs utrensningar ur det tjeckoslovakiska partiet, det är den s. k. normaliseringen. En halv miljon kommunister utesluts ur partiet, dess ledare fängslas, sätts i husarrest eller landsförvisas. Efter

^{13a} [Togliattis memorandum](#), Stockholm 1965.

denna ”normalisering” föresätter sig Moskva att ”normalisera” hela den kommunistiska rörelsen och att återupprätta sin hegemoni inom den. Moskva intensifierar påtryckningarna mot de partier som protesterar mot dess politik. Därigenom ställs dessa partier inför dilemmat att ge vika eller gå till motattack, vilket militanterna inom dessa partier inte var förberedda på och vilket dessutom är svårt att förena med att de tillerkänner regimerna i öst en socialistisk karaktär. Eftersom inte heller Kreml har intresse av en brytning kommer man fram till en överenskommelse om att varken det förberedande dokumentet till kongressen eller den slutliga resolutionen ska innehålla något om de kinesiska eller tjeckoslovakiska problemen. Man kommer också överens om att anförandena ska vara offentliga, så att varje parti kan göra sina ståndpunkter kända.

Ryssarna och deras trogna vapendragare utnyttjar de facto konferensen som en plattform för att sätta igång en regelrätt kampanj mot kineserna, uttala sitt stöd för ”normaliseringen” av Tjeckoslovakien och för Brezjnevdoktrinen om den ”begränsade suveräniteten” (vilken ger varje ”socialistiskt land” rätt att intervensera i de övriga om ”socialismen” anses hotad). De viktigaste västeuropeiska kommunistpartierna, plus de rumänska, japanska och ytterligare några, vidhåller sin kritiska hållning i ovannämnda frågor. De understryker framförallt återigen att varje parti har rätt att självständigt utarbeta och genomföra sin egen politik. Den spanska delegationen förklarar att den demokratiska centralismen inte kan tillämpas på förhållanden mellan partier och pekar därigenom på ett faktum som redan konferensen i sig är ett tecken på. Berlinguer är den som mest eftertryckligt ger uttryck för denna kritiska inställning som är ett förstadium till eurokommunismen. Dessutom vägrar den italienska delegationen att skriva under kongressdokumentet, eftersom detta inte uttryckligen tillåter att olika socialistiska ”modeller” utvecklas. Tre andra delegationer den spanska, den rumänska och den schweiziska — skriver under men med viktiga reservationer mot dokumentets innehåll. Endast sextio partier, tjuoen färre än vid den föregående kongressen (1960), skriver under hela texten utan att göra uttryckliga invändningar. Men bland dem som skriver under figurerar det franska, det japanska och ytterligare några partier, vilka vidhöll sina ståndpunkter under kongressen om än med mindre eftertryck än de italienska och spanska partierna. Det är lilla, men på det fackliga området inflytelserika, australiska partiet förtjänar också att omnämnas som ett av de partier som gav uttryck för den hårdaste kritiken mot invasionen i Tjeckoslovakien. Man bör också hålla i minnet den negativa inställning till att överhuvudtaget delta i kommunistpartiernas kongress som de kinesiska, vietnamesiska, nordkoreanska, jugoslaviska, albanska och holländska partierna intog. Liksom att det — vid sidan av de prosovjetiska partier som deltog i kongressen — i länder som Indien, Grekland och Israel även finns andra kommunistpartier av lika stor eller större betydelse, som är oberoende i förhållande till Moskva.

Kongressen var ett synligt bevis på den allmänna, ideologiska och organisatoriska krisen inom den internationella kommunistiska rörelsen, vilket kom till synes både genom vilka partier som var närvarande och genom vilka som var frånvarande, liksom genom vad som sades, och vad som förtegs. Men kongressen avslöjade också den sovjetiska viljan att vidmakthålla sin politik och de oppositionellas rädsla för att gå till botten med problemen. Hos några av dessa partier, t. ex. det franska, kan man till och med observera en uttrycklig önskan om en ”normalisering” av förhållandena till Moskva, visserligen inom ramen för oberoende och en ömsesidig icke-inblandningspolitik, även om de för att uppnå detta skulle bli tvungna att i tysthet acceptera ”normaliseringen” av Tjeckoslovakien och därmed erkänna den mest brutala inblandning i ett broderparti som tänkas kan och tvingas tåga om den förföljelse som ”Pragvårens” huvudrollsinnehavare är offer för.

Den gemensamma orsaken till den inkonsekvens som i större eller mindre utsträckning fanns hos de partier som hade varit ”djärva” nog att opponera sig mot Moskva var, som jag redan nämnt, den ideologiska navelsträng som fortfarande förenade dem med ”socialismen” i öst.

Inkonsekvensen tog sig olika uttryck beroende på karaktären hos respektive parti och de konkreta effekter som denna *partiella* konfrontation med den sovjetiska ”socialismen” fick inom dessa partier. Den sovjetiska myten och den stalinistiska fostran spelade fortfarande en stor roll för den inställning som en stor del av de aktiva inom partierna och deras ledare hade. Men det fanns redan de som, efter att ha klippt av navelsträngen, gjorde gällande att den tjeckoslovakiska frågan satte hela det sovjetiska systemet och andra liknande samhällssystem ifråga. Bland dem kan jag nämna, även om deras ståndpunkter inte var identiska, Roger Garaudy, medlem av det franska kommunistpartiets ledning, Ernst Fischer, Franz Marek och andra inom den högsta ledningen av det österrikiska kommunistpartiet och *Il Manifesto*-gruppen inom det italienska partiet. Moskva utnyttjade dessa fall till att av respektive partiledning kräva extrema åtgärder mot denna radikala ”antisovjetism”, samtidigt som Moskva sporrade och understödde de prosovjetiska elementen inom varje parti som anklagade dessa partiledningar för antisovjetism.

De olika partiledningarnas hållning vid kongressen 1969 och efteråt berodde på vilken vikt dessa faktorer tillmättes och hur de kom att samverka inom respektive parti. På grund av dess historiska utveckling hade det italienska kommunistpartiet och dess ledning ett bättre utgångsläge än de andra partierna inför denna den ojämförligt största konfrontationen någonsin med SUKP, även om man hela tiden höll sig inom de utstakade gränserna. För SUKP var uteslutningen av *Il manifesto*-gruppen en stor framgång. Uteslutningen föregicks dock av en omfattande diskussion, vilket gav hela partiet möjlighet att få kännedom om gruppens ståndpunkter. Denna protest mot den sovjetiska ”socialismen” från partiets vänsterflygel bidrog till att den italienska kommunistpartiledningen inte gjorde alltför omfattande eftergifter för ”normaliserings”-påtryckningarna från Moskva.

Inom det franska kommunistpartiet och dess ledning var situationen en annan. Den franska partiledningen, som var mer påverkad av stalinismen (vilket även gällde partiet som helhet), tog tillbaka en större del av sina tidigare ståndpunkter än vad det italienska partiet gjorde. Däremot återtog den inte sitt fördömande av invasionen i Tjeckoslovakien men tonade ner problemet. Den föredrog i första hand att i stället gå till attack mot ”antisovjetismen” och använde sig i detta syfte av fallet Garaudy. Den franska partiledningen framhöll de materiella framstegen i Sovjetunionen och den ”avgörande roll” som landet spelade i motståndet mot imperialismen. Samtidigt fördubblade de angreppen på maoismen och intog en förstående attityd till ”normaliseringen” av Tjeckoslovakien. Det som främst gav upphov till friktioner i förhållandet till Moskva under denna period var den sovjetiska uppskattningen av den franska utrikespolitiken, som gick ända därhän att den sovjetiske ambassadören skamlöst stödde Giscard d'Estaing inför presidentvalet 1974.

Det spanska kommunistpartiet hade, ända fram till den tjeckoslovakiska krisen, rykte om sig att vara ett av de mest prosovjetiska. Som jag redan nämnt börjar i själva verket partiledningen ändra inställning redan i och med Chrusjtjevs fall, då man just avslutat utrensningarna av oss som höll fast vid vår kritiska inställning till det sovjetiska systemet. Kampen för demokrati i Spanien och den breda allianspolitiken mot diktaturen visade sig vara alltmer oförenlig med förhållandet av ”socialismen” i öststaterna. Det var därför som det spanska kommunistpartiets ledning tacksamt tog till sig Dubčeks nya idéer och reagerade med vrede mot invasionen. Direkt efter det att invasionen var ett faktum deklarerade *Mundo Obrero*, partiets språkrör: ”Vi kan inte förstå eller acceptera hypoteser, som våra fiender nu kan föra fram, att den dag som vårt parti kommer till makten i allians med arbetets och kulturens krafter ska en annan socialistisk makt, vilken den vara månne, diktera vår politik och, än mindre, intervensera militärt, utan att vi kommer att göra kraftigt motstånd.”¹⁴

¹⁴ *Mundo Obrero*, september 1968.

Kort därefter hävdar Carrillo i en skrivelse till centralkommittén¹⁵ att ett slags ”kallt krig” inletts i ”våra egna led”. Allt ansvar för den allvarliga situation som uppstått inom den kommunistiska rörelsen tillskriver Carrillo ”attityden hos de partier som innehar makten” och som för en politik som han menar bestäms av ”statshänsyn”. Han tillbakavisar argumentet att invasionen av Tjeckoslovakien skulle ha varit nödvändig för att upprätthålla status quo och intressesfärerna. ”Vi vänder oss mot denna uppfattning, som i och för sig kan vara ett sätt att tolka 'statshänsyn', men som inte har något gemensamt med en klasståndpunkt”. Carrillo menar att det är nödvändigt att djupare analysera orsakerna till stalinismen och de följande ”kriserna i socialismens utveckling”. Han varnar också för försöken att ”undergräva vårt partis enhet”. Denna varning är direkt riktad mot ryssarna, eftersom de börjat stödja Eduardo Garcia (organisationssekreterare) och andra medlemmar i exekutivkommittén och centralkommittén (ett år senare kunde även Enrique Lister räknas in bland dem som fick sovjetiskt stöd), vilka inleder en kamp inom partiet under parollen ”trohet mot Sovjetunionen”.

Denna interna kamp blir särskilt intensiv inom de viktiga delar av partiet som befinner sig i exil i Sovjetunionen eller andra öststater, där påtryckningarna från de sovjetiska agenterna tar sig skamlösa uttryck. Detta ställer det spanska kommunistpartiet och i synnerhet Santiago Carrillo, inför det svåra valet att antingen kapitulera eller gå till motattack med alla de konsekvenser detta skulle få. Det spanska partiet är det västeuropeiska parti som klarast tar ställning mot ”normaliseringen” av Tjeckoslovakien, även om man inte går så långt som till en systematisk kampanj. *Mundo Obrero* protesterar i augusti 1970 mot Dubčeks uteslutning och förklarar att ”till och med efter uteslutningen fortsätter han att vara ett hopp för den tjeckoslovakiska socialismens framtid”.¹⁶ Det spanska kommunistpartiet protesterar samtidigt emot att relationerna mellan de ”socialistiska länderna” och Francoregimen successivt håller på att återupptas. I september 1973 offentliggör partiet en skrivelse till centralkommittén från Manuel Azcárate (partiets internationelle sekreterare), där det spanska kommunistpartiets kritik av den sovjetiska politiken sammanfattas. Samtidigt som Azcárate tar avstånd från vissa aspekter i Pekings utrikespolitik, avfärdar han som en ”dumhet” Sovjetunionens och andra öststaters förslag om att fördöma Kina (förslaget hade väckts vid den europeiska säkerhetskonferensens möte i Bryssel i maj samma år). Azcárate kritiserar den tendens att acceptera ett politiskt och socialt status quo som finns i den sovjetiska utrikespolitiken. Revolutionen — menar Azcárate — försvinner från den sovjetiska utrikespolitikens horisont. Azcárate menar att det är nödvändigt att de västeuropeiska kommunistpartierna kämpar för ett självständigt och demokratiskt Europa, som inte är ”underkastat någon stormakts herravälde”. Han motsätter sig en ny kommunistisk världskongress så som de bulgariska, östtyska och tjeckoslovakiska ledarna planerar den. Dessa försöker, menar Azcárate, göra kongressen till en plattform för Brezjnev och de pläderar i praktiken för en återgång till en oförbehållsam respekt för SUKP. Som ett alternativ till denna sovjetiska plan föreslår Azcárate att de västeuropeiska kommunistpartierna upprättar närmare kontakter med varandra och utarbetar en gemensam strategi, vari bör ingå en egen modell för socialismens utformning i Europa. Azcárate kritiserar även, om också i förbigående, bristen på demokrati i öststaterna. Han anser att roten till det onda och till det som oroar partiet är den dominerande roll som staten spelar och att staten och partiet växer samman. Azcárate får ett fränt svar från SUKP. Det spanska kommunistpartiet svarar då med att publicera Azcárates skrivelse, Sovjetunionens replik, en replik på repliken plus en introduktion, där det återigen bekräftas att skrivelsen representerar det spanska kommunistpartiets centralkommittés åsikter.¹⁷

De eftergifter som det franska kommunistpartiet och, i mindre omfattning, det italienska partiet gör för Sovjetunionen kan inte dölja det faktum att de mest omstridda frågorna förblir

¹⁵ Rapport till centralkommittén, september 1968.

¹⁶ *Mundo Obrero*, nr 13, 1970.

¹⁷ Häfte som saknar datum och tryckort, utgiven av det spanska kommunistpartiet (gavs ut runt mars-april 1974).

olösta och förvärras. I likhet med det spanska partiet opponerar sig dessa båda partier mot den nya världskongress som ryssarna försöker driva igenom, och deras opposition får avgörande betydelse. I stället knyter de närmare kontakter mellan sig och andra västeuropeiska kommunistpartier. I januari 1974 genomförs så ett viktigt möte för kommunistpartierna i det kapitalistiska Europa, vilket föregicks av otaliga möten och förberedande diskussioner. Det är under detta möte som några observatörer ser en ”västeuropeisk kommunism” födas.

Under en konjunktur som var gynnsam för vänstern preciserades varje enskilt partis strategi — ”gemensamt program” i Frankrike, ”historisk kompromiss” i Italien, ”pakt för friheten” i Spanien. För att dessa strategier skulle verka trovärdiga, var det nödvändigt att markera avstånd till den sovjetiska ”modellen”. Redan 1971 hade de tre partierna kritiserat domen i Leningrad mot en grupp judar som försökte fly från Sovjet. 1973 protesterade de mot förbudet att publicera Solsjenitsyns böcker i Sovjet. 1975 protesterar de mot att matematikern Leonid Pliusz interneras på en psykiatrisk klinik. I maj 1975 offentliggör det franska kommunistpartiet planerna på en ”frihetsdeklaration”, i uppenbart syfte att bland annat markera skillnaderna gentemot östregimerna. Dessa handlingar står ibland i ett motsatsförhållande till andra attityder inom partierna, särskilt inom det franska partiet som under en period ger sitt ovillkorliga stöd till det mycket prosovjetiska, portugisiska kommunistpartiet. Men den dynamiska utvecklingen inom de tre viktigaste, västeuropeiska kommunistpartierna innebär att ”skilsmässan” från Moskva fördjupas och den ”normalisering” som den sovjetiska ledningen försöker få till stånd misslyckas. 1976 når denna utveckling en vändpunkt.

En västkonflikt på väg?

Hösten 1975 ger Sovjet upp planerna på en ”världskongress” och börjar i stället planera en ”paneuropeisk” kongress, dvs. en kongress för kommunistpartierna i öst- och Västeuropa. I oktober 1974 genomförs ett förberedande möte för denna kongress i Warszawa. Då beslutas att kongressen ska genomföras senast i mitten av 1975, men den skulle inte komma att äga rum förrän i juni 1976. Förseningen orsakades av att de tendenser jag redan beskrivit kolliderade redan vid de första förberedande mötena. Motsättningarna skärptes i och med att de tre viktigaste kommunistpartierna i väst mer definitivt konkretiserade sin strategi och uppfattning om socialismen. I juli 1975 kom de italienska och spanska kommunistpartiernas *Livornadeklaration* och i november 1975 de italienska och franska kommunistpartiernas *Romdeklaration*. Romdeklarationen är särskilt betydelsefull, eftersom den innebär att det franska kommunistpartiet nästan helt ansluter sig till det italienska partiets traditionella ståndpunkter. De alltså viktiga meningsskiljaktigheter som återstår är av taktisk karaktär och gäller förhållandet till EG och NATO.

Dessa för eurokommunismen grundläggande dokument — termen ”eurokommunism” uppstår just efter Romdeklarationen kommer jag att ta upp i nästa kapitel. Tills vidare nöjer jag mig med att konstatera att de tre partierna tog ett nytt, viktigt steg i den alltmer skärpta konflikten med Moskva när de tydligare än någonsin definierade en *gemensam* uppfattning om socialismen och övergången till denna. En definition som var helt oförenlig med östregimernas uppfattning.

Från och med detta ögonblick påskyndas utvecklingen. Även om händelserna är av färskt datum, kan det vara bra att rekapitulera dem. När den franska televisionen visade ett i hemlighet filmat program om förhållandena för de politiska fångarna i ett sovjetiskt ”arbetsläger”, reagerade det franska kommunistpartiets ledning omedelbart och förklarade att om de sovjetiska myndigheterna inte utfärdade en offentlig dementi, skulle det franska partiet ”uttala sin djupaste förvåning (sic) och formellt fördöma sådana orättfärdiga metoder”. Det franska kommunistpartiet ”uttalar sig mot varje form av övergrepp mot de mänskliga rättigheterna och särskilt sådana som riktas mot åsikts-, opinions- och tryckfrihetsrättigheterna”. Moskva svarade via *Pravda* och anklagade det franska kommunistpartiet för att ”frivilligt eller

ofrivilligt bidra till att underblåsa en ny anti-sovjetisk kampanj”.¹⁸ Det franska partiet svarade med att återigen bekräfta sin ståndpunkt. Det är första gången som det franska kommunistpartiet erkänner och fördömer det politiska förtrycket i Sovjetunionen på detta övergripande sätt. De italienska och de spanska partierna, intar en liknande hållning, och det spanska partiet tar tillfället i akt att framföra att situationen i Tjeckoslovakien efter 1968 ”är i sig raka motsatsen till socialismens grundläggande principer”.¹⁹

Under förberedelserna inför partiets tjugooandra kongress (februari 1976) föreslår det franska kommunistpartiets generalsekreterare att man ska överge begreppet ”proletariatets diktatur”. Även om argumenten och metoden för genomförandet av detta förslag inte är acceptabla från marxistisk synpunkt, innebär det ändå att partiet tar avstånd från det teoretiska och praktiska innehåll som detta begrepp har haft under den sovjetiska regimens historia. Samma kritik kan riktas mot kommunistpartierna i Italien, Spanien och andra länder, som under de senaste åren låtit begreppet ”falla i glömska” i all tysthet. Vid detta, liksom vid andra ”kätterska” steg, ville det franska partiets ledare försöka kompensera att de hamnat på efterkälken genom att skrida till verket på ett uppseendeväckande sätt. Partiet förklarar också att man inte accepterar innebörden i ”den socialistiska internationalismen” — ett begrepp som myntats av Moskva för att definiera de band som förenar partierna och staterna i det sovjetiska blocket och som ställts över den ”proletära internationalismen”. Det uppenbara syftet har varit att ge ett pseudo-marxistiskt, doktrinärt underlag för doktrinen om den ”begränsade suveräniteten”, som använts för att rättfärdiga interventionen i Tjeckoslovakien, liksom andra eventuella interventioner i framtiden. Carrillo, å sin sida, anser att innebörden i begreppet gått förlorad dels därför att det döljer den sovjetiska hegemonin, dels därför att han anser att begreppet inte rymmer tillräckligt mycket för att kunna tillämpas under de nuvarande förhållandena i kampen mot imperialismen.

Två veckor efter det franska kommunistpartiets tjugooandra kongress går SUKP:s tjugofemte kongress till motattack på alla fronter. Brezjnev, hans språkrör inom SUKP och anhängare inom andra kommunistpartier attackerar eurokommunisternas ståndpunkter och anklagar dem för ”nationalism”, ”opportunist”, etc. Framförallt anklagas de för att bryta mot principernas princip, som Zjivkov, den bulgariske parti- och statschefen, påminner om: ”Hållningen gentemot Sovjetunionen är revolutionismens och internationalismens prövosten, skiljelinjen mellan de progressiva och de reaktionära krafterna.”²⁰ Brezjnev och hans anhängare berör knappt ens den konferens som de europeiska kommunistpartierna håller på att förbereda. De vidhåller tvärtom att en ny världskongress är nödvändig. På en sådan världskongress skulle också det kvantitativa styrkeförhållandet vara mera gynnsamt för Sovjet och möjliggöra ett avgörande slag mot eurokommunismen och maoismen.

Marchais och Carrillo tar ett steg som saknar motstycke i ”generalsekreterarnas” historia, de deltar inte i SUKP:s kongress. Berlinguer beslutar sig för att delta, för att från tribunen kunna redogöra för sitt partis ståndpunkter. Från Rom intervenerar Carrillo på sitt sätt i ”debatten”, då han karaktäriserar den sovjetiska regimens socialism som en socialism vilken befinner sig på ett ”primitivt stadium och fortfarande bär drag av det feodala system som den besegrade.”²¹ *L’Humanité* nöjer sig med att framhålla den pompösa personkult av Brezjnev, som äger rum på kongressen. Strax efter det att kongressen avslutats håller Suslov, den 17 mars, ett aggressivt tal riktat mot de eurokommunistiska partierna, dock utan att nämna dem vid namn. Han fördömer utan pardon eurokommunismens ideologiska ståndpunkter, eller rättare sagt den förvrängda version av dessa ståndpunkter som han ger uttryck för i talet. Att

¹⁸ Kommuniké från det franska kommunistpartiets politbyrå den 12 december 1975, publicerad i *L’Humanité* 13 december 1975. Svar från det sovjetiska kommunistpartiet i *Pravda* den 19 december 1975.

¹⁹ *Informaciones del PCE*, 2 januari 1976.

²⁰ *Le Monde*, 28 februari 1976.

²¹ *Ibid.*

överge begrepp som ”proletariatets diktatur” och den ”proletära internationalismen”, säger Suslov, är detsamma som att ”marxismen ersätts med den borgerliga liberalismen”, vilket innebär att ”man går klassfiendens ärenden”. Sökandet efter nya vägar till socialismen avfärdar han på följande sätt: ”Allt det som opportunisterna kallar för regionala eller nationella variationer av marxismen har ingenting att göra med den revolutionära teorin och är ett hot riktat mot arbetarklassen.”²² De eurokommunistiska partierna avvisar korthugget dessa anklagelser.

Efter Suslovs tal följer andra liknande tal av olika personer i ansvarig ställning i öst. Tjeckerna, vars oförbehållsamma prosovjetism står i omvänd proportion till Sovjetunionens stöd till det tjeckiska folket, tar också bladet från munnen. Vasilij Bilak förklarar att ”den sovjetiska kommunismen är den bästa kommunistiska modellen”, medan Josef Kempis varnar för ”det förrädiska agerandet av dem som utger sig för att vara marxister men som i själva verket styrs av imperialismens subversiva centrum”.²³ I Sovjetunionen dyker det upp en pamflett som angriper Luciano Gruppi, ansvarig för det italienska kommunistpartiets kulturutskott. *L'Unità* reagerar omedelbart och anklagar författaren till skriften för groteska försök att förvandla Lenins tänkande till ”ett system av oföränderliga dogmer”. Tidningen menar att attacken mot Gruppi i själva verket är riktad mot ”det italienska och andra västeuropeiska kommunistpartiers grundläggande rättigheter”.²⁴

Offensiven mot eurokommunismen kom att vara över den östtyska partikongressen i maj 1976. Men det skulle föra alltför långt att räkna upp alla de uttryck som denna kampanj mot eurokommunismen tar sig under de månader som följer på SUKP:s tjugofemte kongress.

Trots detta samlas kommunistpartiernas paneuropeiska kongress i Öst-Berlin den 29 juni 1976. Att kongressen trots allt genomförs beror på att ingen av motståndarna till den önskar en brytning, framförallt inte Moskva och de moskvatrogna huvudstäderna i öst. De är rädda för den effekt som en definitiv konflikt med väst skulle få på deras folk och deras partier. Fyra dagar innan kongressen öppnas hade de polska arbetarna på nytt rest sig mot regimens anti-folkliga politik. Denna gång fick de stöd från åtskilliga intellektuella. Representanterna för ”Pragvåren”, å sin sida, hade från fångelserna och exilen riktat sig till de västeuropeiska kommunistpartierna och krävt deras solidaritet. Brezjnev och hans anhängare måste åka till kongressen trots risken att det skulle hända som sedan faktiskt hände och i högre grad än man nånsin anat, nämligen att eurokommunisterna öppet deklarerade sina ståndpunkter. Det dokument som antogs av kongressen visar vilka stora eftergifter som ryssarna tvingades göra. I dokumentet förekommer inte de fyra heliga, moskva-ortodoxa begreppen ”marxism-leninism”, ”proletariatets diktatur”, den ”proletära internationalismen” och ”kampen mot anti-sovjetismen”. Däremot förekommer formuleringar som det är allom bekant att Moskva inte godtar, t. ex. att de representerade partierna ska utveckla den ”internationella solidariteten” (ett italienskt begrepp som ersätter den ”proletära internationalismen”) på grundval av ”Marx, Engels och Lenins stora idéer” (begrepp som ersätter den ”marxism-leninism” som lanserades av Stalin) ”men strikt bevara likställdheten, varje partis suveräna oberoende, ickeinblandning i interna angelägenheter och det fria valet mellan olika vägar i kampen för progressiva sociala förändringar och för socialismen”.²⁵ I övrigt är dokumentet koncentrerat till frågor om fred och samexistens, i vilka kongressen kunde uppnå större samstämmighet, även om det inte heller där sänkades kritik i eurokommunisternas inlägg — en indirekt, men uppenbar kritik av vissa sidor av den sovjetiska utrikespolitiken.

Tonen på kongressen anges av att eurokommunisterna med skärpa, nästan bryskt, håller fast

²² *Le Monde*, 19 mars 1976.

²³ *La Vanguardia*, Barcelona, 21 mars 1976.

²⁴ *Le Monde*, 21-22 mars 1976.

²⁵ *L'Humanité*, 3 juli 1976.

vid sina nuvarande ståndpunkter.²⁶ Moskva var ”vårt Rom”, men är det inte längre, säger Carrillo. ”I dag har vi inget ledande centrum, ingen internationell disciplin att rätta oss efter”, ”vi kommer inte att acceptera en återgång till de strukturer och uppfattningar som karakteriserat den föregående perioden”. Förutom de ”imperialistiska ambitionerna” utgör, enligt Carrillo, ”strävandena efter hegemoni” det största hotet mot eurokommunismen. Det är nödvändigt, säger han, att ”denna vår rörelses mångfald accepteras en gång för alla och att vi inte tillåter några intriger i syfte att motverka dess utveckling”. Han kräver av de ”socialistiska länderna” att de ska föra en politik som är ”mer dynamisk och mera konkret riktade sig direkt till folket med förslag om att dra tillbaka trupper och baser i utlandet (vare sig det gäller socialistiska eller kapitalistiska länder), med förslag om att upplösa de två militärblocken och förslag om en effektiv garanti för upprätthållandet av de mänskliga rättigheterna i vidaste bemärkelse”.

Carrillo, Marchais och Berlinguer understryker alla i sina inlägg att socialism, frihet och demokrati utgör en odelbar enhet. Berlinguer formulerar i detalj det konkreta innehållet i denna frihet och demokrati, men han misslyckas med att klargöra hur man kan fortsätta att benämna det system som finns i de socialistiska länderna socialistiskt, eller ens kalla det primitiv socialism. Detta är den icke obetydliga motsättning som fortfarande finns inom eurokommunismen.

Marchais menar att ”den fredliga samexistensen inte på något sätt är liktydig med ett socialt och politiskt status quo i vårt land eller en uppdelning av världen i intressesfärer, dominerade av de mäktigaste staterna”. Det franska kommunistpartiets generalsekreterare syftade direkt på Moskvans uttryckliga stöd till Giscard d'Estaings utrikespolitik, när han varnade: ”Vi kommer inte att tillåta någon som helst handling som i namn av den fredliga samexistensen mellan staterna innebär ett hot mot vår kamp mot storkapitalets makt och för demokrati och socialism.”

Berlinguer deklarerar att avspänningen inte får innebära ”att den gamla sociala och politiska jämvikten vidmakthålls i alla länder”, men att upplösningen av blocken bör ske ”stegvis”, ”utan ensidiga förändringar av den strategiska styrkebalansen mellan Atlantpakten och Warszawapakten”. Det italienska folket bör alltid självständigt besluta om sin framtid utan någon som helst utländsk inblandning, men ”inom ramen för de internationella allianser som Italien ingår i”. (Längre fram kommer jag att ta upp meningsmotsättningarna mellan de eurokommunistiska partierna vad beträffar utrikespolitiken.)

Marchais och Berlinguer kritiserar den kommunistiska rörelsens traditionella kongresser, inklusive den som pågår, och föreslår att man byter metod och går över till en öppnare, rakare och ärligare debatt om problemen. De lyckas tillsammans sätta stopp för de sovjetiska försöken att använda kongressen som avstamp för en ny världskongress.

Med sina inlägg gör de tre partiledarna det fullkomligt klart att det verkligen existerar en eurokommunism, även om de inte är helt nöjda med begreppet som sådant. Deras framställningar överensstämmer i allt väsentligt och de erkänner också uttryckligen denna överensstämmelse. ”Det är signifikativt”, säger Berlinguer, ”att ett antal kommunist- och arbetarpartier i Västeuropa, genom självständiga analyser, kommit fram till liknande slutsatser om vägen till socialismen och om karaktären av det socialistiska samhälle som bör byggas upp i deras länder. Denna samstämmighet och dessa gemensamma drag har nyligen kommit till uttryck i de uttalanden som vi gjort tillsammans med kamraterna i de franska, spanska och engelska kommunistpartierna.” Berlinguer understryker också att den snabbhet varmed

²⁶ Citaten som följer härrör från Carrillos, Marchais' och Berlinguers tal vid konferensen i Berlin. Vad gäller Carrillos tal har jag använt den maskinskrivna text som delades ut av det spanska kommunistpartiets delegation. Vad gäller de båda andra talen har jag använt de texter som publicerades i *L'Humanité*, 1 juli 1976, respektive i *L'Unità*, 1 juli 1976.

termen ”eurokommunism” spritt sig visar att det finns en verklig ambition i Västeuropa att finna nya lösningar på socialismens problem.

Berlinkongressen var den första offentliga och totala konfrontationen mellan det sovjetiska blocket och eurokommunismen. Denna konfrontation förutspår en kommande ”västkonflikt” inom den kommunistiska rörelsen. Man bör nämligen komma ihåg att trots att de offentliga talen numera är ärligare, så reflekterar de ändå bara delvis den omfattning som konflikten fått.

Efter Berlinkongressen har motsättningarna för varje dag blivit alltmer tillspetsade. De tenderar att koncentreras kring det mest slående exemplet på öststatsregimernas anti-folkliga karaktär, nämligen förtrycket mot alla dem som kräver frihet. Dessutom förstärks motsättningarna när kravet på frihet paras med arbetarklassens kamp för sina rättigheter och krav på förbättringar, som t. ex. i Polen i juni 1976. Det italienska kommunistpartiet skickade då ett brev till det polska partiets centralkommitté, i vilket det uttalade sina sympatier för de polska arbetarna. Samma dag publicerade den italienska pressen brevet från Jacek Kuron till Berlinguer, där han ber Berlinguer om ”stöd till de polska arbetarna som baktalas av den polska pressen, radion och televisionen, misshandlas av polisen, arresteras, anklagas för sabotage och döms till långa fängelsestraff.”²⁷ Franska och italienska fackföreningar uttrycker sin solidaritet med de polska arbetarna. Något senare ger även det franska CGT (Confédération Générale du Travail, som domineras av det franska kommunistpartiet) uttryck för sin solidaritet. I december deklarerar en av CGT:s sekreterare: ”Vi kan inte tillåta att arbetare döms till hårda fängelsestraff för strejkhandlingar, på det sätt som skedde för några månader sedan i Polen.”²⁸

Det franska kommunistpartiets ledning tar ytterligare ett steg när det i oktober beslutar sig för att en av partiets representanter, Pierre Juquin, medlem i centralkommittén, ska delta i ett offentligt solidaritetsmöte för en grupp sovjetiska, tjeckoslovakiska, bolivianska, chilenska och uruguayanska politiska fångar. (Ett år tidigare hade partiet vägrat delta i ett möte till förmån för Leonid Pljusj, organiserat av den så kallade ”matematikerkommittén”, även om det vid andra tillfällen krävde att matematikern från Ukraina skulle frigges.) Moskvas reaktion blir häftig. Tass säger att ”den sovjetiska allmänna opinionen inte kan förstå hur en representant för det franska kommunistpartiet kan delta i ett smutsigt företag av denna typ”. Det handlar om, tillägger Tass, ett ”försök att sätta igång en våg av Sovjetfientlig propaganda, att rikta ett slag mot den internationella avspänningen”.²⁹ Marchais replikerar att det franska kommunistpartiet endast tillämpat den linje som dess tjuugoandra kongress beslutade om och att ”ingen ska få oss att avlägsna oss en enda tum från denna linje”. *L'Humanité* understryker ännu en gång att friheten är ”en oskiljaktig del av socialismen”.³⁰ Det franska kommunistpartiets ledning beslutar sig för att låta trycka det tal Juquin höll på solidaritetsmötet i sex miljoner exemplar.

I november är det Östtysklands tur. Protestsångaren Wolf Biermann fråntas sina medborgerliga rättigheter under en turné i Västtyskland. Östtyskland inleder en ny repressionsvåg mot den intellektuella oppositionen. Även detta ger upphov till protester från eurokommunisterna. I december skickar det franska kommunistpartiets ledning ingen mindre än Kanapa för att delta i den TV-debatt som följer på sändningen av ”Bekännelsen”, en film som tar upp de tragiska processerna under Stalin-epoken. Kanapa är den som inom politbyrån ansvarar för partiets internationella relationer och tillhör själv dem som har ett påtagligt och färskt stalinistiskt förflutet. När filmen hade premiär 1970 anklagade *L'Humanité* den för att tjäna en ”dålig sak”. Nu ger Kanapa filmen reservationslöst stöd. Han säger att den är ”helt autentisk” och att boken, som filmen bygger på, ”har gjort alla dem som kämpar för

²⁷ *Le Monde*, 21 juli 1976.

²⁸ *Le Monde*, 30 december 1976.

²⁹ *Le Monde*, 24 oktober 1976.

³⁰ *L'Humanité*, 23 oktober 1976.

socialismen en tjänst”.³¹ *Rude Pravo* — det ”normaliserade”, tjeckoslovakiska kommunistpartiets organ — anklagar den franska TV-sändningen för att vara en ”anti-tjeckisk och anti-kommunistisk provokation”.³² Chefredaktören för *L’Humanité* replikerar att även om vi inte längre befinner oss i Moskva- och Pragprocessernas tid, fortsätter ”attentaten mot de individuella fri- och rättigheterna” och ”vi har deklarerat att vi är motståndare till detta och det kommer vi att fortsätta med varje gång det förefaller oss nödvändigt (...), inga statshänsyn kan få oss att acceptera orättvisan.”³³

I december anklagar Zjivkov eurokommunismen för att vara en ”ny form av antisovjetism”. Zjivkov är statschef och partiordförande i Bulgarien och har specialiserat sig på att säga sådant som Brezjnev föredrar att uttrycka med omskrivningar. *L’Unità* anser att anklagelsen är ett ”direkt angrepp” och en ”allvarlig händelse”.³⁴ Kort därefter äger den famösa utväxlingen rum i Zürich. Brezjnev och Pinochet utväxlar fångar, Bukovskij mot Corvalán. Marchais betecknar utväxlingen som ett ”otillåtligt köpslående” och det franska kommunistpartiets politbyrå deklarerar att det är ”oacceptabelt att en man som kämpar för idéer som han anser vara rättvisa ska ställas inför detta omöjliga val — mellan fängelse och exil”.³⁵ *L’Unità* anser att ”det verkliga problemet är de frihetsinskränkningar som har konstaterats i Sovjetunionen (...). Det är detta som, i dag mer än någonsin, under öppna former måste diskuteras, tas itu med och lösas. Anklagelser och fängslanden på grund av handlingar som kallas för opinionsbrott är lika oacceptabla som varje annan form av begränsning av de individuella och kollektiva fri- och rättigheterna (...) Mot denna bakgrund hade Sovjetunionen kunnat och bort inse vikten av alla de i Sovjet olösta frågorna om fri- och rättigheterna.”³⁶

Moskva svarar några dagar senare med nya fängslanden av judar som försöker demonstrera i Moskvas centrum och av intellektuella från Leningrad som anklagas för att ha målat ett enormt slagord på Peter Pauls-fästningen: ”Ni kväver friheten, men folkets själ accepterar inte några som helst inskränkningar.”

I början av januari 1977 sprids i Tjeckoslovakien *Charta 77*. Detta dokument är undertecknat av mer än hundra betydande politiska och intellektuella personligheter, av vilka många gick i spetsen för demokratiseringsvågen 1968. Dokumentet avslöjar att brott begåtts mot de demokratiska fri- och rättigheterna och åberopar Helsingforsavtalet, undertecknat av den tjeckoslovakiska regeringen, i sina krav på att dessa fri- och rättigheter ska återupprättas. *Charta 77* definierar sig som en brett förankrad rörelse utan fast organisation. Initiativet väcker uppmärksamhet över hela landet och snart undertecknar ännu fler dokumentet, trots den repression som myndigheterna sätter igång. De eurokommunistiska partierna uttrycker sin solidaritet, även om det sker i begränsad omfattning. Det spanska kommunistpartiet sprider dokumentet i Spanien med en inledning av pressekreteraren i centralkommittén. I denna inledning betecknas dokumentet som representativt för ”en utbredd känsla i hela det tjeckoslovakiska samhället, ett samhälle som fortfarande kämpar för att genomföra den svåra uppgiften att bygga en socialism med mänskligt ansikte. I denna uppgift kan de räkna med stöd från alla demokrater och socialister och framförallt från de spanska kommunisterna.” *L’Humanité* riktar den 23 januari uppmärksamheten på ”de tjeckoslovakiska myndigheternas beteende gentemot politiker och intellektuella som uttrycker åsikter som skiljer sig från de officiella”. Detta beteende, säger det franska kommunistpartiets organ, ”har allvarligt oroat de franska kommunisterna (...) vi kan inte dölja vår bestörtning inför de tjeckiska myndigheternas anklagelser, publicerade i *Rude Pravo*, mot undertecknarna av *Charta 77* om

³¹ *Le Monde*, 16 december 1976.

³² *Le Monde*, 17 december 1976.

³³ Ibid.

³⁴ *Le Monde*, 5-6 december 1976.

³⁵ *L’Humanité*, 18 december 1976.

³⁶ *L’Unità*, 18 december 1976.

att de skulle agera på order av anti-kommunistiska och sionistiska centra”. Dessa metoder påminner alltför mycket om godtyckligheterna i ett dramatiskt förflutet, vars återuppståndelse de franska kommunisterna tveklöst fördömer. Trots den repression som drabbar under-tecknarna av dokumentet — avskedanden, förhör, arresteringar och förtalskampanj i pressen — fortsätter folk över hela landet att ge uttryck för sitt stöd till *Charta 77*. Jiri Hajek går till motattack mot den officiella kampanj som försöker svärta ner rörelsen och ger i början av februari en intervju för den österrikiska televisionen. Hajek är f. d. utrikesminister och en av de mest kända undertecknarna av dokumentet. I intervjun deklarerar han att hans syfte är att arbeta för en ”fördjupad demokrati och humanism inom det tjeckoslovakiska socialistiska systemet”. Med vårt medborgarinitiativ”, säger Hajek, ”fortsätter vi, trots att vi uteslutits ur partiet, att anse oss som kommunister och som en del av den internationella kommunistiska rörelsen och vi tänker bidra till att dess målsättningar uppfylls.”

I Polen intensifierar *kommittén för arbetarnas försvar* samtidigt sina ansträngningar och de tvingar regeringen att lätta på förtrycket och utlova amnesti. Kommittén försöker utveckla en politisk strategi och väddar oupphörligen till de västeuropeiska kommunist- och socialistpartierna om solidaritet. I olika delar av Sovjetunionen ökar också aktiviteterna inom de kommittéer som organiserats för att bevaka att Helsingforsavtalet efterlevs (respekt för de mänskliga rättigheterna), och de exilerade (Pljusj, Bjelocherkovskij, Bukovskij, Amalrik, m. fl.) genomför en kampanj med samma syfte, samtidigt som de försöker samla den demokratiska och socialistiska oppositionen till en enad politisk aktion mot Sovjetdiktaturen. Marchais har ett samtal med Amalrik i TV. Andra franska, italienska och spanska kommunister i ansvarig ställning tar kontakt med de exilerade från de olika öststaterna. Myndigheterna i dessa länder, speciellt i Sovjet, svarar med att intensifiera repressionen och mångdubbla de direkta och indirekta angreppen mot eurokommunisterna. Den ideologiska offensiven förstärks under det möte som kommunistpartierna inom Sovjetblocket genomför i Sofia. Vid samma tidpunkt äger det eurokommunistiska ”toppmötet” rum i Madrid. Detta första gemensamma möte mellan de italienska, franska och spanska kommunistpartierna motsvarar inte alls de förväntningar som uppväckts. Det tillför inte kritiken av situationen i öststaterna något nytt, det varken avslöjar den repression som just då blir allt brutalare eller visar solidaritet med dess offer. Däremot bekräftar deltagarna sina tidigare ståndpunkter.

Huvudproblemet är systemets natur

De eurokommunistiska partierna har nått en punkt där de inte längre kan vända tillbaka utan att förlora det förtroende som deras folk och deras egna aktiva hyser för dem. Å ena sidan betonar eurokommunisterna att socialism, frihet och demokrati oupplösligt hör samman. Å andra sidan anser de fortfarande att regimerna i öst är socialistiska, samtidigt som de avslöjar att hoten mot friheten i öst för var dag blir allt fler och alltmer omfattande. Det är svårt att bortförklara dessa hot med att de utgör undantag eller misstag, vilka strider mot systemets natur. Det faller sig lättare att dra den logiska slutsatsen att det inte alls rör sig om några avvikelser utan att det som händer i öst är en naturlig följd av förhållandena i ett politiskt och socialt system där friheten och demokratin lyser med sin frånvaro. Det är en oundviklig produkt av systemet. Om man kommer fram till denna slutsats, vilket eurokommunisterna i praktiken är på väg att göra, måste man fråga sig: Var finns den socialism som man alltjämt vill tillerkänna denna regim? Att kalla det ”primitiv socialism” är en undanflykt, eftersom regimen redan har sextio års utveckling bakom sig och har uppnått en hög industriell nivå. Även om vi bortser från de sextio åren och industrialiseringen, som i sig inte är några bevis på socialism, som jag tidigare nämnt, så bör det i en ”primitiv socialism” åtminstone finnas en viss dynamisk utveckling mot frihet och demokrati i det politiska och sociala livets organisation. Var finns denna dynamik i Sovjetunionen? De historiska betingelserna ger oss inte heller något hållbart underlag för att vi ska kunna fortsätta att påstå att det existerar socialism i Sovjet.

Om man medger att dessa historiska betingelser har omöjliggjort en utveckling av frihet och demokrati, måste man också dra slutsatsen att de gjort socialismen omöjlig, i varje fall om man hävdar den eurokommunistiska tesen att frihet, demokrati och socialism är ett och samma väsen.

Återstår det stora "beviset", som trotskisterna var de första att hävda och som nu övertagits av eurokommunisterna. Enligt detta är produktionssystemet i Sovjetunionen socialistiskt, även om den politiska överbyggnaden inte är det. Bortsett från att även denna tes motsäger tesen om att socialism, frihet och demokrati är ett och samma väsen, uppdagar den också en definition av det socialistiska produktionssystemet som inte är marxistisk. Är inte arbetarnas kollektiva ägande av produktionsmedlen hörnstenen i detta produktionssystem? Och kan denna kollektiva tillägnan existera i ett politiskt och socialt system som inte är demokratiskt i alla dess aspekter, dvs. ekonomiska, politiska och kulturella?

På samma sätt som det har funnits olika former för "övergång till kapitalism" och olika "kapitalistiska modeller" (parlamentarisk demokrati, fascistiska diktaturer osv.) så är det naturligt att det finns olika former för "övergång till socialism" och olika slags "socialism", argumenterar några eurokommunisterna. Men denna jämförelse är inte relevant. Förvisso har det varit utmärkande för det kapitalistiska produktionssättet, dess framväxt och etablering att det kunnat anpassa sig till så vitt skilda politiska strukturer som bonapartismen på 1800-talet och fascismen och den formella demokratin på 1900-talet. Men för det första är denna anpassbarhet ett tecken på att den politiska instansen i detta produktionssätt är relativt fristående, därför att det är den som ska lösa motsättningarna inom kapitalistklassen själv och motsättningarna mellan denna och de arbetande massorna, till fördel för kapitalistklassens övergripande intressen. För det andra visar den de sociala relationernas karaktär av utsugning och underordning inom produktionssfären (och inte bara inom den) under kapitalismen. Av det dubbla skälet kan dessa relationer förenas med den formella demokratin, vars grundläggande egenskap är just detta att det politiska hålls helt avskilt från det ekonomiska - demokrati på det politiska planet och frånvaro av demokrati i produktionssektorn. Eller också kan de, av uppenbara skäl förenas med olika former av politisk diktatur. Om det ena eller det andra förhållandet blir rådande beror i regel på styrkeförhållandet mellan klasserna. Graden av reell demokrati i den formella demokratin är framförallt en funktion av arbetarklassens kampvilja, organisationsnivå, medvetenhet och enhet, inom ramen för en nödvändig och oundviklig politisk och ideologisk pluralism.

När demokratin genomsyrar också den produktiva apparaten, innebär det att det kapitalistiska produktionssättet har nått sin historiska slutpunkt. Här ligger sanningen om "den demokratiska vägen till socialismen", i den mån den betyder att kämpa för att "genomföra demokratin till dess yttersta konsekvens", som de italienska och franska kommunistpartiernas Romdeklaration säger. Ty till skillnad från det kapitalistiska produktionssättet kan det socialistiska inte nöja sig med en formell demokrati, och än mindre kan det förenas med total avsaknad av demokrati. Frånvaro av demokrati innebär med nödvändighet att det uppstår en ny härskande klass, som har nyttjanderätten till produktionsmedlen, så som har skett i Sovjetunionen.

Under övergången till det kommunistiska produktionssättet — som är en lång process — minskar den politiska sfärens autonomi successivt i förhållande till den ekonomiska, vilket är detsamma som att demokratin successivt breddas och fördjupas. Man kan tala om olika, nationella former för övergången till kommunism, där man tar hänsyn till olika nationella och internationella faktorer och skillnader i fråga om kultur och tradition. Men det är ologiskt att i dessa olika former inbegripa både den demokratiska och den icke-demokratiska socialismen. Vad gäller den demokratiska socialismen är det strängt taget inte nödvändigt att lägga till adjektivet demokratisk, även om det kan vara nödvändigt för att undvika missförstånd i dessa tider där allt från Breznev- till Gadaffiregimer själva utnämner sig till socialistiska. Den icke-

demokratiska socialismen är i sig en motsägelse.

Den uppfattning om det socialistiska produktionssättet som jag kritiserat ovan pekar på att det i den eurokommunistiska ideologin fortlever idéer som härstammar från Andra Internationals marxism och som via Lenin och Tredje Internationalen fick sin dogmatiska utformning under stalinismen. Till dem hör framför allt följande: att upphävandet av den kapitalistiska privategendomen är liktydigt med att de kapitalistiska produktionsförhållandena försvinner, att vissa aspekter av produktivkrafterna — tekniken, vetenskapen och även arbetsorganisationen — är neutrala och utan kvalitativa förändringar kan tjäna både kapitalismen och socialismen, och att — givet dessa båda premisser — allt beror på produktivkrafternas utvecklingsnivå, på deras materiella utveckling. Utgår man från denna uppfattning kan man vidhålla att det existerar en socialistisk ekonomisk struktur även om den politiska överbyggnaden inte skulle vara socialistisk, även om den är ”efterbliven” i förhållande till den ekonomiska basen.

Det är därför som diskussionen om det sovjetiska systemet är socialistiskt eller inte, inte bara påverkar de eurokommunistiska partiernas förhållande till Moskva utan också påverkar deras egen uppfattning om övergången till socialism. Jag återkommer till denna aspekt längre fram. Vad gäller förhållandet till Moskva så kommer en viss sovjetisk hegemoni att bestå så länge som den nuvarande uppfattningen vidmakthålls: Hegemonin hos ett system som, förutom att det är en av världens supermakter, enligt denna uppfattning, *redan har genomfört socialismen*.

Så länge eurokommunismen håller fast vid denna inställning kommer den inte att kunna utveckla en adekvat strategi för att förena sig med de allt viktigare sociala krafter och politiska strömningar som i öststaterna kämpar för socialismen. Detta är en avgörande fråga, för om inte dessa krafter lyckas vinna framgång kommer socialismens sak i väst att allvarligt skadas, så som en gång de ryska revolutionärernas seger för sjuttio år sedan urholkades av att revolutionen i väst misslyckades.

3. Den demokratiska vägen till socialismen

De eurokommunistiska partiernas målsättning att anpassa uppfattningen om socialismen och strategin för övergången till socialismen till den utvecklade kapitalismens särdrag har hittills funnit konkret uttryck i den så kallade ”demokratiska vägen till socialismen” och i de första försöken att omsätta denna i praktiken i respektive land.

Vad innebär denna ”väg”? Vi ska först se på den officiella versionen. Bland de italienska, franska och spanska kommunistpartiernas olika dokument är det de italienska och franska kommunistpartiernas Romdeklaration (november 1975) som har den mest uttömmande beskrivningen av ”den demokratiska vägen till socialismen”.³⁷ Romdeklarationen kan sammanfattas i följande punkter:

— ”*Socialismen innebär ett högre stadium av demokrati och frihet: demokratin förd till dess yttersta konsekvens.*”

— ”*Vägen till socialismen och uppbygget av det socialistiska samhället ... bör genomföras inom ramen för en kontinuerlig demokratisering av det ekonomiska, sociala och politiska livet.*”

— ”*[Den] socialistiska omvandlingen av samhället förutsätter samhällelig kontroll av de viktigaste produktionsmedlen och av handeln, att dessa successivt socialiseras och att en demokratisk plan genomförs på nationell nivå.*” ”*De små och medelstora jordegendomarna, hantverket, de små och medelstora industri- och handelsföretagen kommer att tilldelas en speciell, positiv roll under uppbygget av socialismen.*”

³⁷ Författarens kurs.

— *Staten kommer att präglas av oberoende gentemot kyrkan, demokratisk decentralisering och demokratiska funktioner: regionala och lokala organ kommer att få större betydelse och bli mer självständiga i sin maktutövning.*

— *”Flerpartisystem”, vilket innebär att även oppositionspartier är tillåtna och fritt kan bildas och utöva sin politik och att en demokratisk växling mellan majoriteter och minoriteter kan förekomma.*

— *”Handlingsfrihet och oberoende för fackföreningarna.”*

— *”Utveckling av företagsdemokratin, så att arbetarna, med verklig rätt, kan delta i företagets skötsel och får en omfattande beslutsrätt.” (Denna punkt utpekas i deklarationen som ”särskilt viktig”.)*

— *”Garanti för och utveckling av” alla de fri- och rättigheter som folken erövrat genom sin kamp i det förflutna. (I deklarationen finns en detaljerad uppräknning av dessa.)*

— *”Denna [socialistiska] omvandling kan bara uppnås genom en vittomfattande kamp som förs av mäktiga massrörelser, som mobiliserar arbetarklassen och majoriteten av folket. Den förutsätter demokratiska institutioner som är fullt representativa för folkets suveränitet och äger utsträckta, garanterade maktbefogenheter samt att den direkta, proportionella och allmänna rösträtten kan fritt utövas. De två [undertecknande] partierna, som alltid har respekterat och alltid kommer att respektera den allmänna rösträtten, ser de arbetande klassernas tillträde till statens ledning inom denna ram.”*

Deklarationen betonar att båda partierna tillmäter ”alla de förutsättningar för det demokratiska livet” som beskrivs i dokumentet ett ”principiellt värde”, att deras ståndpunkter ”inte är taktiska utan följer av en analys av de specifika materiella och historiska förutsättningarna i deras respektive länder samt av de samlade internationella erfarenheterna”.

Dessa principiella ståndpunkter sammanfattar allt väsentligt i de olika program och strategier som utarbetats av de italienska, franska och spanska kommunistpartierna³⁸ och som mera utförligt beskriver vilka strukturella reformer som på det ekonomiska, sociala och politiska området bör känneteckna övergångsprocessen, det system av sociala och politiska allianser som formas kring arbetarklassen och som tillsammans kan bilda det maktblock som har förutsättningar att genomföra dessa reformer och vilka kampformer som kan föra detta nya block till makten och behålla den, vad som utmärker utrikespolitiken under övergångstiden, etc. Men innan vi går in på dessa, mer konkreta aspekter förefaller det lämpligt att säga något om den principfråga som belyser hela den ”demokratiska vägen till socialismen”: uppfattningen om förhållandet mellan demokrati och socialism som två av varandra ömsesidigt beroende aspekter, där demokratin kräver socialism för att kunna utvecklas helt, och viceversa.

Denna fråga kan analyseras ur olika synvinklar. Jag ska här begränsa mig till de två som från metodologisk synpunkt förefaller vara de mest fruktbara: 1) Vad har de historiska erfarenheterna av marxismen och den rörelse som inspirerats av den att säga om förhållandet mellan demokrati och socialism, hur det skiftat och på vilka olika sätt det har uppfattats och omsatts i praktiken? 2) Hur har förhållandet mellan demokrati och socialism utvecklats genom konfrontationen med den utvecklade kapitalismens strukturella, ekonomiska och

³⁸ Framförallt Berlinguers artiklar där han presenterar sitt förslag till ”historisk kompromiss”, den senare utvecklingen av denna linje under det italienska kommunistpartiets tjugofjärde kongress och de efterföljande centralkommittémötena. Det program som antogs av det franska kommunistpartiet 1971, och som låg till grund för förhandlingarna om ett gemensamt program för vänsterunionen, och den efterföljande utvecklingen av denna linje – efter de franska och italienska kommunistpartiernas Romdeklaration – fram till det franska kommunistpartiets tjuogoandra kongress. Det spanska kommunistpartiets Programmanifest Förslaget till detta antogs av partiets åttonde kongress 1973 och den definitiva texten antogs av en nationell partikonferens i september 1975.

politiska karaktär?

Den historiska erfarenheten

Redan när de börjar utarbeta den historiska materialismen och delta i den revolutionära kampen, föreslår Marx och Engels en tolkning av demokratibegreppet som innebär att man konstaterar en grundläggande motsättning mellan demokratin och borgarklassens herravälde. ”Demokratin”, skriver Engels i slutet av 1845, medan han tillsammans med Marx arbetar på *Den tyska ideologin*, ”har kommit att bli en proletär princip, en massornas princip. Även om massorna inte alltid har denna demokratins innebörd, som är den enda riktiga, klart för sig så inbegriper alla människor, även om det sker förvirrat, strävan mot social rättvisa i begreppet demokrati.” ”Vår tids demokrati är kommunismen.” Och i en annan text, som skrivs strax före det *Kommunistiska Manifestet*, hävdar han tesen att ”demokratins nödvändiga konsekvens i alla civiliserade länder är proletariatets herravälde”. Han formulerar på så sätt i termer av en objektiv tendens vad Marx i *Manifestet* formulerar i programmatiska termer: ”det första steget i arbetarrevolutionen är att upphöja proletariatet till härskande klass, att erövra demokratin”.³⁹

En hörnsten i Marx' och Engels' revolutionsteori från tiden strax före 1848 är antagandet om en objektiv motsättning mellan bourgeoisins herravälde och demokratin, och omvänt, att det finns en objektiv överensstämmelse mellan demokrati och proletariatets herravälde. Deras praktiska erfarenheter i den revolutionära processen bekräftar detta antagande. När Marx, efter revolutionens nederlag, analyserar den republikanska konstitution som antogs av den franska lagstiftande församlingen under trycket från den revolutionära rörelsen, skriver han att den begränsar bourgeoisins herravälde ”inom ramen för demokratiska betingelser som i varje ögonblick kan omvandlas till en faktor som bidrar till klassfiendens seger och sätter själva grunden för det borgerliga samhället på spel”.⁴⁰ Den republikanska franska bourgeoisin avlägsnar denna fara — redan innan konstitutionen vunnit laga kraft — genom att låta armen slå ner det parisiska proletariatet, demokratins främsta försvarare. Den liberala tyska bourgeoisin värjer sig mot samma fara genom att ingå en pakt med den absoluta monarkin och tillkalla hjälp av tsarens trupper.

För Marx är slutsatsen av dessa nederlag, på vilka många andra skulle följa fram till våra dagar, inte att kampen för demokrati saknar betydelse. Han menar snarare att de bara bekräftar demokratins subversiva karaktär, att de bevisar bourgeoisins anti-demokratiska natur och demokratins anti-borgerliga natur. Men han drar den lärdomen att när revolutionen måste ske genom väpnad kamp då är den allmänna rösträtten otillräcklig och behöver förstärkas av en arme som är överlägsen bourgeoisins armé; att ”erövringen av demokratin”, första steget i den proletära revolutionen, förutsätter att man förstör den statsapparat som skapats av de härskande klasserna utanför ramen för all demokrati — för att tjäna deras intressen. Marx drog också slutsatsen att för att kunna ta detta första steg måste proletariatet liera sig med bönderna och städernas småbourgeoisi, vilkas intressen också står i motsättning till bourgeoisins herravälde, även om denna motsättning har en annan karaktär än motsättningen proletariat—bourgeoisi.

För Marx och Engels är demokratin det politiska system som bärs upp av alla dessa klasser och skikt, som utgör den ”överväldigande majoriteten” *Manifestet* syftar på, under proletariatets herravälde, ”den enda, verkligt revolutionära klassen”. Det är därför som Marx i sina analyser från denna period, liksom i sitt konkreta, politiska handlande, ser kampen för demokrati som det viktigaste *politiska* uttrycket för den proletära revolutionen, och det skulle han fortsätta att göra under hela sitt liv och arbete. Detta gällde inte, bara för länder med ringa

³⁹ Se en utförligare redogörelse i min bok, *Marx, Engels y la revolución de 1848*, Madrid, Siglo XXI, 1975, s. 39-40.

⁴⁰ Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*.

ekonomisk utveckling (som Tyskland vid denna tid), där revolutionen i början även har anti-feodala målsättningar. Det gällde också för länder där kapitalismen var fullt utvecklad, som i England. Chartismen var den första, historiska versionen av ”den demokratiska vägen mot socialismen”, och den hade stort inflytande på Marx och Engels politiska strategi.⁴¹

Begreppet ”proletariatets diktatur”, som vid första anblicken står i motsättning till den överordnade roll Marx tilldelade demokratin, är från början inte Marx' skapelse. Termen uppstod inom den jacobinska ideologins mest radikala och sociala strömning, vars främsta representant under revolutionen 1848 var Blanquipartiet. Från denna strömning hämtade Marx formuleringen 1850, men han gav den en helt annan innebörd. Dessutom var det sällan han använde den.⁴² Så som otaliga marxistiska tolkningar, inklusive Lenins, har visat hade termen för Marx innebörden av ”den proletära klassens herravälde” och innebar en högt utvecklad demokrati för det stora folkflertalet. Engels tar Pariskommunen som konkret exempel på proletariatets diktatur och polemiserar därvid med dem som i denna tolkning såg demokratis motsats. I varje fall har termen ”diktatur” för Marx aldrig — i formuleringarna ”proletariatets diktatur” eller ”bourgeoisins diktatur” — haft den innebörd som den från och med Stalin-diktaturen och de fascistiska diktaturena allmänt fått i den politiska praktiken. Det är skäl nog för att korrigera en formulering som den historiska erfarenheten har visat vara så vilseledande.

De kapitalistiska samhällsformationernas hela historia bekräftar motsättningen mellan demokrati och borgerligt herravälde. Minsta lilla bit av demokrati inom de statliga strukturerna eller i det övriga samhället har erövrats genom arbetarklassens och andra folkliga gruppers kamp. Även om denna kamp ibland har letts av fraktioner av bourgeoisin, i strid mot andra fraktioner av bourgeoisin eller den feodala aristokratin, har den alltid måst stödja sig på arbetarna. Att bourgeoisin på grund av det rådande styrkeförhållandet tvingades anpassa sig till dessa demokratiska erövringar i sin maktutövning, men sedan ”återerövrade” dem genom sina otaliga ideologiska- och tvångsinstrument för att kunna basera sitt herravälde på nya grundvalar, innebär dock inte att motsättningen mellan bourgeoisin och demokrati skulle ha upphört. Motsättningen flyttades bara över till ett annat område, tog nya former.

I detta sammanhang har det stort intresse att knyta an till de tankar som Engels ger uttryck för mot slutet av sitt liv (1895), när han ser tillbaka på de femtio år av kamp som förflutit sedan revolutionen 1848 och utvecklar sina tankar om de nya förutsättningarna för klasskampen i de kapitalistiska länderna i väst. Dessa nya förutsättningar berodde enligt Engels framför allt på två faktorer: allt fler demokratiska inslag i de politiska strukturerna — en produkt av proletariatets växande styrka i klasskampen — och förändringarna inom den militära apparaten i de kapitalistiska länderna.⁴³ Engels menar att den militära teknikens fulländning och utbyggnaden av arméerna gör att ”den gamla typen av uppror, gatustriden med barrikader” är dömd att misslyckas. Han avvisar inte möjligheten av väpnad kamp i framtiden, men den måste i så fall ha en annan karaktär. I varje fall — det är slutsatsen Engels drar är ”överrumplingarnas tid förbi, och revolutioner genomförs inte längre av små medvetna minoriteter i spetsen för stora omedvetna massor. När det gäller en fullständig omgestaltning av samhällets organisation måste massorna själva vara med, måste de själva redan ha begripit, vad det rör sig om och vad de vågar liv och blod för.” Vilket kräver ”ett långvarigt och ihärdigt arbete”. Mot ”upproret” enligt gammalt mönster ställer Engels ”det effektiva utnyttjandet av den allmänna rösträtten”, som det tyska socialdemokratiska partiet praktiserade. På några få år lyckades det erövra mer än en fjärdedel av de avgivna rösterna. Av denna erfarenhet ”kunde man se”, skrev

Engels, ”att de statliga institutioner där bourgeoisins herravälde organiseras, erbjuder nya

⁴¹ Marx, *Engels y la revolución de 1848*, s. 13-14.

⁴² *Ibid.*, s. 312.

⁴³ Engels, Inledning till Karl Marx ”Klasstriderna i Frankrike 1848-1850” i *Karl Marx och Friedrich Engels, i urval av Bo Gustavsson*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1965, s. 220 ff.

möjligheter för arbetarklassen att kämpa mot dessa institutioner”. ”Världshistoriens ironi ställer allt på huvudet. Vi, 'revolutionärerna', 'omstörtarna', vi har mycket större framgång när vi använder oss av lagliga medel än av olagliga och av omstörtning. De samhällsbevarande partierna, som de själva kallar sig, går under på grund av det lagliga tillstånd de själva skapat.” Och Engels tecknar i sitt ”testamente” — som det kom att kallas — följande perspektiv: ”Redan idag kan vi räkna med 2 1/4 miljoner väljare. Om det fortsätter så här kommer vi före seklets utgång ha erövrat större delen av samhällets mellanskikt, såväl småborgare som småbönder, och ha utvecklats till den avgörande kraften i landet, inför vilken alla andra krafter måste böja sig, vare sig de vill det eller inte. Att bibehålla denna stadiga tillväxt, till dess den av sig själv växer det rådande regeringssystemet över huvudet, att inte underminera denna dagligen i styrka tilltagande kraft genom förpostfäktningar utan bevara den intakt till avgörandets dag, det är vår huvuduppgift.”

Engels' strategiska och taktiska överväganden medgav olika tolkningar. Rosa Luxemburg såg dem som en politik för att samla styrka för den ”slutliga kampen”, som skulle komma i och med en oundviklig, katastrofal kris för kapitalismen. Bernstein och andra öppet reformistiska ledare, tolkade Engels' idéer som en uppmaning till legalism och parlamentariskt arbete, fredliga metoder och gradvisa förändringar. Det ”ortodoxa centret”, som Kautsky stod i spetsen för, kritiserade Bernsteins tolkning men handlade som om man var överens med den. De lysande och snabba valframgångarna (det var första gången som ett parti med marxistiska idéer fick sådana framgångar) trollband både ledarna och de aktiva partimedlemmarna inom den tyska socialdemokratien. Inte ens Engels undgick att låta sig fascineras, vilket framskymtar i hans ”testamente”. Det var därför som hans testamente kunde användas som ett auktoritativt argument för att stärka den parlamentariska linjen inom det tyska socialdemokratiska partiet, vilket ledde till kapitulationen 1914. Därför kritiserade Rosa Luxemburg denna linje 1918, mitt under den tyska revolutionen. Hon ändrade därmed delvis sin tidigare inställning. Hon fortsatte dock att dela den centrala idén hos Engels (vilket framgår av den kritik som hon vid samma tidpunkt riktade mot bolsjevikerna), nämligen att den socialistiska revolutionen bara kan genomföras av en medveten majoritet, vilket nödvändigtvis innebär demokrati.

Den tyska socialdemokratiens och övriga europeiska socialdemokratiska partiers erfarenheter före och efter första världskriget visar i historiskt perspektiv vilka risker som är förknippade med den ”demokratiska vägen till socialism” om man glömmer bort den grundläggande motsättningen mellan demokrati och borgerlig dominans. Och att bourgeoisin, innan eller när den demokratiska utvecklingen väl fört arbetarna till makten, oundvikligen kommer att tillgripa alla medel som står den till buds för att förhindra att denna utveckling fullföljs. Den tyska socialdemokratiens stora valframgångar efter första världskriget fick ett brådstörtat slut när Hitlerfascismen kom till makten. Inför Hitler kapitulerade socialdemokratien utan kamp, på samma sätt som den 1914 hade kapitulerat inför det imperialistiska kriget. Samma sak skedde med den österrikiska socialdemokratien, den mest vänsterorienterade av alla partierna inom Andra Internationalen. Den österrikiska arbetarmilisen räddade dock sin revolutionära ära i sista minuten under de blodiga dagarna i februari 1934. Vid valen i april 1927 hade de österrikiska socialdemokraterna fått 43 % av rösterna och en bred majoritet i Wien. Dess främste ledare, Otto Bauer, skrev en segerviss artikel, som påminner om det optimistiska perspektiv som Engels 1895 hade utmålat för den tyska socialdemokratien. ”1920 hade vi 36 % av rösterna,” skriver Bauer. ”I de förra valen nära 40 %. Och nu, nästan 43 %. Hur mycket fattas för oss? Den väg till makten som vi måste gå kräver ungefär lika lång tid som förflutit sedan 1920... Ett eller två val till och vi har gjort slut på den borgerliga regeringen.”⁴⁴ Men när denna tidpunkt inföll var det den borgerliga regeringen som gjorde slut på socialdemokratien.

⁴⁴ Se författarens inledning till Ernst Fischers bok *Recuerdos y reflexiones*, Madrid, Siglo XXI, 1976, s. 4.

Socialdemokratins arvsynd, som kom att bli dess andra natur, bestod i att i varje situation anpassa sin ”demokratiska” uppfattning till vad som var acceptabelt för den härskande bourgeoisin. Denna anpassning rättfärdigades ideologiskt genom att tillskriva bourgeoisin en demokratisk ”kallelse”, som den själv visat är falsk varje gång som demokratins framgångar hotat det kapitalistiska systemet och som definitivt inte har någon motsvarighet i de grundläggande samhälleliga strukturerna, i produktionsförhållandena. Detta av den enkla anledningen att ingen kapitalist, eller kapitalistisk struktur, kan underkasta sig några demokratiska beslut av de arbetare som de exploaterar. Det är inte fråga om vilja utan om kapitalismens karaktär. Samma förhållande gäller — i varierande grad, beroende på situationen — för de organ som har till uppgift att garantera eller reproducera systemet (armen, polisen, rättsväsendet, skolan, de ideologiska apparaterna, etc.).

Ur marxistisk synvinkel bör man fördöma socialdemokratien, inte för att den är demokratisk, utan för att den inte är tillräckligt demokratisk, för att den begränsar sin demokrati till vad som är acceptabelt för bourgeoisin.

Den socialdemokratiska arvsynden hade även en annan, viktig aspekt: den ekonomistiska tolkningen av den grundläggande motsättningen inom kapitalismen mellan produktivkrafternas socialisering och upprätthållandet av de kapitalistiska produktionsförhållandena. Enligt detta synsätt är den objektiva tendensen av denna motsättning att den av sig själv oundvikligen måste leda till en gradvis omvandling av kapitalismen till socialism. Genom den ekonomiska och demokratiska ”automatiken” är det socialistiska perspektivet säkrat utan att man behöver genomföra en revolutionär brytning. Socialdemokratins roll inskränks med andra ord till att gynna denna utveckling genom att stödja de reformer som den demokratiska ”automatiken” i varje givet ögonblick gör det möjligt att genomföra. Kautskyfalangen kritiserade formellt denna uppfattning. De upprätthöll tesen om det ”kvalitativa språnget” och ”revolutionen”, men i sin praktik skilde de sig inte, som jag redan sagt, från den reformistiska högern. Vänsterns alternativ till högerns steg-för-steg-”automatik”, var en katastrof-”automatik”. Även denna hade ekonomistiskt ursprung: den grundläggande kapitalistiska motsättningen måste oundvikligen leda kapitalismen in i en omöjlig och slutgiltig ”kris” och därmed skapa revolutionens objektiva förutsättning. De revolutionära krafterna skulle bidra till att denna situation uppkom genom att, utöver den parlamentariska och fackliga kampen, även använda sig av andra masskampformer, som t. ex. den politiska strejken. Det var framförallt efter den ryska revolutionen 1905 som vänstern började förfäktas dessa idéer.

Denna reduktion av marxismen till ett mekanistiskt och gradualistiskt synsätt på övergången till socialismen och den motsvarande reformistiska strategin (som var en ideologisk och politisk produkt av en lång period av relativt fredlig och hoppfull utveckling för kapitalismen i väst, framförallt tack vare exploateringen av kolonierna) kom att bli grundligt ifrågasatt när det kapitalistiska systemet uppnått sin imperialistiska fas och hamnade i sin första stora kris. Revolutionen hamnar återigen på dagordningen. Men större delen av arbetarrörelsen i väst, formad av den socialdemokratiska ideologi och praktik jag nyss beskrivit, förmår inte dra nytta av systemets kris. Det är bara i Ryssland som revolutionen segrar. De proletära, revolutionära försöken i andra länder (Ungern, Bayern, Finland, Italien, Spanien, etc.) slås ner och slutar med fascistiska, militära eller klerikala diktaturer. I Tyskland, bolsjevikernas främsta hopp, stoppas det nybildade kommunistpartiets revolutionära försök (1919, 1923). De högernsocialdemokratiska ledarna tvekar inte, som regeringsmedlemmar att leda den blodiga repressionen mot arbetarnas och spartakisternas (kommunisternas) resning i Berlin. Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht mördas. Den tyska revolutionen, som leds av socialdemokraterna, gör halt vid monarkens fall och republikens införande. För majoriteten av arbetarklassen och det stora folkflertalet förefaller dock detta begränsade resultat vara en viktig seger. Den fredliga, parlamentariska utvecklingen steg för steg mot socialismen tycks för denna majoritet ha ännu större förutsättningar inom ramen för republiken. Det

imperialistiska kriget hade inte varit mer än en blodig parentes i denna utveckling. Dessutom, menar Kautsky i sin teori om ”superimperialismen”, leder den imperialistiska kapitalismens objektiva utveckling till att kapitalets internationella och mellanstatliga motsättningar överbryggas, eftersom utvecklingen oundvikligen leder till kapitalets koncentration. Denna utveckling bidrar också till att skapa de ideala förutsättningarna för den automatiska omvandlingen av kapitalismen till socialism. Kautsky bortser ifrån att om dessa motsättningar ska överbryggas inom imperialismens ramar så förutsätter det nya krigskatastrofer, nya stora klasskrig, som slutar med kapitalets seger, och nederlag efter nederlag för proletariatet och dess allierade.

Som proletär och socialistisk revolution — så definierad av det avantgarde som leder den — triumferar bara den ryska revolutionen. Den ryska revolutionen finner snart att huvudfienden är den internationella ”borgerliga demokratin” (utan vars stöd den tsaristiska kontrarevolutionen inte hade varit särskilt hotfull), segrarmakterna Frankrike, England och Förenta staterna, som isolerar revolutionen och skickar sina trupper till vitgardisternas hjälp. Den enligt Lenin och hans parti *nödvändiga* förutsättningen för att den ryska revolutionen verkligen skulle kunna konsolideras som *socialistisk* revolution, den tyska *socialistiska* revolutionen, infrias aldrig. I stället får de uppleva att socialdemokratin i de segrande ”borgerliga demokratierna” inte rör ett finger för att sätta igång den ”världsrevolution” som Lenin trodde tiden var mogen för, även om man försvarar den ryska revolutionen. Vad värre var, de socialdemokratiska teoretikerna och politikerna ansåg att det var ett äventyr, dömt att misslyckas, att i ett land som Ryssland försöka föra revolutionen längre än till den anti-tsaristiska och borgerligt-demokratiska karaktär den hade i inledningsskedet. Det skulle få negativa följder för den internationella arbetarrörelsen liksom även för den ryska arbetarrörelsen.

Oktoberrevolutionen och dess världsparti, den kommunistiska internationalen, gör entré i världshistorien med de ”borgerligt-demokratiska” staterna och socialdemokratin som huvudfiende. Denna omständighet skulle komma att i hög grad påverka kommunisternas teoretiska och konkreta inställning till demokratin.

Före revolutionen är begreppet ”proletär demokrati” ytterst sällsynt i Lenins språkbruk. Han använder ofta termen ”demokrati” utan att lägga till något adjektiv, även om han i allmänhet ger den en borgerlig innebörd. I Lenins och Andra Internationalens språkbruk återfinns uttryck som innebär att man medger att det finns en vilja till demokrati hos bourgeoisin.⁴⁵ Men Lenin betonar, och avslöjar också vid ett flertal tillfällen, inkonsekvenserna i denna borgerliga demokrati. Strax före revolutionen betonar han kraftfullt att det finns en antagonistisk motsättning mellan demokrati och imperialistisk kapitalism. Imperialismen, menar Lenin, är demokratins motsats. Han kritiserar också andra bolsjeviker för att de underskattar demokratins roll i kampen mot kapitalismen. ”Socialismen”, säger han till dem han kritiserar, ”är omöjlig utan demokrati i två avseenden: 1) proletariatet kan inte genomföra en socialistisk revolution om det inte förbereder sig för den genom kampen för demokrati; 2) den segrande socialismen kan inte konsolidera sin seger och leda mänskligheten fram till statens försvinnande utan att genomföra en fullständig demokrati.”⁴⁶

Under 1917 övergår Lenin, för första gången, till att förordna den sovjetiska statsformen som den bäst lämpade för övergången till socialismen (vilket han inte hade gjort vare sig i 1905 års revolution eller efter). Denna tes får sin teoretiska utformning i *Staten och revolutionen*, men han ser ännu inte någon radikal motsättning mellan denna statsform och den representativa demokratin. Bolsjevikpartiet är för en konstituerande församling. Först när det står klart att

⁴⁵ T ex ”kapitalismen frambringar demokratiska tendenser hos massorna, skapar demokratiska institutioner ...”, ”demokratiska institutioner i ett givet kapitalistiskt samhälle, skapat och deformerat av borgarklassen ...” (från Lenins text ”Svar till P. Kievskij (Pjatakov)” i *Obras Completas*, 4. edición española, band 23, s. 20 och 22).

⁴⁶ Lenin, ”Sobre la caricatura del marxismo”, *Obras completas*, bd 23, s. 72.

bolsjevikerna kommer att förbli i minoritet i denna församling börjar de uttala sig för att den ska upplösas. Under denna period förefaller det som om bolsjevikerna inbegriper alla demokratiska erövringar i det förflutna i den sovjetiska demokratin. Men efter upplösningen av den konstituerande församlingen sker en avgörande förändring, som framförallt beror på oppositionen inom de icke-bolsjevikiska, socialistiska strömningarna, den internationella socialdemokratins attityd och de ”borgerligt-demokratiska” staternas intervention. I sina teser om ”den borgerliga demokratin och proletariats diktatur” till Kominterns första kongress går Lenin så långt i sin karikatyr av demokratis begränsningar under bourgeoisins herravälde, att han reducerar arbetarnas demokratiska landvinningar inom det kapitalistiska systemets ramar till något förkastligt. Han fastslår t. ex. att mötesfriheten ”till och med i den allra mest demokratiska, borgerliga republik bara är *en tom fras*”, att pressfriheten är ”*ett bedrägeri*”, att en reell möjlighet att komma i åtnjutande av de mänskliga fri- och rättigheterna ”*aldrig ens tillnärmelsevis* förekommit i de bästa och mest demokratiska, borgerliga republiker”. Han går även till angrepp mot de ”teoretiker som försvarat demokratin och inte förstått dess *borgerliga karaktär*”.⁴⁷ Lenin instämmer därvidlag, egendomligt nog, med socialdemokratin, när han tillstår att demokratin har ett borgerligt innehåll. Detta kommer socialdemokratin till gagn i dess reformistiska uppfattning. För Lenin tjänar det till att reducera de demokratiska fri- och rättigheterna under kapitalismen till ”bedrägerier” och ”tomma fraser”. Samma tendens kommer fram i Lenins polemik med Kautsky och i andra debattinlägg under den period då den ryska revolutionens och Internationalens ledare fortfarande trodde på ”världsrevolutionens” framryckning och ansåg att det för ögonblicket väsentliga var att bekämpa det västerländska proletariats ”illusioner” om den ”borgerliga demokratin”. Alternativet, den enda ”verkliga demokratin”, var den ”proletära demokratin”, och den perfekta formen av ”proletär demokrati” var (det sovjetiska) rådssystemet.

I Kominterns ideologi framträder en radikal motsättning, en väsensskillnad, mellan demokratis rådsformer och den representativa demokratin. Rådsformerna är, menar man, de enda adekvata för proletariats herravälde, medan de representativa formerna av demokrati uteslutande hör hemma under bourgeoisins herravälde.

Men den enda konkreta erfarenheten av rådsformen som statsform och samhällsorganisation — sovjetsystemet, som var resultatet av februari- och oktoberrevolutionerna — kom snart att uppvisa drag som i grunden stod i motsättning till de teoretiska beskrivningarna av denna form av demokrati (Lenins, Pannekoeks, Gramscis, etc.). Det handlar inte om enkla avvikelser från begreppsmodellen vilka inte förändrar modellen i grunden, eftersom de bara utgör naturliga variationer som varje sociopolitisk verklighet med sina specifika karakteristika måste uppvisa i förhållande till teorin, utan om motsättningar som ifrågasätter själva innehållet i modellen. Den reella arbetardemokrati som modellen föreskriver är kringskuren genom ett system med olika apparater (militära, repressiva, ekonomiska, administrativa, juridiska, ideologiska, etc.), som är de verkliga maktcentra. Dessa apparater är undandragna all folklig kontroll och är istället beroende av den centrala apparat som organiserar och styr dem, partiet. Sovjeterna förlorar snabbt sitt demokratiska innehåll och förvandlas till en förbindelselänk (på samma sätt som fackföreningarna och andra massorganisationer) mellan folket och statsapparaten (som i sin tur är en förbindelselänk till partiapparaten). Den successiva likvidationen av den interna partidemokratin främjar den antidemokratiska karaktären av hela systemet. Den ”proletära demokratin” utesluter på så vis mer och mer proletariats, för att inte tala om andra samhällsklasser och arbetargrupper. Efter Lenins död, under Stalinpoken, förvärras dessa tendenser och den ”sovjetiska” regimen förvandlas till en behärd diktatur över de arbetande massorna. Stalinismen är till stor del — om än inte till

⁴⁷ Teser och referat om den borgerliga demokratin och proletariats diktatur på den kommunistiska internationalens kongress den 4 mars 1919. Se t ex *V. I. Lenin i urval* av Bo Gustavsson, Wahlström och Widstrand, Stockholm 1965, s. 202 ff.

hundra procent — en konsekvens av denna process som började ta klar form efter inbördeskriget.

Den proletära revolutionens misslyckande i väst, den påföljande isoleringen av den ryska revolutionen och kapitalismens intervention mot revolutionen hade otvivelaktigt en avgörande inverkan på den utveckling jag beskrivit. Men att denna inverkan blev av så stor vikt kan också förklaras av andra, i revolutionen inneboende faktorer. Framförallt kan den förklaras av det grundläggande faktum att revolutionen som anti-tsaristisk och anti-feodal revolution utan tvekan var den stora majoritetens revolution, medan den som socialistisk revolution inte var mer än en liten minoritets revolution, till en början med tillfälligt stöd från den stora bondebefolkningen. Det är till denna omständighet man får hänföra svårigheten att genomföra ett system som fungerade demokratiskt.

Man försökte kringgå problemen genom att ge arbetarrepresentationen prioritet framför bonderepresentationen och utesluta all representativitet för breda, småborgerliga grupper. Man undertryckte de politiska och ideologiska, socialistiska eller demokratiska strömningar som var fientligt inställda till bolsjevismen, genom att koncentrera den reella makten i statsapparaten. På så vis försäkrade man sig om att det som fanns kvar av sovjetdemokrati skulle fungera inom ramen för denna modell. I och med det hade man infört en mekanism som gjorde slut på allt som återstod av demokrati.

Denna utveckling kunde fortgå utan något större motstånd. Det finns bl. a. två viktiga skäl till det. Det ena var den totala avsaknaden av demokratiska traditioner i det ryska samhället. Folket hade kämpat mot tsarens envælde och för demokrati, men dess erfarenheter av demokrati inskränkte sig till den korta perioden från februarirevolutionen och fram till dess att sovjetdemokratin började likvideras. Det andra skälet var det avantgarde som ledde revolutionen efter oktober — att det fanns ett avantgarde är i sig ett skäl. Det leninistiska partibegreppet (partiet som ”ägare” till den marxistiska teorin, som bärare av och garant för proletariatets historiska intressen, med uppgiften att ge proletariatet ett socialistiskt medvetande; partiet som bestämmer över sig själv och inte är underställt massornas demokratiska kontroll osv.) hade nämligen ideologiskt förberett detta avantgarde för att axla en förmyndarroll gentemot massorna — och om det blev nödvändigt, ett auktoritärt förmyndarskap — i det fall massornas medvetande inte var i nivå med den ”historiska nödvändigheten”. Avantgardet var med andra ord ideologiskt förberett för att träda in istället för det fria utövandet av den ”proletära demokratin” om detta, enligt partiets bedömning, stod i motsats till revolutionens intressen.

Denna ideologiska uppfattning, som inte har något att göra med Marx' marxism, medgav att man — med det bästa samvete i världen — gjorde en dygd av nödvändigheten. Inskränkningar i demokratin eller undertryckande av demokrati, som kan vara befogat i en kris-situation, beskrevs som genomförandet av en ”högre demokrati”. De absoluta monarkiernas upplysta despotism kan sägas ha bidragit till att det borgerliga samhället utvecklades. Kommunistpartiets upplysta despotism har inte bara visat sig vara ineffektiv, utan direkt motverkat uppkomsten av det socialistiska samhället. Erfarenheten av den ryska och andra revolutioner som försökt följa samma väg har visat att det var rätt som Lenin sade före revolutionen, att det är omöjligt att genomföra socialismen utan fullständig demokrati. Dessa erfarenheter har också bekräftat de grundläggande idéerna i Engels' ”testamente”.

Den kritik och de förebråelser som Rosa Luxemburg riktar mot bolsjevikledarna 1918 — samtidigt som hon hedrar dem för deras revolutionära djärvhet och betonar det tyska proletariatets ansvar för att det inte gjort sin egen revolution — visar sig vara mycket illavarslande. Hon kritiserar deras ”kalla förakt för den lagstiftande församlingen, den allmänna rösträtten, tryck- och mötesfriheten, kort sagt föraktet för hela den apparat som massornas grundläggande demokratiska fri- och rättigheter utgör”. Hon fastslår: ”Det är ett

känt och obestriddigt faktum att utan obegränsad pressfrihet, utan ett fritt förenings- och mötesliv är de stora folkmassornas herravälde otänkbart.” Hon fortsätter:

Istället för de representativa organ som bildas i allmänna, folkliga val har Lenin och Trotskij satt in sovjeterna som den enda autentiska representationen för de arbetande massorna. Men eftersom det politiska livet kvävts i hela landet, kan inte heller sovjeterna undgå att paralyseras allt mer och mer. Utan allmänna val, pressfrihet och obegränsad mötesfrihet, utan friheten att kämpa för olika linjer, kvävs livet i alla politiska institutioner, som bara blir en yttre fasad. Det enda som återstår är byråkratin.⁴⁸

När det börjar stå klart att det revolutionära uppsvinget är på tillbakagång i Europa måste Lenin ta itu med en vänsterradikalistisk nihilism inom Komintern, som riktade sig mot de parlamentariska institutionerna och andra former för ”borgerlig demokrati”, trots att han själv varit med om att skapa denna nihilism. Vad Lenin nu understryker, både i ”*Radikalismen*” — *kommunismens barnsjukdom* och i andra texter under denna period, är att det är nödvändigt att agera inom dessa institutioner i propagandistiskt syfte och i syfte att vinna stöd hos det stora folkflertalet. Men när revolutionen kommer måste den förstöra dem i grunden, istället för att försöka omvandla dem eller dialektiskt utveckla det som finns kvar av demokrati. De uppfattas som ”kapitalistiska skapelser”, ”bourgeoisins skapelser” och inte som resultatet av arbetarnas kamp inom ramen för ett givet styrkeförhållande. Följaktligen präglas de av interna motsättningar, som innebär att det demokratiska inslaget befinner sig i latent eller öppen konflikt med det auktoritära, byråkratiska och formella, som är uttryck för bourgeoisins dominans.

Den enhetsfrontspolitik som Lenin och Komintern förordar i den nya situationen är ett uttryck för detta sätt att ”dra nytta av den borgerliga demokratin” i kampen för ekonomiska och politiska förbättringar och i kampen mot den fascism som hade återupprättats i Italien och som började bli ett hot även i andra länder. Avsikten med denna politik skulle vara att samla krafterna till dess att det uppstår en gynnsam situation för den direkta kampen som ska leda till upprättandet av proletariats diktatur och därmed göra slut på den ”borgerliga demokratin” och införa en ”sovjetdemokrati”, av rysk modell. Man tänkte sig att ”arbetarregeringar” eller ”arbetar- och bonderegeringar” kunde bildas på basis av en kommunistisk-socialistisk enhetsfront, samtidigt som man menade att ”proletariats fullständiga diktatur inte kunde genomföras av något annat än en arbetarregering sammansatt av kommunister”.⁴⁹ Under Kominterns mest sekteristiska period, från och med den sjätte kongressen (1928) till den omsvängning som inleds 1934, går man till och med så långt att man överger den taktik som gått ut på att dra fördel av motsättningen mellan den ”borgerliga demokratin” och socialdemokratin, å ena sidan, och fascismen och andra reaktionära krafter, å den andra. Redan 1924, strax efter Lenins död, hade Stalin infört tesen om att ”socialdemokratin, objektivt sett, är fascismens moderata flygen”.⁵⁰ Längre fram kom socialdemokratin att karaktäriseras som ”socialfascism”. 1931 anser Komintern att det är en ”liberal uppfattning” att ställa den ”borgerliga demokratin” mot fascismen, därför att ”fascismen uppstår *organiskt* ur den borgerliga demokratin”. I denna uppfattning om demokratin som en politisk modell med borgerlig karaktär, skapad av bourgeoisin och perfekt anpassad till dess klassherravälde, har ideologin drivits till sin yttersta konsekvens. Den praktiska tillämpningen av denna uppfattning i Kominterns ”nationella sektioner” fick katastrofala följder och var en av de främsta orsakerna till tyska kommunistpartiets nederlag gentemot Hitler.

Det var först efter detta nederlag och inför hotet om en nazistisk aggression mot

⁴⁸ Rosa Luxemburg, *La revolución rusa* (Den ryska revolutionen), Barcelona 1975, ss. 53, 73, 78 (Sv. övers., Stockholm 1968).

⁴⁹ *Manifestes, theses et résolutions des quatre premiers congrès mondiaux de l'Internationale Communiste*, Milano, Feltrinelli, 1967, s. 159.

⁵⁰ Stalin, ”Den internationella situationen” (september 1924) i *Obras*, vol. 6, Moskva, 1953, s. 296.

Sovjetunionen som Komintern genomförde en uppseendeväckande politisk omorientering och ställde försvaret av demokratin, eller kampen för att återerövra den där den hade slagits i spillror, i centrum för sina målsättningar. Men denna demokrati är fortfarande bara en nödvändig etapp för att samla krafterna som i en gynnsam situation ska möjliggöra upprättandet av en proletariats diktatur enligt sovjetisk modell. Detta vid en tidpunkt då den sovjetiska modellen nådde kulmen i sin förvandling till polisiär diktatur, med skräckprocesser mot det gamla revolutionära gardet och miljontals kommunister och partilösa arbetare deporterade till koncentrationslägren. Utan tvivel var denna verklighet praktiskt taget okänd för världen utanför, ja till och med för en stor del av det sovjetiska folket, i synnerhet vad gäller diktaturens omfattning och metoder.

Sekretessen omkring repressionen var lika välorganiserad som repressionen själv. De fall som fick publicitet, antingen för att regimen själv hade intresse av det eller för att de läckte ut, rättfärdigades med att de var revolutionens försvarsåtgärder mot förrädare, agenter för de kapitalistiska underrättelsetjänsterna, osv. Jag har tidigare (kapitel 2) talat om den blinda tro på det "socialistiska fosterlandet" som kommunisterna hade vid denna tidpunkt och som fick dem att oförbehållsamt lita på den officiella versionen av situationen. Inte ens inom breda sektorer av de socialistiska partierna eller bland andra demokratiska krafter i de kapitalistiska länderna trodde man mer än halvhjärtat på Trotskijs och andra ryska revolutionärens avslöjanden. Avslöjanden och fördömanden från reaktionära politiker och ideologer hade än mindre trovärdighet inför dessa grupper. Partiet-Statens väl bevarade hemlighet om repressionen fick också en utmärkt täckmantel genom konstitutionen från 1936, den stalinistiska konstitutionen, den "mest demokratiska i hela världen", enligt den officiella propagandan. Konstitutionens syfte var att proklamera som verklighet det som regimen i verkligheten på alla punkter förnekade i sina strukturer och metoder. För de socialistiska och demokratiska krafterna i väst var det emellertid andra problem vid denna tidpunkt som överskuggade denna nästan totala ogenomtränglighet i det sovjetiska systemet: det fascistiska hotet.

Detta hot och Kominterns politiska omsvängning gjorde folkfronterna möjliga och nödvändiga. Folkfronterna kom också att omfatta liberala grupper inom bourgeoisin eller småbourgeoisin. Det blev också möjligt och nödvändigt för Sovjetunionen att ingå allianser med de "demokratiska" kapitalistiska stater, vilkas intressen kolliderade med de fascistiska staternas expansionistiska målsättningar. Längre fram blev det, genom bildandet av den "stora alliansen" mellan Sovjetunionen, USA och Storbritannien, möjligt — och ett krav — att de nationella, anti-fascistiska allianserna breddades. De kom att omfatta allt från kommunistpartierna till viktiga sektorer inom bourgeoisin och organiserades på basis av demokratiska plattformar, vilkas demokratiska innehåll i varje enskilt fall berodde på de rådande nationella och internationella styrkeförhållandena. Det är som jag tidigare nämnt under denna period som det inom kommunistpartierna uppstår försök att utarbeta "nationella vägar till socialismen" av demokratisk karaktär. Under denna tioårsperiod (från 1935, då Kominterns sjätte kongress äger rum, till och med 1947, då det kalla kriget inleds, och bortsett från de två år som den tysk-sovjetiska pakten varar) ställer kommunistpartierna frågan om demokratin i centrum för sin strategi.

De drivande krafterna när det gäller att utveckla och tillämpa den nya linjen är några av de partier som upplevt den fascistiska diktaturen eller kämpat för att förhindra att den kom till makten (framförallt de italienska och spanska partierna) och andra partier som utvecklats i länder med djupt rotade demokratiska traditioner, som t. ex. det franska och det tjeckoslovakiska partiet. I det teoretiska arbetet märks särskilt Dimitrov och Togliatti. Togliattis bidrag skulle bli det som fick de mest betydelsefulla och långtgående effekterna inom den kommunistiska rörelsen i väst, ända tills "upptäckten" av Gramsci bidrog med nya och grundläggande element för analysen av problemet med den socialistiska revolutionen i

väst. Gramsci ”upptäcktes” i Italien 1947 då man började publicera hans fängelsedagböcker, utanför Italien upptäcktes han under 1960-talet.

Det italienska kommunistpartiet var det första som såg kampen för demokrati som alternativ till den fascistiska diktaturen. Gramsci placerar denna kamp helt inom det leninistiska strategiska schemat, men han berikar det med analysen av de speciella sociala strukturerna i Italien, där ”sydproblemet” och ”vatikanproblemet” direkt påverkar problemet med arbetar-bonde-alliansen. Gramsci fängslas 1926 och på grund av hans meningsskiljaktigheter med den sovjetiska ledningen — och med Kominterns — marginaliseras han inom det italienska partiet. Ledningen i det italienska partiet övertas av Togliatti, som anpassar sig till den ultra-sekteristiska politiken inom Komintern under perioden 1928-34. Gramsci opponerar sig mot denna politik, men den Togliattistyrda ledningen förhindrar att hans åsikter blir kända och diskuterade inom partiet.

Från och med 1934 återupptar Togliatti Gramscis analyser, även om han gör det inom ramen för sin egen uppfattning, som i stort kan sägas vara präglad av en tendens till taktisk följsamhet och försiktighet. Togliatti är inspirerad av den spanska republikanska demokratin när han formulerar idén om en ”ny demokrati” där arbetarklassen erövrar samhällets ledande positioner genom att bevara de demokratiska institutionerna och de fri- och rättigheter som erövrats under kapitalismen. Denna ”nya demokrati” skulle utvecklas inom ramen för kapitalismen, men med socio-ekonomiska reformer som skulle tendera att överskrida de kapitalistiska ramarna. Efter den anti-fascistiska segern i andra världskriget återuppstår denna idé inom kommunistpartierna i de östeuropeiska länder som hade befriats av den sovjetiska armén. I praktiken blir den ”nya demokratin”, eller ”folkdemokratin”, som den kom att kallas i fortsättningen, emellertid underordnad den befrielsearmé under vars beskydd kommunistpartiet tar över de centrala maktorganen, särskilt militärapparaten och polisen, och de övriga partierna reduceras till statister. Arbetar- och folkstyret begränsas till de ramar som är förenliga med kommunistpartiets ledarskap.

När det kalla kriget inleds kräver Moskva att allt vad som eventuellt kan ha funnits av demokrati i dessa ”folkdemokratier” ska rensas ut. Moskva driver igenom att den sovjetiska modellen, med en eller annan mindre betydelsefull variation, blir den förhärskande. Bukarest, Budapest, Prag och Warszawa blir skådeplatser för ”processer” liknande dem som ägt rum i Moskva. De kommunistiska ledare och kadrer som gör motstånd mot ”sovjetiseringen” av sina respektive länder, eller misstänks för att göra det, avrättas eller fängslas. Alla anklagas för ”titoism”, som vid den tidpunkten förkroppsligade det första segerrika motståndet inom den kommunistiska rörelsen mot Moskvas dominans.

I Västeuropa gör kommunister, vänstersocialister och andra radikala demokratiska grupper, dvs. kärnan i motståndsrörelsen, också en ”ny demokrati” till sitt strategiska mål, en demokrati som ska börja ifrågasätta de kapitalistiska strukturerna. Men efter, i Italiens fall, *la svolta de Salerno** (överenskommelsen mellan motståndsrörelsen och monarkin och de styrkor som i sista stund hade brutit sig loss från fascismen), som Togliatti (med Moskvas stöd) lyckas genomdriva i kommunistpartiet, och i Frankrike, efter kommunisternas överenskommelse med de Gaulles *France Libre*, även den understödd av Moskva, börjar de avancerade demokratiska målsättningarna att urholkas. Kommunistpartierna som var den politiska och militära kärntruppen i motståndsrörelsen och i de nationella anti-fascistiska enhetsregeringarna som tog makten 1945, ger alltmer efter för kraven från de borgerliga partierna, som understöds av den amerikanska armén.

Jag ska här inte gå in på den polemiska frågan om de franska och italienska kommunistpartierna hade, eller inte hade, möjlighet att genomföra någon annan politik, inte en direkt kamp för makten, men väl en *offensiv* kamp för att åstadkomma de djupgående

* Omsvängningen i Salerno. ö.a.

förändringar som motståndsrörelsen hade kämpat för.⁵¹ Ett är emellertid säkert, nämligen att detta alternativ aldrig analyserades, eftersom de båda partiernas politik av fri vilja var underordnad den ”stora alliansens” beslut. Denna underordning inleddes med Jaltaöverenskommelsen och respekten för de intressesfärer som de ”stora” hade fördelat mellan sig. I det italienska kommunistpartiets plattform från 1946, inför valen till den konstituerande församlingen, uttalar det sig för att det ”tillkommer de stora demokratiska makterna att leda omorganiseringen av världen så att fred och rättvisa garanteras. Italien bör söka sin tillflykt till dessa stormakters enhet”.⁵² Aldrig tidigare hade det inom kommunistpartierna funnits så stora illusioner om att en *avgörande* del av bourgeoisin skulle underkasta sig de demokratiska spelreglerna och vara trogna dem, att den skulle acceptera ett ökat deltagande från arbetarnas sida och att arbetarna spelade en större roll i alla delar av samhället och staten, och att en sådan utveckling leder till ett nytt samhälle.

Begreppet ”stegvis demokrati” — som Togliatti började använda för att betona den ”nya demokratis” karaktär av gradvis utveckling inom den utvecklade kapitalismen i väst var genomsyrat av denna illusion. De franska och italienska kommunistpartierna bidrar i regeringsställning till att återupprätta den kapitalistiska produktionen och garantera ordningen genom att hålla tillbaka det häftiga uppsvinget för arbetarrörelsen till vad som kunde accepteras inom ramarna för återupprättandet av produktionen. 1947 utesluts kommunistpartierna ur de västeuropeiska regeringarna, men det berodde inte så mycket på att den härskande bourgeoisin just då behövde göra det av inrikespolitiska skäl, utan därför att dess utrikespolitik krävde det — en utrikespolitik som helt och hållet var avhängig av den amerikanska imperialismen. Denna övergick vid den tidpunkten till en offensiv mot sina tidigare ”stora allierade” i kriget mot Hitler, i syfte att modifiera Jaltauppdelningen till sin egen fördel. Man kunde därvid dra nytta av det militära försprång som innehavet av atomvapnet innebar, liksom av det ekonomiska försprång som uppsvinget under kriget medfört, medan det allvarligt försvagat den sovjetiska ekonomin. De kommunistpartier som fortsätter att göra ”försvaret av Sovjetunionen” till den överordnade principen i sin politik (en princip som bygger på att socialismen redan genomförts i Sovjet och att socialismens expansion till andra länder måste utgå därifrån) elimineras från de västeuropeiska regeringarna eftersom de inte kan förenas med den nya amerikanska politiken.

I själva verket var det ”kalla kriget”, som jag sagt tidigare, inget annat än en dragkamp mellan de båda supermakterna som var klara över att det inte fick komma till en direkt konfrontation mellan dem eftersom det skulle vara katastrofalt för dem båda — i syfte att åstadkomma en omfördelning av inflytelsesfärerna i världen så att de motsvarade det reella styrkeförhållandet, som hade förändrats sedan Jalta. Det reella styrkeförhållandet kunde bara avläsas genom denna ”dragkamp”, vars kritiska ögonblick utspelades i Korea, Asien, Tyskland och i Europa.

Det ”kalla kriget” var inte orsak till kommunistpartiernas underordning under Moskva, i såväl internationella politiska som inrikespolitiska sammanhang, men det visade klart hur stark den fortfor att vara. Mot den amerikanska, imperialistiska politiken i Västeuropa och andra delar av världen ställer Moskva en annan imperialistisk politik (med medel och metoder som till viss del skiljer sig från, till viss del liknar Washingtons) gentemot länderna i den egna intressesfären. Kommunistpartierna stöder villkorslöst, och utan kritik, denna politik. Sökandet efter ”nationella vägar till socialismen” avbryts när Moskva börjar anse att denna utveckling kan försvaga omgrupperingen av styrkorna under Moskvans ledning, gentemot den amerikanska rivalen, eller att man kan börja ifrågasätta den sovjetiska modellen för socialism (fara för ”titoism”). I själva verket innebar inte de ”nationella vägarna” under perioden 1945-47 att man tog avstånd från den sovjetiska modellen (även om där fanns ett frö till ett sådant

⁵¹ Detta problem analyserar jag i [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2](#), i kapitlen ”Den misslyckade revolutionen” (Frankrike) och ”Den misslyckade revolutionen” (Italien).

⁵² Togliatti, *El partito comunista italiano*, Barcelona, Avance, 1976, s. 116.

avståndstagande), utan de var, i likhet med folkfrontspolitiken, en ny väg att uppnå den sovjetiska modellen. Man ansåg fortfarande att den sovjetiska regimen representerade den överlägsna formen för socialistisk demokrati, och följaktligen ifrågasatte man inte heller kommunistpartiets ledande roll osv. Det kalla kriget avslöjar att de västliga kommunistpartiernas strategi fortfarande är lika ”dubbelbottnad” till sin karaktär.

När de ”nationella vägarna” åter blir aktuella 1956, är det — liksom 1947, när de stoppades — som en direkt följd av en omsvängning i Sovjets inrikes- och utrikespolitik. Den omsvängning som nu äger rum beror dels på ”dödläget” i det kalla kriget, dels på den kris inom systemet som orsakas av Stalins fränfalle. På det inrikespolitiska planet beslutar, som jag nämnt, majoritetsfalangen inom det styrande skiktet sig för att ”avstalinisera” systemet för att bättre bevara det. Det kallar man för ”utveckling av den socialistiska demokratin”. Utrikespolitiskt går man beslutsamt in för en vidsträckt samförståndspolitik med USA. Samtidigt presenterar SUKP tesen att det i kapitalistiska länder med ”borgerlig demokrati” är möjligt för arbetarklassen, ledd av kommunistpartierna, att komma till makten på ”fredlig och parlamentarisk väg”. De sovjetiska ledarna har flera syften med detta initiativ. Ett är att göra de västliga kommunistpartiernas strategi mera anpassad till Sovjets nya internationella politik. Ett annat syfte är att få dessa partiers underordning i förhållande till Sovjet att framstå som mindre konfliktfylld, eftersom den justering av politiken som skett föreföll erkänna den tendens till en nationell och demokratisk lösning som hade funnits hos dessa partier före 1947. Samtidigt ville man försäkra sig om att denna lösning fick ett innehåll som inte innebar att underordningen ifrågasattes och att den var förenlig med den ideologiska ortodoxin och de politiska krav som Moskvas nya inrikes- och utrikespolitik ställde.

För SUKP blev den ”parlamentariska och fredliga vägen” till socialismen i väst fullt tänkbar när ett nytt världskrig kunde uteslutas som historisk möjlighet, eftersom varje supermakt hade skaffat sig kapacitet nog att utrota sin rival. Följaktligen var det på sin plats att driva igenom den fredliga samexistensen och den fredliga tävlan mellan de kapitalistiska och socialistiska blocken. Eftersom det socialistiska blocket, enligt de sovjetiska analyserna, uppvisade en triumfartad utveckling från femårsplan till femårsplan, medan det kapitalistiska genomgick en ”allmän kris” och redan saknade förmåga att utveckla produktivkrafterna, skulle man oundvikligen komma till en punkt där styrkeförhållandet i världen definitivt skulle vändas till det socialistiska blockets fördel. (Vid SUKP:s tjuugoandra kongress 1961 förklarade man mycket högtidligt att Sovjetunionen, som redan var på väg mot det kommunistiska samhället, hade hunnit förbi USA på alla områden under sextioalet.) Ingen skulle därför kunna hindra kommunistpartierna från att ta makten på fredlig väg om de uppnådde parlamentarisk majoritet.

Det var med denna utgångspunkt som konferensen 1957 förklarade att ”huvuduppgiften” för kommunistpartierna i de kapitalistiska länderna skulle vara ”kampen för fred”. Att försäkra sig om en fredlig utveckling av de båda blocken var likvärdigt med att försäkra sig om den likaledes fredliga segern för den socialistiska revolutionen i de kapitalistiska länderna. För att kunna dra fördel av denna definitiva förändring av styrkeförhållandena i framtiden, och för att bidra till den, skulle kommunistpartierna utnyttja den ”borgerliga demokratin” alla mekanismer och institutioner genom en strategi av folkfrontskaraktär. När det gällde ”kampen för fred” skulle strategin vara ännu bredare. Övergången till socialismen, och det socialistiska uppbygget, kunde självfallet inte genomföras utan proletariats diktatur. Den kunde visserligen anta olika former, men den första ”allmänna lagen” i denna övergång, kommunistpartiets ledande roll, måste alltid garanteras.⁵³ Vilket innebar att den kunde skifta mellan den sovjetiska formen, vilken ansågs vara den överlägsna, och den form som praktiserades i ”folkdemokratierna”, med fiktiva icke-kommunistiska partier, som

⁵³ *Declaración de la conferencia de representantes de los partidos comunistas y obreros de los países socialistas* (Moskva 14-16 november 1957), Moskva, 1957, s. 15.

manipulerades av det kommunistiska partiet, ett fiktivt parlament och fiktiva fri- och rättigheter.

De västeuropeiska kommunistpartierna ansluter sig till dessa sovjetiska ståndpunkter, med ett betydelsefullt undantag, nämligen det italienska kommunistpartiet. Under tiden mellan intervjun med Togliatti i *Nuovi Argumenti* och partiets åttonde kongress, under perioden direkt efter SUKP:s tjugonde kongress, formulerar den ledande gruppen i det italienska kommunistpartiet en ”italiensk väg till socialismen”, som redan då innehåller några av grundtankarna i det som tjugo år senare skulle komma att kallas eurokommunism. Särskilt gäller det idéerna om att demokrati och socialism är ett och samma väsen, om den politiska pluralismen i uppbygget av socialismen, om det organiska sambandet mellan den konkreta historiska och nationella utvecklingen och i fråga om avståndstagandet från den sovjetiska modellen. ”Vi ville då”, säger en av de nuvarande ledarna i det italienska kommunistpartiet, ”undanröja det tvivel som fanns om att vårt parti endast skulle samarbeta med andra politiska krafter och respektera de demokratiska spelreglerna tills det blev nödvändigt med ett ”språng” för att införa proletariats diktatur och genomföra socialismen. Från och med det ögonblicket i den historiska utvecklingen skulle vår politiska linje alltmer komma att likna det som proletariats diktatur och genomförandet av socialismen hade varit i Sovjetunionen. Detta misstag bemöttes öppet.”⁵⁴ Tvivel eller oklarhet om kommunistpartiernas strategi fanns i själva verket inbyggda i de olika former som denna strategi hade antagit. Fram till 1956 baserad på kampen för demokrati: folkfronter under trettioalet och anti-fascistiska enhets-4fronter under fyrtioalet. Efter SUKP:s tjugonde kongress fortsatte man att köpslå med de västliga kommunistpartiernas politik, även det italienska partiets, vars uttalanden och praktiska politik på det nationella planet, stred mot de uttalanden av den internationella kommunistiska rörelsen som det också skrev under på (som t. ex. de från 1957 och 1960). Dess nationella ståndpunkter åtföljdes inte av en klar kritik av ”modellerna” i öst.

Denna oklarhet om partiets strategi hämmade framförallt det franska kommunistpartiet i dess politik gentemot den auktoritära gaullismen och det spanska kommunistpartiet i dess politik mot Franco-diktaturen, eftersom båda partierna även efter SUKP:s tjugonde kongress utmärkte sig för sin oförbehållsamma prosovjetism, vilket rimmade mycket illa med deras demokratiska målsättningar. Det franska kommunistpartiet gjorde sig till talesman för SUKP:s hemliga önsknings och levererade ett regelrätt angrepp på den linje som det italienska kommunistpartiet antagit på sin åttonde kongress. Under ett helt decennium fortsatte det franska partiet att ha starka invändningar mot det italienska partiets ”revisionistiska” ståndpunkter. Längre fram kom de att tonas ner, men de försvann inte helt förrän efter de båda partiernas sammanträffande i november 1975 (även om det fortfarande kvarstår vissa skiljelinjer vad gäller den internationella politiken). Detta möte blev inledningen till det franska kommunistpartiets anslutning till den italienska linjen.

Efter SUKP:s tjugonde kongress stod det emellertid klart att ”proletariats diktatur”, och den historiska form den hade antagit i öst, var själva negationen av demokrati, inte bara av den demokrati som kallas ”borgerlig” utan också av den så kallade ”proletära demokratin”. Detta var en av de faktorer som så småningom tvingade de europeiska kommunistpartierna till ett kritiskt avståndstagande från dessa ”modeller” och till att fördjupa sig i analysen av förhållandet mellan demokrati och socialism.

Under 1950- och 1960-talen blev det dessutom alltmer osannolikt att kommunistpartierna i väst skulle komma till makten genom det ”socialistiska” blockets seger över det kapitalistiska i den ”fredliga tävlan”. Den kapitalistiska världens ekonomiska utveckling och USA:s ökade ekonomiska och militära styrka kontrasterade bjärt mot den relativa bristen, den låga

⁵⁴ Giorgio Napolitano, *La politique du parti communiste italien* (intervju med Eric Hobsbawm), Paris, Ed. Sociales, 1976, s. 42. (*Den italienska vägen till socialismen*, Stockholm 1978.)

produktiviteten, de allvarliga rubbningarna i systemets jämvikt och andra svåra ekonomiska och sociala problem som alltjämt fanns inom det sovjetiska blocket, trots de officiella siffrorna om ekonomisk tillväxt (uppgifter med föga trovärdighet, eftersom det inte fanns någon som helst demokratisk kontroll).

Detta förhållande förändras inte i grunden när den nya, allmänna krisen drabbar det kapitalistiska systemet, eftersom problemen i det ”socialistiska systemet” samtidigt förvärras.

I detta läge börjar också de västeuropeiska kommunistpartierna mer beslutsamt inrikta sig på att finna självständiga lösningar, att söka hållbara och mera långsiktiga allianser på det nationella planet. För att kunna göra det måste man komma över den ”oklarhet” jag talat om ovan och helhjärtat ägna sig åt den demokratiska problematiken. Dessutom var det inte bara resultatet av den ”fredliga tävlan” som föreföll osäkert. Den tenderade också att förvandlas till samarbete mellan de båda supermakterna för att försäkra sig om herraväldet i världen genom ömsesidig respekt för varandras intressesfärer. Upprätthållandet av *status quo* var, och är, den överordnade principen för den amerikansk-sovjetiska fredliga samexistensen i Europa. Detta förhållande förklarar konflikterna mellan det franska och spanska kommunistpartiet och Moskva i fråga om den sovjetiska utrikespolitiken.

Det globala alternativ till den sovjetiska modellen som den kinesiska kulturrevolutionen försöker erbjuda (utan att komma längre än till ett försök) bidrar till att den sovjetiska modellen nedvärderas av kommunistpartierna i väst. Men den kinesiska kulturrevolutionens alternativ ersätter inte den sovjetiska modellen som strategisk och teoretisk referenspunkt annat än för mindre grupper. En del av dessa bryter med de traditionella partierna och bildar Pekingtrogna, maoistiska partier. Dessa får dock aldrig någon större betydelse eftersom deras uppfattningar och praktiska politik är fullständigt verklighetsfrämmande i förhållande till den utvecklade kapitalismen. Andra, små kommunistiska grupper försöker inifrån partierna — tills de utesluts — att berika kritiken av kapitalismen och stalinismen med kulturrevolutionens grundläggande idéer och använda dem i sökandet efter en ny strategi för revolutionen i väst. (*Il Manifesto*, är den grupp som är mest representativ för denna inriktning.)

Revolutionerna och de revolutionära rörelserna i tredje världen, särskilt den kubanska revolutionen, den latinamerikanska gerillan, det algeriska befrielsekriget, det revolutionära vietnamesiska kriget och den palestinska gerillan, har en radikaliserande effekt, framförallt på ungdomen i de europeiska kommunistpartierna. Utanför partierna bidrar de till vänsterns kritik — ofta vänsteristisk — mot dessa partiers rutinmässiga politik, som koncentreras på kortsiktiga målsättningar som inte är integrerade i ett strategiskt alternativ.

På det teoretiska planet var kommunistpartierna präglade av den förenklade uppfattningen, som ledde sitt ursprung till den stalinistiska ”marxism-leninismen”, att kapitalismen ständigt befinner sig i en ”allmän kris” sedan oktoberrevolutionen. Därför var de inte heller i stånd till en strikt marxistisk analys av den verkliga dialektiken i det imperialistiska kapitalistiska systemet, de strukturella förändringarna på alla nivåer, den långa expansiva fasen efter andra världskriget och klasskampens nya karaktär. Det är först långt senare som de tar itu med dessa problem, när den expansiva fasen redan är på upphållningen. Inför de neokapitalistiska ideologiska strömningarna låser sig de europeiska kommunistpartierna i försvarspositioner och begränsar sig till att stödja den fackliga kampen och till att erövra platser i kommun och parlament — om de överhuvudtaget gör något. I deras propaganda saknas ett strategiskt perspektiv, grundat på en analys av den nationella och internationella verkligheten och som inbegriper en djupgående kritik av såväl Chrusjtjevs nystalinism som neo-kapitalismen och tar upp inflytandet av revolutionerna i tredje världen. Oppositionen mot den gaullistiska regimen eller mot kristdemokraterna upplöses i en perspektivlös dagspolitik. Kampen mot Francos diktatur ger det spanska kommunistpartiet en mer konkret och omfattande målsättning. I denna kamp utvecklar partiet en del egna initiativ, men de lider av brist på förståelse för

landets kapitalistiska utveckling och, som en följd av detta, för Francoregimens verkliga karaktär och funktion, vilket ger upphov till ständiga illusioner om regimens svaghet och dess omedelbart förestående sammanbrott och medför att man föreställer sig olika typer av allianser som saknar grund i de reella klasspositionerna. Detta leder till en kris i partiledningen 1964. Den minoritet som senare skulle komma att uteslutas tar redan då upp några av de frågor om det sovjetiska systemet, de nya fenomenen inom kapitalismen och partiets karaktär som flera år senare, åtminstone delvis, återupptas av ledningen (med undantag för frågan om partiet). Liknande spänningar och konflikter uppstår också inom de italienska och franska kommunistpartierna. Efter Togliattis död — hans ”testamente” är ett försök att fördjupa den ”italienska vägen till socialismen” — inleds en debatt inom det italienska kommunistpartiet mellan höger-, center- och vänstertendenser. Partiets ungdomsorganisation radikaliserar.

Kriget i Algeriet, Vietnamkriget, effekterna av SUKP:s tjugonde kongress och förnyelsen av marxismen utanför partiet ger upphov till en kris inom det franska kommunistpartiets ungdomsorganisation. Det skapar också en del andra konflikter. Thorez motsätter sig till och med Chrusjtjjevs ”avstalinisering” och utesluter Servin-Casanova-gruppen (som förespråkade ståndpunkter liknande Togliattis och PCI:s), men strax före sin död måste han ge upp och återgå till ”socialism på franskt sätt”-linjen. Den linjen befästs genom Waldeck Rochets upphöjelse till generalsekreterare 1964.

Under senare hälften av 60-talet ställs de tre västeuropeiska partierna, och framförallt det franska, inför nya problem. Utanför partierna bildas extremvänstergrupper, som framförallt får betydelse bland studenterna, men också nya politiska och fackliga socialistiska strömningar, som framställer sig som alternativ till den traditionella socialdemokratin och till kommunistpartierna. Samtidigt påverkas partierna av debatten om marxismen och den nya utvecklingen inom samhällsvetenskaperna, som visar vilken teoretisk utarmning som pågått inom kommunistpartierna sedan Kominterntiden. På det politiska planet har resultatet blivit att man saknar en adekvat strategi för den utvecklade kapitalismens samhällsformationer. Den ”parlamentariska och fredliga vägen” till socialism, som lanserats av SUKP:s tjugonde kongress, höll på att misslyckas utan att det fanns några alternativ. Det enda undantaget var vissa aspekter i det italienska kommunistpartiets politik.

Det förklarar varför de tre partierna blev så tagna på sängen av händelserna 1968-69. De stora sociala rörelserna våren 1968 i Frankrike och hösten 1969 i Italien gjorde i ett enda slag att den nödvändiga socialistiska omvandlingen av samhällena i väst kom på dagordningen. De visade att det fanns en stor social bas som eftersträvade en sådan omvandling, samtidigt som de klargjorde att denna omvandling inte kan förverkligas inom ramen för demokratins former eller gränser under bourgeoisins herravälde. De visar att socialismens väg innebär att demokratin måste breddas och fördjupas på alla plan inom det politiska, ekonomiska, sociala och kulturella livet. Vid en viss punkt leder det till att maktförhållandena, strukturerna, alla samhällsförhållanden överhuvudtaget, inklusive produktionsförhållandena, måste omvandlas. Längre fram återkommer jag till innehållet i detta krav på demokrati. Tills vidare vill jag bara påminna om att för 1968 och 1969 års rörelser gällde kravet inte bara i förhållande till samhället som helhet, utan också i förhållande till alla de politiska, fackliga och andra organisationer som har socialismen som målsättning. Kommunistpartierna ifrågasattes inte bara på grund av sin brist på strategi. Man kritiserade dem också för deras sätt att fungera, vilket gjorde dem till bromsar för rörelsen istället för att utveckla dess möjligheter och erbjuda en politisk lösning. Det italienska kommunistpartiet visade åtminstone ett något bättre omdöme och tog tjuren vid hornen. Man anpassade sig till de former för basdemokrati som hade skapats på arbetar- och studentinitiativ i syfte att på detta sätt dämpa den dynamiska utvecklingen inifrån. Det franska partiet gick däremot ut i öppen konfrontation med studentrörelsen och gjorde allt som stod i dess makt för att arbetarklassen skulle gå emot

studentrörelsen.

Maj i Frankrike, den italienska hösten och invasionen i Tjeckoslovakien (effekterna av den senare har jag redan berört) utgjorde en verklig utmaning för de mäktiga franska och italienska kommunistpartierna, samtidigt som de avslöjade många av partiernas teoretiska brister, gammalmodiga idéer och mekaniska sätt att agera. Det var en kritik från massorna, en kritik som framförallt framfördes av ungdomen men också av avancerade arbetargrupper. Det var en hälsosam kritik även om den ibland hemföll till ”barnslig vänsterism” (men också ”senil konservatism” är farlig). Dessa två partier, det spanska kommunistpartiet och andra västeuropeiska partier börjar vid denna tidpunkt att intensifiera sina ansträngningar för att fördjupa analysen av verkligheten och förnya strategin. Det franska kommunistpartiet tar det första, viktiga steget i och med Champignymanifestet, som centralkommittén antar i december 1968. 1972 antar partiet det gemensamma programmet med socialistpartiet och de vänster-radikala. Det italienska kommunistpartiet börjar tillämpa den ”historiska kompromissens” strategi under 1973-74. Det spanska kommunistpartiet börjar 1973 att utarbeta sitt Programmanifest. 1975 kommer dessa partier (det italienska och spanska å ena sidan och det italienska och franska å andra sidan) fram till en gemensam formulering av den ”demokratiska vägen till socialismen”, där det centrala är uppfattningen att demokrati och socialism hör ihop, är av samma väsen.

Denna snabba skiss över de historiska förändringarna i förhållandet demokrati—socialism inom marxismen och i de arbetarpartiers politik som inspirerats av marxismen, skulle kunna sammanfattas i följande punkter:

1. I takt med att kapitalismen utvecklades och med den den lönearbetande befolkningen fick demokratibegreppet en ny innebörd som stod i motsättning till bourgeoisins herravälde.

I Marx' och Engels' teori om den socialistiska revolutionen är demokrati och socialism ett och samma väsen, och kampen för demokrati är grundidén i kampen för proletariats herravälde.

2. Ända från arbetarrörelsens första början gick kampen för demokrati i de politiska och sociala strukturerna hand i hand med kampen för ekonomiska och sociala förbättringar.

3. Inför proletariats och andra folkliga sektors växande styrka tvingades bourgeoisin att göra eftergifter på det demokratiska området, men den använde sin ideologiska hegemoni och sina tvångsinstrument för att hålla arbetarnas demokratiska erövringar inom ramen för vad som var förenligt med bourgeoisins herravälde.

4. Ett av bourgeoisins mest effektiva ideologiska knep för att upprätthålla sitt inflytande över massorna bestod i att skaffa sig patent på demokratibegreppet. Man gjorde en dygd av nödvändigheten och förvandlade de erövringar som framtvings i kampen till en naturlig produkt av den kapitalistiska utvecklingen, till bourgeoisins egen skapelse och till och med till den ideala formen för den borgerliga staten. Demokratin framträder på så sätt som en formell politisk mekanism utan klassinnehåll, som står över klasserna och möjliggör samarbete och harmoni mellan klasserna. Denna ideologiska illusion förstärktes samtidigt av att bourgeoisin såg sig tvingad att göra eftergifter inför arbetarnas ekonomiska och sociala kamp. (Dessa eftergifter var möjliga tack vare produktivkrafternas utveckling i de avancerade kapitalistiska länderna — som arbetarna själva genom sin kamp bidrog till — och den koloniala exploateringen.)

5. De historiska erfarenheterna visar att den politiska och ideologiska alienationen består i att uppfatta erövringar som framtvings genom de folkliga massornas kamp som naturliga produkter av kapitalismen, som ett uttryck för bourgeoisins demokratiska natur. Denna form av alienation är en av dem som haft den största negativa inverkan på massornas medvetande. I en del fall har den ingett ogrundade förhoppningar om styrkan och varaktigheten i de partiella, demokratiska erövringarna. I andra fall har den lett till en undervärdering av de demokratiska

erövringarnas betydelse och en brist på förtroende för demokratin i allmänhet. Dessa effekter har haft en avgörande inverkan på de två viktigaste politiska och ideologiska strömningarna inom den marxistiskt inspirerade arbetarrörelsen, den reformistiska socialdemokratin och den revolutionära kommunismen.

6. Socialdemokratin — och särskilt dess högerflygel, som i flertalet socialistiska partier är den mest inflytelserika delen — ser det borgerliga demokratibegreppet som det bästa alternativet. Demokratin är en politisk mekanism som passar lika väl för kapitalismen som för socialismen och inom vars ramar klassarbetet gradvis kan leda till att kapitalismen omvandlas till socialism. I det konkreta politiska arbetet lägger socialdemokraterna största vikten vid valkampen, förhandlingslösningar och reformer som kapitalet kan gå med på. Dess politiska och sociala målsättningar anpassas hela tiden till de gränser som den härskande bourgeoisin ställer upp. Socialdemokratin blir på så sätt en positiv — icke konfliktskapande — faktor i den kapitalistiska moderniserings—rationaliseringsprocessen. Socialdemokratin kan inte överbygga den latent eller öppna motsättningen mellan arbetarnas demokratiska erövringar och bourgeoisins dominans, men den bidrar till att dämpa denna motsättning.

7. De kommunistiska partier som uppstod vid tiden för oktoberrevolutionen formas under en lång period av öppen kamp mot socialdemokratin och den ”borgerliga demokratin”, vilket sätter djupa spår i partiernas ideologi och politik. Kommunistpartierna tenderar att identifiera demokrati med borgerlig dominans, vilket också överensstämmer med den borgerliga demokratiuppfattningen. Genom att ge demokratin en adjektiv bestämning och ställa ”borgerlig demokrati” i motsats till ”proletär demokrati”, accepterar man idén om att bourgeoisin kan vara demokratisk. När så den ”proletära demokratin” under en hel historisk epok tar gestalt i regimer som förvägrar de arbetande massorna de mest elementära demokratiska frioch rättigheter ansluter sig kommunistpartierna till idén om att demokratin endast är förenlig med kapitalismen. I den politiska praktiken söker man taktiskt och för egna syften utnyttja de institutioner och mekanismer som delvis är resultatet av massornas demokratiska erövringar. När man väl kommit till makten har man för avsikt att eliminera dem och i stället införa den ”proletära demokratin” modell, den som institutionaliserats i öststaterna. Folkfrontspolitiken mot fascismen representerade i början en omvärdering inom kommunistpartierna av den ”borgerliga demokratin” och av dess användbarhet för att samla styrka och organisera allianser, men perspektivet har alltid varit detsamma som ovan — ända fram till omsvängningen under de senaste åren. Denna uppfattning om ”kampen för demokrati” har i kommunistpartiernas (liksom i de socialdemokratiska partiernas) praktik traditionellt inbegripit en åtskillnad mellan politiskt agerande på det planet (reserverat för partiet) och socialt agerande (reserverat för fackföreningen). Med denna uppfattning har också följt en undervärdering av de former för demokrati som kan kallas bas- eller massdemokrati (i de fall man inte direkt motsatt sig dessa former), som tenderar att överbygga denna klyfta mellan det politiska och det sociala.

8. Den historiska erfarenheten av kommunistiska maktövertaganden har visat att det inte är tillräckligt att utrota privatkapitalismen och industrialisera ett land för att skapa ett socialistiskt samhälle. Resultatet kan bli en ny typ av samhällssystem, men ett som, i likhet med de tidigare, är baserat på en uppdelning i härskande och behärskade klasser, som bygger på ett kulturellt och nationellt förtryck, på despotism och ojämlikhet. Erfarenheten har visat att det inte finns socialism utan demokrati och frihet. Samtidigt har den historiska erfarenheten av kapitalismen, med imperialistiska och kolonialistiska krig, fascismer och diktaturer av alla slag, klargjort att det finns en antagonistisk motsättning mellan demokrati och kapitalism. Det är endast tack vare de folkliga massornas kamp som det finns demokrati och frihet på vissa områden, erövringar som kan tas tillbaka om kapitalets intressen så kräver och om den folkliga kampen inte förhindrar det. Denna dubbla erfarenhet bekräftar den sanning som fick sin teoretiska formulering av marxismens grundare: att demokrati och

socialism är ett och samma väsen.

9. Allteftersom sanningen om ”socialismen” i öst kröp fram, ställdes kommunistpartierna i det kapitalistiska Europa inför ett avgörande dilemma. Folken i denna del av världen, som alltsedan de stora borgerliga revolutionerna formats av kampen för demokrati och frihet, kunde inte på något sätt acceptera att kampen mot kapitalismen skulle resultera i en ”socialism” av denna typ. Om kommunistpartierna fortsatte att förespråka denna modell skulle de gå miste om alla möjligheter till politisk utveckling. Men inflytandet från den stalinistiska ideologin (den s. k. ”marxism-leninismen”), från de ledare som formats av denna ideologi och det inflytande som traditioner och politisk praktik som utvecklats under flera årtionden utövar, gjorde att anpassningen blev lång och svår. Det tog tid innan man åter upptäckte att demokrati och socialism är samma väsen och började formulera den strategi som kallas den ”demokratiska vägen till socialismen”. Denna strategi har knappt sett dagens ljus förrän den sätts på hårda prov av den ekonomiska, sociala och politiska krisen, som härjar i de länder där eurokommunismen är som starkast.

Eurokommunismens anti-monopolistiska strategi

Motsättningen mellan demokratin och bourgeoisins herravälde har fördjupats under kapitalismens monopolistiska och imperialistiska fas. Under den rådande allmänna krisen har denna motsättning förvärrats ytterligare. Fenomenet återspeglas tydligt i vissa drag hos den monopolkapitalistiska staten, som för att följa Poulantzas,⁵⁵ kan sammanfattas på följande sätt: mycket stark maktkoncentration till den verkställande makten på bekostnad av de representativa institutionerna (parlament, kommun osv.); organisk sammanblandning av de verkställande, lagstiftande och dömande makterna, vilket framförallt inneburit den verkställande maktens inblandning i de övriga två (polisens inblandning i rättsväsendet t. ex.); inskränkning av de medborgerliga fri- och rättigheterna till följd av den statliga godtyckligheten; de borgerliga politiska partiernas reducerade inflytande och överflyttningen av deras politisk-organisatoriska funktioner (både i förhållande till det block som är vid makten och i förhållande till de underordnade klasserna) till statens administration-byråkrati; det ökande statliga våldet, både i fysisk och ideologisk bemärkelse, och den alltmer förfinade statliga förtryckarapparaten; nya mekanismer för ”social kontroll”; omvandlingen av statsapparaten olik delar (armén, polisen, administrationen, rättsväsendet, de ideologiska apparaterna) å ena sidan till formella och skenbara strukturer och å den andra till slutna organ som helt och hållet kontrolleras av överordnade instanser inom den verkställande makten, dvs. en konstant förskjutning av den reella makten från de förra till de senare (vilket bl. a. innebär att sekretessprincipen får större inflytande på bekostnad av offentlighetsprincipen); i överensstämmelse med denna utveckling, en omvandling av rättsväsendet och den traditionella ”rättsstatens” juridiska principer. Plus en rad andra kännetecken av samma anti-demokratiska, auktoritära och repressiva karaktär.

Denna utveckling inom den monopolkapitalistiska staten, som idag förvärras, döljs av det faktum att det fortfarande finns ett visst mått av demokrati i samhällena i väst. Den demokrati som finns i denna kapitalism är emellertid en direkt funktion av arbetarrörelsens och andra folkliga krafters styrka och kapacitet att kämpa emot monopolismens och imperialismens inneboende tendenser. Att det fortfarande finns demokrati är ett uttryck för ett styrkeförhållande som monopolkapitalet nu försöker ändra till sin fördel för att bryta arbetarklassernas motstånd och övervinna krisen på deras bekostnad. Angrepp mot de demokratiska fri- och rättigheterna måste gå hand i hand med all krisbekämpningspolitik under monopolkapitalismen. Den utveckling av den monopolkapitalistiska staten som jag beskrivit utgör en väsentlig del av de politisk-organisatoriska åtgärder som

⁵⁵ Nicos Poulantzas, ”Les transformations actuelles de l'Etat, la crise politique et *La crise de l'Etat*”, i *La crise de l'Etat*, Paris, 1976, ss. 55-57.

monopolkapitalismen måste tillgripa för att kunna genomföra sin ”åtstrammingspolitik”, vilken går ut på att kombinera arbetslöshet med inflation, ökade skattebördor, försämring av den redan otillräckliga sociala servicen, intensifierad exploatering av arbetarna, koncentration och rationalisering av produktionen, inte bara på bekostnad av lönearbetarna utan också av bonde-, industri- och handelssmåbourgeoisin och de mellanstora företagen, osv.

Denna monopolkapitalets politik har motsägelsefyllda effekter på de folkliga massornas situation och deras attityder. Å ena sidan bidrar den till en polarisering mellan monopolkapitalet och den stora majoriteten av befolkningen, huvudsakligen sammansatt av lönearbetarna inom den traditionella arbetarklassen och de nya lönearbetarskikten. Från denna synpunkt sett ger denna politik en objektiv förutsättning för en antimonopolistisk strategi som har som målsättning att försvara demokratin, men också att bredda och fördjupa den på alla områden inom det politiska och sociala livet, inklusive produktionen, och som sammanfogar denna radikala demokratiska målsättning med de ekonomiska och sociala målsättningarna, dvs. nationalisering av monopolkapitalet, demokratisk planering, investeringar inriktade på samhällsbehov, full sysselsättning, utveckling och stöd till jordbruket, omstrukturering av industrin, anpassning av de privata småföretagen till denna nya typ av utveckling, etc. Men å andra sidan bidrar den monopolkapitalistiska krisbekämpningspolitiken också till att accentuera ojämlikheten och motsättningarna i samhället: mellan arbetare som har jobb och den arbetslösa massan, mellan olika lönearbetarkategorier, mellan arbetare och småföretagare, mellan stad och land, etc. Situationen förvärras för ungdomarna och de kvinnliga lönearbetarna (som utgör majoriteten av de arbetslösa). Allt detta ger upphov till försvar av gruppegoistiska intressen, till splittring, och bidrar till att öka den förbittring och demoralisering som monopolkapitalet underblåser med alla sina politiska och ideologiska apparater och utnyttjar till att kombinera förtrycket med eftergifter åt en eller annan grupp på bekostnad av övriga grupper.

Den mest adekvata strategin för den demokratiska vägen till socialismen i det aktuella historiska tillfället, förefaller otvivelaktigt vara den strategi som utpekar monopolkapitalets politiska och ekonomiska makt som de folkliga massornas huvudfiende, som gör monopolkapitalet ansvarigt för krisen och som försöker samla majoriteten av folket för att avskaffa monopolkapitalet och ersätta dess makt med en demokratisk makt under ledning av arbetarklassen. Men i de franska, italienska och spanska kommunistpartiernas beskrivningar av denna strategi och i den konkreta tillämpningen av den finns det en serie diskutabla och problematiska aspekter. En aspekt av största allmänna betydelse rör huvudinnehållet i denna antimonopolistiska strategi.

De tre partierna hävdar att när monopolkapitalets politiska och ekonomiska makt nedkämpats av en folklig majoritet, ledd av arbetarklassen, innebär det inte början på socialismen, utan på en lång fas av *övergång till socialismen*. Det franska partiet kallar denna fas ”avancerad demokrati”. Det spanska partiet kallar den ”politisk och social demokrati”, och det italienska partiet kallar den ”en ny etapp i den demokratiska revolutionen”. Men enligt den traditionella marxistiska uppfattningen, som inget av de tre partierna ännu ifrågasatt, är socialismen den långa övergångsfasen mellan kapitalismen och det klasslösa (kommunistiska) samhället, som inleds med arbetarklassens och dess allierades erövring av den politiska makten och med de första åtgärderna för samhällelig tillägnelse av de viktigaste produktionsmedlen. Men nu är det alltså så att ”övergången till övergången”, som eurokommunisterna introducerar i sitt schema för den demokratiska övergången till socialismen, också karaktäriseras av dessa två grundläggande drag. Och det kan inte vara på något annat sätt, eftersom monopolkapitalet är den ekonomiska struktur som bestämmer samhällsformationerna under den utvecklade kapitalismen, liksom den monopolkapitalistiska staten är den bestämmande politisk-ideologiska strukturen, förutom att staten även har ett avgörande inflytande på det ekonomiska området. Därför kommer kampen mot monopolkapitalets ekonomiska och

politiska makt oundvikligen att få en övervägande anti-kapitalistisk och inte bara en antimonopolistisk karaktär och sätta igång en process vars inre logik kommer att avgöra kampens utgång: den nya makt som inleder omvandlingen av staten kommer att ha sin förankring bland arbetarna och andra folkliga sektorer; den kommer att förutsätta en samhälleligt ägd sektor som kontrollerar de viktigaste produktionsmedlen och övriga, viktiga ekonomiska mekanismer; den kommer att innebära en radikal demokratisering på samhällslivets alla områden. Trots begränsningarna i den franska vänsterunionens gemensamma program, eller i det program för ”politisk och social demokrati” som det italienska kommunistpartiet lagt fram, skulle tillämpningen av dessa program i själva verket vara början till en samhällsformation för en övergång av den karaktär jag beskrivit. Varför förneka att denna process har en socialistisk karaktär?

Hos det italienska kommunistpartiet finner vi inget konkret svar på denna fråga, eftersom det enda som skiljer det italienska partiets ”demokratiska etapp” från de franska och spanska partiernas motsvarigheter är dess större obestämbarhet. Den ”demokratiska etappen” framställs hos PCI som en fortskridande process, som steg för steg leder till att ”socialistiska element” införs i den och att den kapitalistiska utvecklingens logik successivt ger efter för en annan utvecklingstendens som leder till socialismen. Men frågan om vilka förutsättningar som måste gälla för att nämnda ”element” och nya ”utvecklingstendens” ska bli förhärskande, liksom frågan om vilka kriterier som ska gälla för att bedöma om och när man inträtt i socialismen, har gått förlorade i den ”historiska kompromissens” begreppsförvirring.

Några av det franska kommunistpartiets teoretiker sammanfattar på följande sätt partiets svar vid tjuogoandra partikongressen på frågan om skillnaden mellan den ”avancerade demokratin” och socialismen: ”mellan den fas som definieras av det gemensamma programmet och en socialism med franska färger, finns ingen mur: socialismen kommer att vara demokratin fulländning, det vill säga att det samhälleliga ägandet i olika former utvidgas till att omfatta alla stora, idag kapitalistiska, enheter inom produktionen, handeln och tjänstesektorn; den kommer att innebära att det demokratiska beslutsfattandet och den demokratiska planeringen sprids, att den allmänna informations- och kulturnivån höjs; den kommer att bekräfta arbetarklassens resurser inom ramen för det arbetande folkets politiska makt; den innebär att det blir möjligt att ytterligare fördjupa den sociala frigörelsen med den folkliga rörelsens demokratiska vapen; den beslutsamma kampen, den allmänna rösträtten.”⁵⁶ Som synes är det fråga om gradskillnader, och det är svårt att förstå varför de bättre beskriver utvecklingens socialistiska karaktär än den kvalitativa förändring som innebär att monopolkapitalet krossas, makten övergår till en koalition som leds av arbetarklassen och produktionsmedlen övergår i samhällets ägo osv.

Det spanska kommunistpartiet säger i sitt Programmanifest⁵⁷ att ”Den politiska och sociala demokratin kommer att representera steget över till samhälleligt ägande av de viktigaste ekonomiska och finansiära instrumenten, som idag är i händerna på oligarkin. Den kommer också att innebära ett stort historiskt steg mot socialisering av produktionsmedlen. Men den kommer ännu inte att vara socialism.” I den politiska och sociala demokratin — preciserar dokumentet — kommer de små och mellanstora privatägda företagen att fortsätta att finnas, vilket också innebär att det kommer att finnas en borgarklass som så länge den åtnjuter legalitet ”naturligtvis kommer att sträva efter hegemoni”, vilket ”innebär att det inom detta samhälle kommer att fortsätta att utvecklas en aktiv klasskamp på alla plan”. Försättningsvis deklarerar Programmanifestet: ”Att kalla en regim av denna karaktär för socialistisk skulle vara detsamma som att nedvärdera socialismen, som inte bara är ett system för samhälleligt ägande av produktionsmedlen och för förändring i allmänhet, utan är en ny civilisation, där

⁵⁶ Jean Fabre, Francois Hincker & Lucien Sève, *Les communistes et l'Etat*, Paris, Sociales, 1977, s. 210.

⁵⁷ I häftet med material till det spanska kommunistpartiets andra nationella konferens, utgivet av det spanska kommunistpartiet, datum saknas, s. 124.

produktivkrafternas, det individuella och samhälleliga med vetandets, frihetens och jämlikhetens utvecklingsnivå inte bara bestäms av vilka klasser det är som innehar makten och kan utöva en ledande roll, utan också av de verkliga förändringar som dessa klasser lyckas genomföra i de ekonomiska strukturerna, i överbyggnaden och i det samhälleliga medvetandet.” Nedvärdera socialismen? Det är inte lätt att förstå vad det spanska kommunistpartiet vill säga med denna förklaring. Man talar inte om klasskamp under socialismen, däremot talar man om dess existens i den ”politiska och sociala demokratin”. I och med det lämnar man det öppnet för tolkningen att man med ”socialism” här förstår det som i marxismen kallas för ”kommunism”. Men, å andra sidan, hävdar man att det kommer att finnas olika klasser även under ”socialismen”. Handlar det om en socialism med klasser, men utan klasskamp? En ny produktivistisk Chrusjtjevversion av socialismen?

Det utmärkande för socialismen är att klasserna fortfarande finns kvar, bland annat mellan- och småbourgeosi, liksom det fortsätter att finnas andra kapitalistiska inslag (marknad, kapitalistisk arbetsdelning, etc.) och därmed också klasskamp. Klasserna, liksom staten, kan bara elimineras gradvis och genom en lång process, som just är en klasskampsprocess. Följaktligen förefaller det inte finnas någon grund för att tala om en kvalitativ skillnad mellan den etapp som eurokommunisterna kallar ”avancerad demokrati” och socialismen. Man kan anta att det finns andra orsaker till denna skillnad, även om man inte redogör för dem eller formulerar dem klart.

En av orsakerna kan vara propagandaskäl, eller kanske ännu hellre publicistiska skäl (presentera en vara i en förpackning som är anpassad till marknadens förväntningar). Man vill ”lugna ner den icke-monopolistiska bourgeoisin” och då utgår man från antagandet att ett löfte om att respektera den icke-monopolistiska bourgeoisins intressen har större trovärdighet om man presenterar sig med etiketten ”avancerad demokrati”, som bara betyder anti-monopolistisk, än om man presenterar sig med en socialistisk etikett. Det spanska kommunistpartiets Programmanifest är ett mycket tydligt uttryck för detta:

Under den sociala och politiska demokratin etapp förbinder sig arbetarklassen att respektera den icke-monopolistiska egendomen, i utbyte mot att de sociala krafter som är knutna till denna stöder arbetarklassen, i syfte att göra slut på det monopolistiska ägandet och monopolkapitalets stat. De icke-monopolistiska skikten, som kommit i kläm på grund av koncentrations- och ackumulationsprocessen som inneburit att rikedom samlats i några få händer, förenar sig med arbetarklassen i utbyte mot denna garanti för dess sociala och politiska status.

Ett annat skäl kan vara den speciella uppfattning om monopolkapitalet och dess stat som är förhärskande inom kommunistpartierna, även om man den senaste tiden börjat ändra uppfattning på den punkten. Ovan anförda skäl skulle i så fall vara en taktiskt motiverad härledning av denna uppfattning. (Det italienska kommunistpartiet brukar undvika att tala om den, men den fortsätter ändå att påverka partiets analyser.) Enligt denna uppfattning står monopolkapitalet i ett antagonistiskt förhållande inte bara till arbetarklassen som helhet utan även till alla icke-monopolistiska fraktioner av borgarklassen. Det verkar som om man ville bortse från att det icke-monopolistiska kapitalet är organiskt integrerat i det ekonomiska system där monopolkapitalet har hegemonin. Vilket innebär att det icke-monopolistiska kapitalet fungerar, utvecklas och reproduceras som en organisk del av det monopolkapitalistiska systemets funktion, utveckling och reproduktion. Dialektiken i detta system ger ständigt upphov till sammanbrott för det icke-monopolistiska kapitalet (liksom för det monopolistiska), under krisperioder blir sammanbrotten ännu tätare. Samtidigt reproducerar denna dialektik andra enheter och ger upphov till nya, icke-monopolistiska sektorer. Monopolkapitalet har av flera skäl (inte bara ekonomiska utan även politiska) intresse av att det icke-monopolistiska kapitalet fortsätter att finnas, samtidigt som det, av andra skäl, har intresse av det icke-monopolistiska kapitalets sammanbrott. Det vill säga att mellan de båda typerna av kapital existerar antagonism samtidigt som de kompletterar

varandra.

Detta ambivalenta förhållande har återverkningar på det politiska planet och inom staten. Den politiska makten och staten är inte *exklusiva* uttryck för monopolkapitalet, vilket kommunistpartiernas teser utgår ifrån, utan uttryck för ett maktblock där det icke-monopolistiska kapitalet direkt eller indirekt deltar tillsammans med de olika delarna av monopolkapitalet och där en eller annan fraktion tillskansar sig hegemoni. Den monopolkapitalistiska staten är summan (politiskt, ideologiskt och organisatoriskt) av detta maktblock och återspeglar det inbördes styrkeförhållandet mellan de olika fraktionerna i det. Samtidigt är staten präglad och genomsyrad av de undertryckta klassernas styrka och kamp. Vilket innebär att denna stat har en viss autonomi i förhållande till samtliga klasser och klassfraktioner inom det härskande blocket. Endast på så sätt kan staten fullfölja sin huvuduppgift att garantera hela systemets funktion och reproduktion. Trots detta är det franska kommunistpartiet fortfarande av den uppfattningen att ”Staten utgör, tillsammans med monopolen, den enda mekanism som direkt kontrollerar alla styrmedel i samhället”.⁵⁸ Och i det spanska kommunistpartiets Programmanifest säger man att den nuvarande staten ”uteslutande är ett instrument för monopolkapitalet”. Genom att kommunistpartierna utgår ifrån att den enda möjliga förhållandet mellan det monopolistiska och det ickemonopolistiska kapitalet är ett antagonistiskt förhållande, tar de för givet att *hela* den icke-monopolistiska bourgeoisin är en tänkbar allierad för arbetarklassen i kampen mot monopolkapitalet. Men för att denna allians lättare ska komma till stånd måste de erbjudas garantier för att deras intressen ska respekteras och att den nya regimen inte ska vara annat än anti-monopolistisk.

Ett tredje skäl till att man introducerar ”övergången till övergången” kan vara kommunistpartiernas övertygelse om att kommunistpartiet är *arbetarklassens parti*, dess avantgarde, eftersom det behärskar den ”vetenskapliga marxistiska metoden”. ”Historien har visat”, deklarerar det spanska kommunistpartiet i sitt Programmanifest, att denna vetenskapliga marxistiska metod ger kommunistpartiet bättre förutsättningar än något annat parti att *leda proletariatet och dess allierade* i kampen för att erövra den politiska makten och genomföra socialismen.⁵⁹ Det är därför som arbetarklassen, enligt kommunistpartiernas uppfattning, bara kan uppnå hegemoni, ett nödvändigt villkor för socialismen, om den står under kommunistpartiets ledning. I syfte att dämpa den konflikt som kan uppstå mellan denna tes och alliansen med socialistpartiet använder det franska kommunistpartiet nu istället formuleringen ”huvudsakligt inflytande” (i stället för ”hegemoni”). Men det är inte kläderna som gör mannen. Socialismen har sina ”allmänna lagar”, säger det franska kommunistpartiets generalsekreterare, och bland dem är lagen om ”det huvudsakliga inflytande som utövas av det parti som går i spetsen för och som bygger den vetenskapliga socialismen”.⁶⁰ Här kan vi kanske finna en annan förklaring till denna försiktiga ”övergång till övergången” som eurokommunisterna introducerat i sin strategi. Innan kommunistpartiet fullständigt uppnått sitt ”huvudsakliga inflytande” kan man inte övergå från den ”anti-monopolistiska övergången” till den ”socialistiska övergången”.

Vid första anblicken kan problemet med de ”två etapperna” på vägen till socialismen förefalla en smula akademiskt eller abstrakt, men det har ganska betydelsefulla, konkreta effekter på de eurokommunistiska partiernas agerande. Det får framförallt effekter på den kortsiktiga politiken där de kommer att tvingas att gå in i en avgörande konfrontation med det härskande maktblocket under monopolkapitalets hegemoni (vilket de redan börjat göra). Om det finns någon mening i att tala om övergång till socialismen, om övergång till övergång, är det i så fall för att beskriva en *osäker fas* i kampen mot monopolkapitalet. En fas där

⁵⁸ *Les communistes et l'Etat*, s. 119.

⁵⁹ Manifesto-Programa, citerad utgåva, s. 139. Kursiveringen är författarens.

⁶⁰ G. Marchais, Rapport till det franska kommunistpartiets tjugooandra kongress, återgiven i *Les PC espagnol, français et italien face au pouvoir*, Paris, Christian Bourgois, 1976, s. 128.

monopolkapitalet tilldelas flera allvarliga slag men ännu inte besegras helt och hållet. En fas som innebär en allvarlig skärpning av klasskampen, eftersom monopolkapitalismens nederlag skulle innebära att en utveckling påbörjas för att krossa kapitalismen, för att inleda övergången till socialismen. Därför är det orealistiskt att föreställa sig denna långvariga fas som ”demokratiskt stabil”, som en fas av ”avancerad demokrati”, likaväl som det är orealistiskt att föresätta sig *varaktiga* allianser med den icke-monopolistiska bourgeoisin som *helhet*, med de politiska krafter som tjänar en eller annan monopolkapitalistisk fraktions intressen. Men det är nödvändigt att dra fördel av motsättningarna mellan dessa fraktioner och framförallt att vinna över de massor som de har inflytande över.

I länder som Frankrike och Italien kunde det möjligen vara realistiskt att tala om en framtida ”avancerad demokrati” om den ekonomiska situationen varit en annan, dvs. om det rått ekonomisk expansion som under 50- och 60-talet. Men det skulle fortfarande inte vara fråga om att besegra monopolkapitalet utan snarare ske inom ramen för ett reformistiskt samförstånd av svensk eller västtysk typ. Och på det villkoret att kommunistpartierna blev fullständigt socialdemokratiserade. Men under nuvarande förhållanden, med en allmän kapitalistisk kris, är en sådan utveckling otänkbar. Antingen måste de krafter som kämpar för socialismen definitivt tillskansa sig hegemoni eller också måste det ske en tillbakagång för kontrarevolutionen — som i Västeuropa inte nödvändigtvis behöver betyda någon form av ”Pinochetism”, även om den möjligheten inte är helt utesluten. En utveckling av denna karaktär har påbörjats i Italien, närmar sig i Frankrike och är inte avlägsen i Spanien.

Det finns inget så illa överlagt och riskabelt i denna situation som en steg-för-steg-taktik vilken teoretiskt rättfärdigas med strategin om ”två etapper” och som innebär att man koncentrerar sig på det politiska området, på de parlamentariska mekanismerna, och tilldelar den sociala kampen och alla former av massaktioner överhuvudtaget en underordnad roll i förhållande till allianser med en eller annan fraktion av bourgeoisin (den ”icke-monopolistiska” fraktionen av bourgeoisin är också den största och den som exploaterar större delen av arbetarklassen). Man fruktar att den sociala kampen skulle öka de arbetarförankrade och folkliga enhetsorganisationernas självständighet och ge deras politiska roll ökad betydelse, vilket skulle kunna medföra att kommunistpartiernas ”ledande roll” kom att ifrågasättas. Denna iakttagelse har absolut ingenting att göra med en undervärdering av den parlamentariska kampen och den allmänna rösträtten, tvärtom. Demokratiska val till representativa församlingar på alla nivåer är ett uttryck för ett givet styrkeförhållande, samtidigt som ett val påverkar detta styrkeförhållande. Så länge denna indikator inte visar att det finns en majoritet som är tillräckligt stark och medveten om att radikala förändringar är nödvändiga, finns det inte heller någon förutsättning för att gå in i en avgörande kamp mot monopolkapitalet, vare sig i de representativa institutionerna eller i masskampen. Detta styrkeförhållande kommer emellertid framförallt till uttryck på det sociala området, särskilt i krisperioder. Det är på det sociala området som den stora majoriteten av befolkningen — som i de utvecklade kapitalistiska länderna består av olika kategorier av lönearbetare och små privata producenter — kan höja sin medvetenhet, organisera sig och ena sig genom den praktiska erfarenheten av kampen för mål som verkligen utgör alternativ till kapitalets, dvs. som inte bara innebär viktiga omedelbara, om än partiella, lösningar på de mest angelägna problemen (löner, priser, sysselsättning, arbetsförhållanden, bostäder, undervisning, kommunikationer, hälsa osv.) utan också förändrar styrkeförhållandena på alla områden i samhället (framförallt i arbetslivet) och inom alla delar av statsapparaten, så att de demokratisk-socialistiska strömningarna slår igenom bland arbetarna och tjänstemännen i de statliga organen och även inom den militära och repressiva apparaten.

De franska, italienska och spanska kommunistpartierna betonar, som vi sett, i sina deklARATIONER att masskampen och massorganisationerna är nödvändiga, men deras praktik motsäger ofta dessa deklARATIONER. Det är ingen tillfällighet att de kritiska rösterna mot denna

politik blir allt fler, både inom partierna själva och i de fackliga organisationer som domineras av dem. Naturligtvis måste en konkret kritik på detta område utgå ifrån en konkret analys av den konkreta situationen i ett givet ögonblick, men det ligger vid sidan om syftet med denna bok.

Innebörden i min kritik är att den strategiska uppfattningen om ”två etapper” tenderar att leda till att den politiska kampen skils från den sociala — något som ligger i linje med kommunistpartiernas tradition, som vi sett. Denna strategi tenderar att leda till att den sociala kampen underordnas den politiska och att valkampen får en överordnad roll i den politiska kampen. Den tenderar att bromsa klasskampen för att den inte ska omkullkasta allianserna med den ”icke-monopolistiska bourgeoisin”, och den tenderar att gå emot självständiga strömningar inom arbetarrörelsen och andra folkliga rörelser, etc. Mitt syfte här är att stryka under vilka risker som finns i dessa tendenser under denna fas av skärpt klasskamp och när frågan om kapitalistiskt-monopolistiskt eller ett demokratiskt-socialistiskt alternativ till krisen för varje dag blir alltmer akut. Den italienska situationen är ett utmärkt exempel på de risker jag talar om.

Det italienska försöket med demokratisk väg till socialismen

I takt med att den ”historiska kompromissen” konkretiseras och reduceras till den ”skamliga kompromissen” och i takt med att det italienska kommunistpartiet träder in i regeringsorganen, blir oron och tvivlen allt större och allt fler i västvärldens största kommunistparti. Man känner oro för den vändning som den politiska och sociala utvecklingen tar, tvivel på partiets nuvarande linje. Missnöjet har spritt sig från basen till ledningen. Redan på centralkommittémötet i oktober 1976 formulerade några av dess medlemmar, bland dem Luigi Longo, den fråga som allt fler människor ställer sig: Kommer verkligen de ”upppoffringar” som krävs av arbetarna att leda till de efterlängtade reformerna eller kommer de bara att stärka monopolkapitalet, som kristdemokraterna tjänar? Det framfördes också en indirekt kritik mot Berlinguers ledning: ”När man tror att man kan lösa allt med kalkyler och beräkningar uppfifrån då förlorar man all kontakt med basen och kampen, och partiet försvagas”.⁶¹ Vid denna tidpunkt hade redan betydande sektorer av arbetarklassen börjat opponera sig mot kommunistpartiets taktik och mot de fackliga ledningar som gick på samma linje. Man anklagade dem för att göra alltför vidlyftiga eftergifter för Andreottis ”åtstrammingspolitik”, utan att erhålla något påtagligt resultat vad gäller de motkrav som kommunistpartiet ställer.

Den del av arbetarklassen som har arbete har tills vidare lyckats omintetgöra de värsta angreppen mot sin levnadsnivå, tack vare att de gjort motstånd, strejkat och använt andra kampformer. Under tiden har situationen för den stora massan arbetslösa, till största delen ungdomar och kvinnor, blivit allt sämre och för studenterna blir det allt svårare att få arbete. Bland dessa grupper utbreder sig en brist på förtroende för arbetarrörelsens och vänsterns traditionella fackliga och politiska organisationer. Det tydligaste tecknet hittills på denna oroande utveckling är studentupproren i februari och mars (1977). Liknande sinnesstämningar sprider sig även bland de ”marginaliserade” sektorerna av proletariatet. Om denna utveckling får fortsätta — skriver i slutet av april 1977 en uppmärksam observatör av den italienska politiken, tillika beundrare av det italienska kommunistpartiet — ”då kommer man att kunna tala om två Italien på halvön: ett institutionernas Italien, där kommunistpartiet obevekligt går framåt, och ett verkligt Italien, där livet blir allt hårdare för de marginaliserade massorna, för kvinnorna, för de arbetslösa, för studenterna, grupper där kommunisterna inte längre på något sätt är *persona grata*”.⁶²

⁶¹ *L'Unità*, 21 oktober 1976.

⁶² Marcelle Padovani, i *Le Nouvel Observateur*, 25 april 1977.

När det italienska kommunistpartiets centralkommitté ånyo samlades i mars 1977, hade studentupproren tillfälligt lugnat ner sig. Centralkommitténs möte genomfördes i ett spant läge. En av ledarna, Gian Carlo Pajetta, menade att det var en ”komplicerad, riskfylld och mycket svår” situation.⁶³ Luporini menade att ungdomarnas uppror ”visade att partiet inte var kapabelt att uppfatta utvecklingen i partiets bas och de explosiva motsättningar som uppstått”. ”En 'bit av samhället' har ramlat över oss, vi får se upp så att inte samma sak sker med andra 'bitar'.” ”Upproret”, påpekade Luporini, ”har sin grund i ovisshet om framtiden, i viljan att ta sig för av vad det vara månne i nutiden, i känslan av att stå utanför samhället, vilken leder till brist på förtroende för demokratins organiserade former.” Vi kommunister, tillade han, ”identifieras inte som skapare av ett nytt samhälle, utan som 'medstyrande' i det rådande samhället”. ”Det har ställts ett stort hopp till kommunistpartiet och till vänstern”, — menade en annan medlem av centralkommittén (Lucio Lubertini), ”hoppet om en verklig förändring av det italienska samhället — en förhoppning som även delas av dem som inte direkt stöder partiet eller vänstern. Om denna förhoppning inte infrias inom överskådlig tid är risken inte att detta stöd övergår till extremvänstern utan att det sker en allmän högervridning, på samma sätt som tidigare skett i Tyskland, Frankrike, Italien och andra länder. Det som händer på universiteten är symtom på ett mer djupgående problem”. ”Föreställningen att om det går dåligt för oss kan vi alltid återuppta anknytningen till massorna genom att gå tillbaks till oppositionen, visar på en stor brist på förståelse för det verkliga problemet”, menade också Lubertini. ”Vi kan inte ändra på vår linje utan att det får konsekvenser. Vi sitter i en rävsax. Antingen tar vi oss ur den eller också kommer vi att gå ett historiskt nederlag till mötes. Vi kan bara komma ur rävsaxen om massornas kamp och de resultat den ger, utvecklas jämsides med en politisk utveckling.”

”Är vi egentligen ett kämpande parti idag?” Denna fråga formulerades öppet av Armando Cossuta och hängde hela tiden i luften under diskussionerna vid centralkommitténs möte. Efter andra världskriget hade Togliatti definierat det italienska kommunistpartiet som ett ”kämpande parti och ett regeringsparti”. Under den tid som partiet befann sig i opposition, efter sitt korta deltagande i regeringen 1945-47, var partiet som ett kämpande parti aldrig ifrågasatt, i väntan på att återigen bli ”regeringsparti”. Men när taktiken att ge Andreotti-regeringen villkorligt stöd inleds börjar även definitionen som ”kämpande parti” att bli alltmer ifrågasatt. Pajetta kände sig tvungen att ge uttryck för detta i sitt inlägg: ”Det bör framgå mycket klart att vi inte befinner oss i *regeringsställning* och att vi inte heller är *regeringen*, utan att vi tvärtom utdömer den nuvarande regeringen som inadekvat för landets behov. Vi ska förvisso axla vårt ansvar, men genom att visa att vi både är ett regeringsparti och ett kämpande parti.” Han uppmanade partiet att ”vara närvarande *inom* rörelsen för att leda den i en medveten och enig kamp”. Han betonade också att den aktuella politiska ramen ”endast kan vara till värde i den utsträckning den skapar förutsättningar för att en ny situation uppstår”.

Pajettas ståndpunkter, som delades av en majoritet inom centralkommittén, stod i klar motsats till Amendolas ståndpunkter. Amendola representerar högern inom partiet. Han efterlyste ”ett definitivt slag mot extremismen — med drag av fascism — som för närvarande utgör huvudfienden för arbetarrörelsen och dess politiska linje”. Amendola ansåg att tidpunkten inte var lämplig att ”ändra inställning till regeringen”. Partiet borde i stället mer helhjärtat stödja ”åtstrammingspolitiken”, den politik som med sin kapitalistiska karaktär just leder till marginalisering, utslagning och social upplösning.

Berlinguer kunde på grund av ”opasslighet” inte delta i denna debatt. De inlägg som hans ”trognare” gjorde blev en obehaglig överraskning för majoriteten av deltagarna. I synnerhet gällde det ifråga om beredvilligheten att förlita sig på att statens tvångsapparater ska lösa

⁶³ Uppgifterna om detta centralkommittémöte har tagits från *L'Unità*, den 16 och 17 mars 1977.

problemen med t. ex. studenternas och andra marginaliserade gruppers uppror. Mötets huvudsakliga politiska slutsats — som återspeglas i den hållning partiet intog efter mötet — formulerades av Giorgio Napolitano, som fick sista ordet: ”Det är nödvändigt att så snabbt som möjligt förändra ramen för politiska relationer såsom den definierats efter den 20 juni”. Vilket innebär att så fort som möjligt upphöra med systemet att inte delta i det parlamentariska arbetet och istället låta partiet ingå i en ”krismajoritet” på basis av ett gemensamt program med kristdemokraterna och övriga partier inom den ”konstitutionella cirkeln”, även om detta ännu inte innebär att partiet deltar i regeringen.

Men detta ställningstagande, liksom centralkommitténs debatter i allmänhet, gav inget svar på den oro som diskussionen avspeglade och som innebar att enhetligheten i partiets allmänna linje ifrågasattes, även om det framskymtade vissa betydelsefulla tecken på sådana svar i en del av inläggen.

Man kan fråga sig hur det efter flera års ovanligt stora valframgångar, där man lyckats erövra ledande platser i kommunala och regionala beslutande organ, efter flera års deltagande i statsapparaten, efter att ha uppnått 35 % av rösterna (och tillsammans med den övriga vänstern 47 %), efter att de facto ha blivit en del av den regerande majoriteten osv., kan vara möjligt att det stora folkliga block som hade bildats, så snabbt börjar splittras, upplösas? Varför börjar man anse att demokratin är hotad och varför börjar tvivlet ersätta det förtroende som tidigare funnits, såväl hos det stora folkflertalet som inom partiet?

Bland de ”tecken” som framskymtade i debatten var några särskilt intressanta. T. ex. Luporinis tes att partiet inte förmådde svara på de krav på alternativ som 1968 års rörelse gav upphov till. Ett annat ”tecken” var Borgnas inlägg om att partiet snarare hade tenderat att försvara den politiska ram som fanns istället för att åstadkomma förutsättningar för att förändra den. Denna situation har i själva verket sina rötter längre bak i tiden och är inte bara ett resultat av utvecklingen efter den 20 juni.

Som jag tidigare nämnt var det italienska kommunistpartiet bättre på att ”ta tjuren vid hornen” 1968 än vad det franska kommunistpartiet var, men det innebär inte att man hade olika syften: syftet var att dämpa dynamiken i den stora massrörelse som då pågick, istället för att kanalisera den till ett totalt alternativ för övergång till socialism. Syftet var också att begränsa utvecklingen av rörelsens självständiga organisationsformer och leda in den på det institutionaliserade politiska området för att den inte skulle komma i konflikt med det. 1968 års rörelse gav upphov till organiska former för basdemokrati som t. ex. fabriksråd, hyresgästkommittéer, arbetslöshetskommittéer, soldatkommittéer, underofficerskommittéer, kommittéer för ”självreducering” av transportavgifter, elavgifter, telefonavgifter osv., det bildades lärarkommittéer, journalistkommittéer, poliskommittéer, osv. I dessa former för basdemokrati var kampen inriktad på mycket konkreta anti-kapitalistiska mål. I Italien tog inte denna rörelse slut, så som skedde i andra europeiska länder. Den har levt vidare under de tio år som har passerat, och den har ännu inte uttömt alla sina möjligheter. Det italienska kommunistpartiet, som var den främsta politiska kraften i denna rörelse, föresatte sig heller aldrig att se till att den gjorde det. I princip fanns det inga motsättningar mellan dessa nya basdemokratiformer och arbetarrörelsens och den folkliga rörelsens traditionella kampformer. Tvärtom, kunde en kombination av de båda kampformerna ge större konsistens och organisk form åt det nya, alternativa sociala blocket som skulle byggas upp. Däremot var det fullständigt klart att dessa demokratiska former och de mål man eftersträvade gav upphov till konflikter med det rådande politiska systemets legala och formella gränser. Basdemokratin var fröet till en nödvändig brytning med och ombildning av detta system, medan det italienska kommunistpartiets strategi utgick från att respektera systemet. Det gramscianska ”ståndpunktskriget” hade alltmer förvandlats till en steg-för-steg-modell som uteslöt varje möjlighet till ”brytning” eller ”kvalitativt språng”. I takt med att krisen i det italienska samhället förvärrades blev det italienska kommunistpartiets politik alltmer dominerad av steg-

för-stegmodellen och respekten för lagens rāmärken. Partiet blev allt räddare för varje form av ”äventyr”, trots att Berlinguer vid upprepade tillfällen hade tillbakavisat alla anklagelser om gradualism, legalism och överbetoning av det parlamentariska arbetet. Man koncentrerade sitt arbete på den politisk-institutionella nivån, och impulserna från den sociala rörelsen underställdes allianserna och andra överenskommelser på denna nivå.

Kulmen på denna strategi blev inbjudan av det kristdemokratiska partiet till en ”historisk kompromiss” i syfte att inleda en ny etapp av den ”demokratiska revolutionen” (som enligt det italienska kommunistpartiet hade avbrutits av det kalla kriget 1947). Berlinguer förklarade i sina artiklar från 1973, där han presenterar detta förslag, att huvudsyftet med den ”historiska kompromissen” var att skapa en bred uppslutning kring den socialistiska omvandlingen av samhället, som därmed skulle omfatta långt mer än 51% av befolkningen. Därigenom skulle man kunna undvika en uppdelning av landet i två likvärdiga delar och en konfrontation mellan dessa båda. Att det var nödvändigt att undvika denna konfrontation och uppnå en bred uppslutning kring syftet var enligt Berlinguers bedömning, den viktigaste lärdomen av den chilenska tragedin och andra tidigare erfarenheter. (Kanske hade han också den spanska tragedin i åtanke.) Vad kan man ha att invända mot sådana sansade föresatser? Hela problemet består i ”hur”. Det italienska kommunistpartiet föresatte sig uppenbarligen att riva ner den anti-kommunistiska barriär som kyrkan och kristdemokraterna hade rest under 30-talet, men som nu delvis var på väg att ge vika. På så sätt skulle man göra det lättare för vänstern att närma sig de folkliga katolska massorna, som organiserades av kristdemokraterna och stod under deras inflytande. Det italienska partiet skulle bidra till att det kristdemokratiska partiets ”folkliga själ”, som Togliatti sade, blev överordnad dess ”reaktionära själ” och på så vis skulle man bidra till en förändring av styrkeförhållandena i riktning mot denna stora uppslutning som skulle möjliggöra det demokratiska och fredliga framåtskridandet mot socialismen.

Men i politiken leder inte alla vägar till Rom, även om de kanske kommer ganska nära. När det italienska kommunistpartiet föresatte sig att uppnå dessa syften i samförstånd med det kristdemokratiska partiet, och följaktligen också i samförstånd med dess ledarbyråkrati, som är den italienska kapitalismens viktigaste politiska instrument, utsatte sig partiet för risken att överlämna sin revolutionära själ till djävulen själv istället för att rädda det kristdemokratiska partiets demokratiska själ. Det är därför ingen tillfällighet att många italienska kommunister ifrågasätter om partiet fortfarande är ett kämpande parti. I själva verket kan ett långtgående samförstånd — en *historisk* kompromiss — med den italienska kapitalismens viktigaste politiska instrument inte betyda mycket annat än att kommunistpartiet måste begränsa sin målsättning och formerna för folkets och arbetarnas kamp — i synnerhet under nuvarande förhållanden med en ekonomisk kris, där denna kapitalism med nödvändighet måste föra en anti-folklig politik. Kommunistpartiet måste alltså se till att de fackliga ledningarna följer partiets återhållsamma linje, att reformförslagen är förenliga med systemet och, framförallt, att reformkraven i huvudsak begränsas till det propagandistiska planet utan att man organiserar en offensiv kamp för att realisera dem. Kommunistpartiet beskar på så sätt sina möjligheter att utforma och erbjuda ett verkligt alternativ till krisen och ett svar på det alternativ som monopolkapitalismen och kristdemokraterna erbjuder. Samtidigt drog kommunistpartiet till sig förhoppningarna hos allt bredare sektorer av befolkningen och man hade allt större valframgångar. Därigenom kom man i regeringsställning i några av de viktigaste regionerna och i nästan alla viktiga städer i landet. På dessa platser kunde kommunistpartiet i allmänhet erbjuda ett exempel på ett mer effektivt och ärligt styre än kristdemokraterna kunde, men alltid inom ramen för systemet och dess regler, eftersom kommunistpartiets agerande alltid underordnades huvudsyftet: att favorisera en utveckling som gjorde det möjligt uppnå den ”historiska kompromissen” med den stora rivalen. Detta förhindrade eller försvårade oundvikligen att man utnyttjade den makt som man delvis redan hade erövrat — i parlamentet och i andra representativa demokratiska organ på olika nivåer

och inom statsapparaten — för att mer effektivt organisera kampen bland de arbetslösa, studenterna, kvinnorna och andra grupper som drabbades hårdast av krisen, för att förena dessa gruppers kamp med den kamp som förs av den sysselsatta delen av arbetarklassen, för att utveckla och samordna formerna för basdemokrati med den representativa demokratin, inom vars ramar massorna kunde delta mer direkt och aktivt i kampen för att finna lösningar på deras problem och förvandla sin parlamentariska majoritet till en aktiv, organisatorisk majoritet, en stridbar majoritet som växer i medvetenhet om sin roll och sina uppgifter.

För att sammanfatta åtföljdes det italienska kommunistpartiets växande valframgångar och stegvis intagna maktpositioner i det politiska systemet inte av bildandet av ett socialt block, som på grundval av sin medvetenhet, sin inre organisatoriska sammanflätning och det gemensamma programmets kvalitet, var kapabelt att möta de svårigheter som närmade sig. Prövningar som är ofrånkomliga, för om det är något som erfarenheterna från Chile och från tidigare revolutioner har lärt oss så är det, att för att säkert kunna gå framåt mot socialismen fordras det en stor majoritet som är medveten om sina målsättningar. En annan och inte mindre viktig lärdom är att de härskande klasserna inte stillatigande åser hur ett block som består av de folkliga klasserna uppnår långt mer än 51% av rösterna, såvida de härskande klasserna inte är säkra på att representanterna för de folkliga klasserna (partier, fackföreningar) inte kommer att genomföra några förändringar som rör själva grunden för det kapitalistiska systemet. (Så har varit fallet med de socialdemokratiska partierna, men kommunistpartierna åtnjuter ännu inte denna ”trovärdighet” i kapitalist-klassernas ögon. Och en del av socialistpartierna håller på att förlora den, om de någonsin haft någon.) Vad jag vill peka på med detta är antagandet om att det italienska partiet och andra eurokommunistiska partier verkligen föresätter sig att ta steget över till socialismen. I och med att ett politiskt-socialt block, som är *berett att ta detta steg*, på laglig väg, genom demokratiska val, närmar sig en demokratisk majoritet, tar de härskande klasserna i allt större utsträckning till anti-demokratiska metoder för att förhindra ytterligare framgångar (ekonomiskt sabotage, provokationer från statliga eller överstatliga repressiva organ, manipulationer för att skapa ideologisk förvirring osv., metoderna är obegränsade). Då har jag ändå inte tagit med i beräkningen att i en ekonomisk krissituation ökar å ena sidan alla motsättningar mellan de härskande och undertryckta klasserna, vilket gör det demokratisk-socialistiska alternativet än mer oavvisligt, å andra sidan motsättningarna inom folket — ett dramatiskt exempel på det är den italienska situationen — vilket gör det möjligt för den härskande klassen att ta till nya manipulationer. Då har jag ändå inte räknat med vad som händer om ett socialt block av den karaktär jag beskrivit på laglig och demokratisk väg kommer till makten och börjar vidta åtgärder som verkligen leder till socialism. I sådana fall blir de anti-demokratiska metoder jag beskrivit upptakten till den sista utvägen: det väpnade våldet.

Det är förvisso så, som eurokommunisterna säger, att ju större uppslutningen är kring de socialistiska krafterna, före och efter maktövertagandet, desto svårare är det för de reaktionära krafterna att ta till våld av olika slag. Men här finns en ond cirkel: de reaktionära krafterna kommer naturligtvis inte att vänta tills denna kraftsamling har skett och det socialistiska blocket uppnått hegemoni. Inget kan förhindra det som jag kallat den *osäkra fasen*, där klasskampen blir extremt tillspetsad och frågan om makten, och då inte bara regeringsmakten, blir den avgörande frågan. Därför är det nödvändigt att det finns en bred majoritet som kommer till uttryck via den allmänna rösträtten. Vilket i sin tur innebär att det blir nödvändigt att i första hand försäkra sig om att det finns förutsättningar för att denna verkligen kan komma till uttryck och, i andra hand, att den inte elimineras av förlorarnas väpnade våld. Det betyder att den parlamentariska kampen och kampen på alla nivåer inom den representativa demokratin måste vara stödd av masskampen på alla områden av det politiska och sociala livet, inom statsapparaten, inom produktionssystemet osv. Och förutsättningen för detta är just att formerna för basdemokrati, och samordningen dem emellan, utvecklas och samordnas med den representativa demokratins former, vilket är den enda möjliga vägen att skapa varaktiga

allianser mellan den traditionella arbetarklassen, nya löntagarskikt och andra grupper som kan ha intresse av att ingå i en allians av denna karaktär, som t. ex. småbönder, den traditionella småbourgeoisin i städerna, osv. Men för att denna allians ska bli solid måste det sociala block som bildar den också enas om ett antimonopolistiskt, och därigenom också anti-kapitalistiskt, program som kopplar samman de kortsiktiga, omedelbart angelägna åtgärderna med den omvandling som måste ske på lite längre sikt och som skisserar de långsiktiga målen så att de blir förenliga med de krav på åtgärder som är oundvikliga till följd av krisen, dvs. att man börjar utforma en ny utvecklingsmodell som så småningom ska ersätta den kapitalistiska. Men är allt detta möjligt om själva huvudfrågan för det nya sociala blocket förutsätts vara en långtgående kompromiss med monopolkapitalets politiska krafter (som är fallet i det italienska kommunistpartiets strategi)? Det är uppenbart att en nödvändig förutsättning är att detta sociala block kan vinna över de folkliga massor som för närvarande kontrolleras av kristdemokraterna. Men har inte de grupper inom den italienska vänstern och inom det italienska kommunistpartiet rätt som anser att det är omöjligt att uppnå ett sådant syfte om det inte sker en brytning inom det kristdemokratiska partiet mellan dess demokratiska-folkliga flygel och det politiska skikt som tjänar monopolkapitalets intressen? Många som studerat situationen i Italien konstaterar att den ”historiska kompromissens” politik, så som majoriteten i det italienska kommunistpartiets ledning har tolkat och genomfört den, snarare förstärkt än försvagat den kristdemokratiska ledningens auktoritet (eftersom man tillskriver den förmåga att föra en verkligt folklig politik) och bromsat övergången till vänsterståndpunkter bland de katolska grupperna.

Det stora italienska kommunistpartiet befinner sig vid en korsväg. Det är ganska många som anser att dess demokratiska väg till socialismen kan sluta med ett ordinärt samarbete med kristdemokraterna för att kontrollera krisen och återigen reparera det sönderfallna kapitalistiska systemet. I så fall kommer det italienska kommunistpartiet att ha ungefär samma funktion som det engelska Labourpartiet eller det tyska socialdemokratiska partiet. Med den skillnaden att man i det italienska fallet knappast skulle kunna bortse från en repression mot den folkliga rörelsen i stil med den som den tyske socialdemokraten Gustav Noske medverkade till (1918-19). Det skulle också leda till splittring inom det egna partiet.

Enligt min uppfattning är detta inte den mest troliga utvecklingen. Den mäktiga italienska arbetarrörelsen har en lång historia rik på kamp och erfarenheter och har åtskilliga gånger visat prov på stor initiativkraft och kampvilja. Det finns redan tydliga tecken på att man inom den reagerat mot de faror som hotar den italienska arbetarrörelsen och demokratin. Något liknande sker också inom det italienska kommunistpartiet, vars band till denna arbetarrörelse och till den folkliga rörelsen i allmänhet är mycket starka. Följaktligen är partiet mycket mottagligt för det inflytande som dessa rörelser utövar. Partiets inflytande och maktposition inom alla politiska, sociala, ekonomiska och kulturella strukturer i det italienska samhället är till och med mycket större än vad det faktum att mer än var tredje italienare röstar kommunistiskt ger mått på — ett nog så betydelsefullt faktum annars. Om vi till detta lägger alla de krafter som representeras av socialistpartiet, den nya vänstern och de demokratiska och folkliga sektorerna av den katolska världen, så får vi inte bara den överväldigande majoriteten av det italienska folket utan också de mest medvetna, handlingskraftiga och aktiva krafterna. Den avgörande frågan i denna situation är att finna en politik som kan samla, ena och mobilisera dessa krafter för en radikal omvandling av landet, som förmår att ge denna mobilisering en offensiv karaktär och göra den medveten om att en konfrontation med de nu härskande monopolkapitalistiska grupperna är ofrånkomlig. Inte bara för att försvara demokratin, utan för att utvidga den så att den övervinner sina nuvarande, otillfredsställande begränsningar och för att utveckla en icke-kapitalistisk utvecklingsmodell. Genomförandet av denna storartade uppgift kräver av allt att döma en strategisk omvärdering av vad som är den italienska vänsterns huvudkraft.

Mellan extremismen och den ”historiska kompromissen” (tolkad som samarbete med de krafter som utgör det främsta hindret för de nödvändiga förändringar som situationen kräver) måste det finnas utrymme för en realistisk politik som leder till en demokratisk-socialistisk omvandling av det italienska samhället. Men krisen gör att det är ont om tid.

Den demokratiska vägen är den enda möjliga

Ovanstående kritik mot några aspekter i det italienska kommunistpartiets politik innebär självfallet inte att jag ifrågasätter den demokratiska vägen till socialismen — enligt min bedömning den enda möjliga i de utvecklade kapitalistiska länderna. Min kritik gäller den tolkning som gjorts av denna väg och som lägger tonvikten vid det parlamentariska arbetet, som uppfattar övergången till socialismen som en steg-för-steg-process inom ramen för gällande lagar och förordningar. Jag har uppehållit mig vid det italienska fallet därför att det är där som den allmänna krisen kommit till en vändpunkt och det är också där de negativa effekterna av denna tolkning av den demokratiska vägen blivit alltför påtagliga, vilket är en allvarlig varning för den italienska vänstern, men även för den franska och spanska vänstern, där denna opportunistiska tolkning av den demokratiska vägen också har sina talesmän, både inom och utanför kommunistpartierna.

Den demokratiska vägen till socialismen är i själva verket allmängiltig. Men i de så kallade underutvecklade länderna, där proletariatet fortfarande utgör en liten minoritet och produktivkrafterna befinner sig på en låg utvecklingsnivå, är det — liksom i det förgångna — oundvikligt med ett mellanled av revolutioner av en annan karaktär, även om de själva utnämner sig till socialistiska revolutioner. Där kommer det att bli nödvändigt med nya ”stormningar av Vinterpalats”, gerillakamp eller revolutionära krig. I dessa länder måste utvecklingen gå via faser med statskapitalism eller andra politisk-sociala system med härskande och undertryckta klasser, som även om de inte är direkt kapitalistiska inte heller kan anses vara socialistiska, som i fallet med den sovjetiska och andra liknande regimer. När man i ett sådant system uppnått en viss utvecklingsnivå kommer man också där att ta itu med demokratifrågan som en oundviklig del av övergången till socialism och uppbygget av socialismen. Det är ingen tillfällighet att detta är det centrala och omedelbara målet för den socialistiska oppositionen i östländerna.

I de utvecklade kapitalistiska länderna har utvecklingen av det socialistiska alternativet till den kapitalistiska krisen *objektivt* sin grund i två av varandra oberoende grundläggande förutsättningar för den demokratiska vägen. I dessa länder finns det för det första en stor majoritet av befolkningen som på grund av kapitalets koncentrations- och ackumulationsprocess har fråntagits allt privat ägande till produktionsmedlen och som dessutom har en lång tradition av kamp för demokratin bakom sig. De partiella erövringar som gjorts i denna kamp har också höjt dessa gruppers medvetenhet. Det är en majoritet som lever under sådana förhållanden att den *behöver* och *förstår* en socialistisk omvandling. Den nuvarande krisen gör att detta behov och denna förståelse blir ännu tydligare. För det andra har kapitalets koncentration och ackumulation i dessa länder lett till ett ökat församhälleligande av produktionen och människors behov, vilket objektivt sett kräver kollektiv styrning och planering.

Men dessa två viktiga objektiva förutsättningar leder inte automatiskt till socialismen och kan, åtminstone under en lång historisk period, få sin lösning inom samhällssystem som är motsatsen till socialism utan att för den skull vara kapitalism, t. ex. system av den typ som fantasifullt beskrivits av Jevgenij Zamjatin och George Orwell i deras framtidsromaner. Det är möjligt eftersom ingen objektiv tendens automatiskt leder till social utveckling, men också därför att de objektiva förutsättningar jag talar om i sig är motsägelsefyllda och innehåller element som kan leda till olika alternativa lösningar. De former för socialisering av produktionen, av produktionsmedlen, av vetenskapen och tekniken, som kapitalismen har frambragt är bara delvis tillämpbara under socialismen. Men till en del är de likaväl

användbara för auktoritära regimer, som upprättats över den splittrade massa som fråntagits produktionsmedlen och som domineras av en teknokrat- eller funktionärsklass. De lämpar sig också för ”robotsamhällen” med hög teknologisk utveckling men utan ett uns av frihet. Det finns redan starka drag av ett sådant system såväl i östregimerna som i de mest utvecklade monopolkapitalistiska länderna. Om den nu aktuella allmänna kapitalistiska krisen leder till en lösning som går emot arbetarklassens och folkens intressen, kan dessa tendenser komma att avsevärt förstärkas.

Den socialistiska lösningen kräver att den majoritet som objektivt behöver och förstår socialismen, också omvandlas till en majoritet som på det subjektiva planet också är beredd att *kämpa* för dess förverkligande. För att det ska ske är det nödvändigt, men inte tillräckligt, att den uttrycker sin vilja via den allmänna rösträtten, men, som varje historisk erfarenhet visar, kommer de härskande klasserna aldrig att frivilligt böja sig för ett demokratiskt valresultat som innebär ett verkligt hot mot deras ställning. De är av naturen anti-demokratiska. Därför måste den parlamentariska majoriteten samtidigt vara en organisk och enhetlig kraft, det vill säga vad jag menar med begreppet socio-politiskt block. Ett socio-politiskt block som är strukturerat, organiserat och enat kring ett program och en strategi och som kan agera på det sätt som situationen kräver.

Det största hindret för detta är att denna majoritet som har objektivt intresse av socialismen är en socialt heterogen majoritet, som består av samhällsklasser och samhällsskikt mellan vilka det råder motsättningar, samtidigt som de har gemensamt intresse av socialismen. Den utvecklade kapitalismens sociologiska mönster är mycket invecklat. Vid sidan av den traditionella arbetarklassen — vars olika kategorier med tiden har förändrats och blivit flera — spelar nya löntagargrupper inom servicesektorn, i de tekniska och administrativa funktionerna, en allt viktigare roll inom ekonomin och på övriga områden av samhället. Dessa skikt har sina egna inre motsättningar, i huvudsak mellan en övre elit som är nära lierad med kapitalets intressen och den stora massan vars förhållande till kapitalet alltmer liknar arbetarklassens, även om den inte direkt producerar mervärde. Mellan den traditionelle arbetaren och denna nya typ av lönearbetare finns det ofta motsättningar som beror på deras olika roller i arbetsorganisationen och arbetsdelningen och/eller skillnader i social status, levnadssätt, kulturell nivå, etc. Den del av småbourgeoisin som representeras av företagare/ägare inom industrin, handeln och jordbruket fortsätter att spela en viktig roll i detta sociologiska mönster, även om dess betydelse minskat. Denna småbourgeoisin kan och bör integreras i en socialistisk övergångsprocess utan att deras intressen skadas. Tvärtom bör man förbättra dess situation. I Frankrike, Italien och Spanien, och särskilt i de två sistnämnda länderna, har dessa samhällsskikt större betydelse än vad de har i de anglosaxiska kapitalistiska länderna. Kvinnorna, studenterna och ungdomen i allmänhet är andra samhällsgrupper som inte direkt kan hänföras till någon klass men vilkas speciella problem får allt större betydelse för samhällets utveckling. I tider av långa, strukturella kriser, som den nuvarande, gäller samma sak för dem som står utanför produktionen.

I denna brokiga samling fortsätter den traditionella arbetarklassen att vara den mest revolutionära kraften — på grund av dess antagonistiska förhållande till kapitalet, på grund av dess ställning i den mervärdeskapande produktionen och på grund av dess mäktiga politiska och fackliga organisationer — och följaktligen har den en självskriven roll som den ledande kraften i de undertryckta klassernas socio-politiska block. Men växande sektorer av de nya löntagarskikten kan successivt komma att dela den rollen allteftersom deras antagonistiska förhållande till kapitalet tillspetsas och leder till att deras klassmedvetande höjs och deras anslutning till socialismen ökar.

Omvandlingen av denna objektivt anti-kapitalistiska majoritet till en subjektivt socialistisk majoritet, till ett sociopolitiskt block, som är enat kring ett program och en strategi, förutsätter ett vittförgrenat system av allianser, förbindelser och gemensamma aktioner som inbegriper:

politiska allianser mellan partier eller, ännu bredare, med fackföreningar, massorganisationer och massrörelser; olika former av basdemokrati samt den representativa demokratin parlamentariska, kommunala och andra institutioner. Det finns ingen objektiv grund att ställa den ena formen mot den andra och utesluta några av de många olika former uppbyggnaden av detta socio-politiska block kan ta. Det kan bara leda till att man förlorar greppet om den sociala och politiska verklighetens oerhörda mångfald. Trots att kombinationerna av olika former torde vara otaliga, alltefter det konkreta läget i klasskampen, de historiska traditionerna, de demokratiska ramarna, de politiska partiernas, fackföreningarnas, massorganisationernas, basdemokratin och de representativa institutionernas betydelse osv. Men var och en har sina speciella möjligheter och begränsningar. Ett politiskt parti kan inte ersätta en fackförening och vice versa. Formerna för representativ demokrati (parlamentarisk och andra) kan inte ersätta formerna för basdemokrati och vice versa. Klassorganisationen kan inte spela den feministiska rörelsens eller studentrörelsens roll, osv.

Men bland alla dessa strukturella former för det sociopolitiska blocket är det huvudsakligen en, det politiska partiet, den kollektive intellektuelle (Gramsci), som kan vara den sammanhållande kraften, göra helhetsanalyser och formulera generella, strategiska och taktiska kriterier. Men inte ett *enda* politiskt parti. Den politiska och ideologiska pluralismen finns inbyggd i varje klassamhälle, och i synnerhet i så komplexa samhällen som det utvecklade kapitalistiska samhället. Det beror inte bara på uppdelningen i antagonistiska klasser utan också på de underordnade klassernas och sociala skiktens heterogena karaktär. Förutom dessa sociologiska skillnader är det oundvikligt att det finns olika politiska linjer, även bland de mest homogena sociala grupper, som t. ex. inom den traditionella arbetarklassen. All historisk erfarenhet visar på detta. *Arbetarklassens parti* är en myt. Det enda verkliga är arbetarklassen som parti (helheten av politiska, fackliga, kulturella osv. former för arbetarklassens organisation och uttryck som antagonistisk klass till bourgeoisin). Dessutom är det endast en *politisk allians* (under ledning av arbetarklassens mest representativa krafter i vid bemärkelse) som kan fungera som medlare, enande kraft, allmän vägledare och utforma strategi och taktik inom det socio-politiska blocket. Denna politiska allians kan ha olika karaktär, fränsett att de politiska partierna måste ha det avgörande inflytandet. Men för att de politiska partierna ska vara verkligt representativa och kunna ena alla de sociala krafter som ingår i blocket måste de, å sin sida, vara väl förankrade bland dessa krafter och stå under deras direkta inflytande och påverkan genom basdemokratin, den representativa demokratin, massorganisationerna, etc. Vilket i sin tur förutsätter att arbetarklassens och andra folkliga krafter politiska partier är verkligt demokratiska och öppna för massornas kritik och kontroll. Trots den i övrigt positiva utvecklingen av de eurokommunistiska partierna har de fortfarande en uppfattning om sig själva och sitt sätt att fungera som parti (jag återvänder till detta längre fram) som inte helt och hållet överensstämmer med dessa krav på partierna och som dessutom gör det svårare för dem att bidra till att det uppstår ett sociopolitiskt block av det slag vi talat om.

Ett sådant block kan inte uppstå på annat sätt än genom kamp, genom handling, såsom det alltid varit i historien. Klasserna, de sociala grupperna och olika grupperingar inom dessa, har aldrig förvandlats till verkliga sociala och politiska krafter, med organisation och program, annat än genom konkret kamp och aldrig någonsin i enlighet med färdiga scheman. (Den karaktäristik jag tidigare gjorde av de underordnade klassernas block och dess uppbyggnad är bara en generalisering av verkligheten, en ”modell”, som kan vara användbar för att ge impulser till initiativ under den kamp som följer på en sådan blockbildning.) Men det är inte varje form av kamp som bidrar till, eller ger ett avgörande bidrag till, det nya sociala och politiska blockets organisering. Om kampen har ett inskränkt, korporativt innehåll kan den till och med resultera i att de som för denna kamp isoleras från dem närstående sociala grupper, istället för att de närmar sig dem. Samma fenomen kan uppstå om de ekonomiska, sociala eller kulturella kraven på förbättringar systematiskt isoleras från de politiska kraven. Andra faktorer som spelar in är graden av motsättningar bland folket, eventuella omedelbara krav på

eller försvar av vissa förbättringar och de härskande klassernas politik, vilken går ut på att söndra för att härskas och därför skiljer det politiska från det sociala och ställer olika sociala gruppers krav på förbättringar mot varandra. Om kampen ska bidra effektivt till att samla och organisera ett socio-politiskt block med socialismen som mål måste den kunna förena och samordna de olika klassernas, sociala skiktens och grupperingarnas intressen och omedelbara krav så att de inordnas i de mer långsiktiga målsättningarna. Inom kommunistpartierna (liksom inom andra vänsterpartier) finns det en tendens att betrakta det politiska agerandet som sin egendom — åtminstone det allmänna politiska uppträdandet. Fackföreningarna, massorganisationerna, medborgarrörelserna, kvinnorörelser osv., liksom de olika formerna för basdemokrati, hänvisas till att ägna sig åt sina egna ”specifika problem” och tillåts inte att ta egna politiska initiativ när det gäller de stora, allmänna problemen. Denna tendens — som bara återspeglar den förhärskande ideologins uppfattning om politiken som ett område för specialisterna — bromsar naturligtvis uppbyggnaden av ett socio-politiskt block, som tack vare sin sammanhållning, strategi och sitt program kan besegra de härskande klassernas motstånd på den demokratiska vägen till socialismen.

För att denna väg verkligen ska vara en väg *framåt* mot socialismen och inte bara stanna vid en ”förbättring” av kapitalismen, måste de arbetande klassernas block ha som huvudsyfte att erövra den politiska makten, för att genom den driva på omvandlingsprocessen, inom de sociala och ekonomiska liksom statliga strukturerna. I den utvecklade kapitalismen hör dessa aspekter intimt samman, eftersom staten i stor omfattning ingriper i ekonomin och på alla nivåer i samhället, vilket i sin tur innebär att samhället ”ingriper” i de statliga strukturerna.

I fråga om de sociala och ekonomiska strukturerna räcker det inte med att stegvis och kollektivt tillägna sig de ifrågakvarande produktionsmedlen (som eurokommunisterna i allmänhet tänker sig). Det är också nödvändigt att produktionsmedlen själva, och i synnerhet vetenskapen och tekniken, omvandlas så att de överensstämmer med den nya karaktären av produktionsförhållandena. Vetenskap och teknik, arbetsdelning och arbetsorganisation är inte *neutrala medel* som urskillningslöst och utan att själva förändras kan integreras i kapitalistiska eller socialistiska produktionsförhållanden. De måste omvandlas, revolutioneras. Och även om en sådan omvandling kommer att ta lång tid (i vissa fall ganska kort), lär oss erfarenheterna av de misslyckade socialistiska revolutionerna att denna process måste inledas redan i början av övergångsprocessen. Medan kampen för att erövra makten ännu pågår kan man (förutom teoretiskt arbete) uppnå vissa delresultat på begränsade områden, t. ex. i kampen mot hierarkiseringen och andra aspekter av arbetets organisation inom företagen, eller i kampen för den vetenskapliga och tekniska utvecklingens inriktning på en samhällsnyttig produktion, i miljövardskampen, etc.

I den avgörande frågan om det politiska maktövertagandet och omvandlingen av staten är det eurokommunisternas strategi att stegvis erövra maktpositioner inom den nuvarande staten, via deltagande i val och genom masskamp, även om man i praktiken prioriterar valkampen. När en vänsterkoalition, med ett program för ”övergång till socialism”, väl har kommit i regeringsställning genom demokratiska val, kommer processen att slutföras genom en demokratisering av statsapparaten. Oberoende av vad jag anser om deras teoretiska uppfattning om den monopolkapitalistiska staten, har denna strategi, enligt min uppfattning, en realistisk grund, under förutsättning att man inte faller för illusionen att se processen uteslutande som en fortskridande process, utan avgörande konfrontationer med de härskande klasserna, utan kvalitativa förändringar, och under förutsättning att man med demokrati inte avser ett enkelt utbyte av politikerna, utan en förändring av själva strukturen inom statsapparaten, av formerna för dess förbindelser med det övriga samhället, för att åstadkomma ökad folklig kontroll över statsapparaten.

Enligt denna strategiska uppfattning kommer den avgörande förändringen av styrkeförhållandena till det nya socio-politiska blockets förmån att vara resultatet av en serie

faktorer: utvecklingen av demokratiska och socialistiska strömningar inom statens ideologiska apparater och tvångsapparater, som i de förra — särskilt i några av dem, som t. ex. skolan — kan gå ganska långt och som i tvångsapparaten åtminstone bör gå så långt att dess användning mot folkviljan förhindras eller försvåras; erövrandet av majoriteten i parlamentet och andra representativa organ och följaktligen också av regeringsmakten; tillväxten av sociala och politiska demokratisk-socialistiska krafter — vars många olika former jag beskrivit — utanför statsapparaten. Med tanke på statsapparaten och det utvecklade kapitalistiska samhällets komplexitet, mångfalden av ”maktcentra”, verkar den mest troliga utvecklingen vara att denna avgörande förändring i styrkeförhållandena och resultaten av denna förändring förverkligas genom *successiva* konfrontationer och brytningar och inte genom en enda avgörande konfrontation, som i den tidigare ”revolutionsmodellen” (även om det nu inte gäller en väpnad konfrontation). Det finns emellertid mycket att säga om denna förmodade ”modell”, för inte ens en omsorgsfull analys av dessa revolutioner ger möjlighet att avgöra vad som var ”den avgörande konfrontationen” egentligen. I den ryska revolutionen, var det den ”djärva kuppen” i oktober, som Lenin vid något tillfälle kallade den, eller Röda arméns seger i inbördeskriget? Den *grundläggande* skillnaden mellan revolutionen i västvärlden och revolutionerna i de underutvecklade länderna består i själva verket i att revolutionen i väst — om det överhuvudtaget ska bli någon — kommer att vara ett verk av en objektiv majoritet som är subjektivt motiverad för socialismen, av ett sociopolitiskt block som på grund av att det omfattar de viktigaste och mest aktiva krafterna i samhället, kan tvinga fram en demokratisk process som den jag beskrivit. Men jag hävdar fortfarande att om man föreställer sig denna process som en fredlig utveckling utan hårda konfrontationer och till och med väpnade angrepp, då gör man sig för stora illusioner. De socialistiska krafterna har ett vitalt intresse av att undvika konfrontationer genom att från början till slut hävda den fredliga användningen av de demokratiska mekanismerna, men det hänger inte bara på dem.

Programmet är ett viktigt element för att svetsa samman de undertryckta klassernas sociopolitiska block, både under utvecklingen för att erövra makten och framförallt efter den demokratiska erövringen av regeringsmakten. Programmet bör innehålla effektiva lösningar på aktuella problem och kombinera de kortsiktiga reformerna med reformer på längre sikt. Det ska sammanfoga de olika klassernas, sociala gruppernas och kategoriernas olika och ibland motsägelsefyllda intressen, men inom ramen för ett dynamiskt samspel som hör ihop med den demokratiska socialistiska omvandlingen. Som alla erfarenheter visar är det den ekonomiska delen i programmet som snabbt brukar visa sig vara den springande punkten. Den extrema sammanflätningen, det nära beroendet mellan alla länkar och mekanismer i det utvecklade kapitalistiska systemet har som konsekvens att samhällssystemet inte kan tolerera några djupgående förändringar om de inte samtidigt innebär en ny utvecklingsmodell, som kan garantera att kontinuiteten i produktionen och distributionen hålls på en acceptabel nivå och som snabbt kan erbjuda bättre perspektiv för det stora folkflertalet. Detta blir än viktigare om man tar med i beräkningen att de härskande klasserna, som bara delvis frångått sin makt, även om de förlorat regeringsmakten, alltid kommer att försöka utnyttja den rubbning av jämvikten i de ekonomiska mekanismerna som varje djupgående förändring oundvikligen för med sig och lägga ansvaret på de folkliga krafterna, och de kommer att dra fördel av varje form av motsägelse som kan finnas i deras ekonomiska politik. Det är den härskande klassens viktigaste metod för att påverka inställningen inom en eller annan samhällssektor, skilja dem från det folkliga blocket och ånyo dra dem till det reaktionära blocket.

Den mycket viktiga frågan om ”samstämmigheten” mellan den ekonomiska politiken och de sociala och ekonomiska strukturomvandlingar, som ska genomföras av en vänster som kommit till makten i ett utvecklat kapitalistiskt samhälle med ett program som ”öppnar vägen till socialismen”, står i centrum för den aktuella franska debatten om det ”gemensamma programmet” (dess aktualisering och metoderna för att genomföra det). Den står också i centrum för debatterna inom den italienska vänstern om det omedelbara behovet att skaffa sig ett

program av denna typ, som kan integrera i en ny utvecklingsmodell, vilken successivt bryter med den kapitalistiska modellen, de ”nödfallsåtgärder” som man nu tvingas ta till på grund av den italienska krisens stora omfattning. Problemet är ännu inte riktigt lika allvarligt i Spanien, därför att vänstern där befinner sig (eller tror att den befinner sig) längre ifrån ett möjligt maktövertagande. Den ekonomiska politik som de traditionella vänsterpartierna kämpar för är i princip utformad inom ramen för kapitalismen. I Spanien kan det uppstå motsättningar därför att den ekonomiska politik som vänstern kämpar för i vissa aspekter inte är förenlig med en kapitalistisk lösning på krisen, även om den är utformad inom ramen för kapitalismen. Men dessa motsättningar beror inte på att den ekonomiska politiken i fråga representerar ett omfattande anti-kapitalistiskt alternativ, utan på att den, liksom så många andra fenomen i den aktuella spanska utvecklingen, saknar mål och medel.

När det gäller ”demokratiseringen av statsapparaten” som, menar eurokommunisterna, delvis kan börja förverkligas medan kampen för makten ännu pågår och slutförs när de demokratiska och socialistiska krafterna erövat makten, är kärnfrågan, som jag tidigare sagt, att det inte räcker med att bara byta ut beslutsfattarna inom de olika apparaterna och institutionerna. Det räcker inte heller med att denna personal utses genom ett mer demokratiskt urvalssystem, eftersom det är själva strukturerna inom statsapparaten som har utformats i enlighet med det härskande monopolkapitalets behov (även om statsapparatus anpassning till denna förutsättning har begränsats av de undertryckta klassernas kamp). Dessa strukturer måste förändras så att det blir ett större, verkligt folkligt deltagande i de representativa organen och så att det ges större möjligheter att kontrollera dessas arbete. Detta förutsätter bland annat att det finns ett trovärdigt och för folkflertalet tillgängligt system för information om de problem i samhället som måste lösas. För att uppnå detta större folkliga deltagande är det också nödvändigt att det utvecklas olika former av basdemokrati, av folkliga rörelser och organisationer vid sidan av de traditionella, representativa organen, som emellertid är absolut nödvändiga för att garantera den demokratiska processen. Samordningen av den representativa demokratin och basdemokratin bör göra det möjligt att finna former för ett större folkligt deltagande i ledningen och kontrollen av de nationaliserade sektorerna och andra former för församhälleligande av produktionsmedlen, av tjänstesektorn och andra viktiga delar av ekonomin, liksom av andra typer av social, kulturell osv. organisation. På detta sätt kan det successivt utvecklas självstyre på alla nivåer. Men ett självstyre som är underställt en övergripande plan, som samordnar samtidigt som den är flexibel och som definierar de viktigaste målsättningarna som har beslutats i demokratisk ordning och på vetenskaplig grund. Demokratiseringen av statsapparaten innebär naturligtvis också dess decentralisering, så att det kan stimulera den lokala regionala eller nationella självständigheten, i de fall det finns historiskt betingade nationaliteter.

I allmänhet verkar de eurokommunistiska partiernas uppfattning om statsapparatus demokratisering fortfarande att stå under inflytande av den ”demokratiska centralismens” ideologi och tradition, inte bara vad gäller partiet utan även vad gäller samhällets organisation, och enligt denna tradition är det ”centralistiska” överordnat det ”demokratiska”. De tenderar följaktligen att undervärdera basdemokratin och självstyrets roll, i den mån de inte ignorerar eller direkt bekämpar den. Till detta bidrar också att de fortfarande ger partiets ledande roll en stor betydelse, vilket medför att de är misstänksamma mot många av massornas självständiga initiativ och funktioner som inte överensstämmer med partiets uppfattning, trots att de tillerkänner dem en självständig ”form”.

Det är uppenbart att dialektiken mellan representativ demokrati och basdemokrati, mellan parti och massa, etc., etc., samtidigt innehåller både positiva möjligheter och risker. De kan urarta i en destruktiv konflikt som lämnar fältet öppet för de kontrarevolutionära krafterna. Skapandet av en ”dubbelmakt”, som grupper inom extremvänstern ibland förfäktar som universalmedel för att övervinna ”reformismen” inom de traditionella organisationerna när de

kommer till makten, kan svårligen leda till något annat än ett nederlag. Men en sådan destruktiv konfliktsituation kommer ändå att uppstå och utvecklas spontant, även om ingen extremistisk grupp medvetet strävar efter att framkalla den, om de vänsterledningar som erövrat makten och innehar ledande positioner i de representativa demokratiska organen, inte förmår inleda en positiv dialog med massorganisationerna och massrörelserna, med basdemokratin. Vilket inte ens principiellt bara är en fråga om organiska former för samordning mellan parti och massor, utan framförallt är ett politiskt problem och en fråga om politiska metoder. Det är fråga om att ha en verkligt realistisk uppfattning om styrkeförhållandena i varje situation. Men man får inte nöja sig med det, utan också förändra dem i positiv riktning. Denna realism måste vara parad med beslutsamhet, vara välövertänkt och djärv och inte falla för lättvindiga lösningar. En vänsterregering bör också undvika opportunistiskt effektsökeri och inte inge massorna några illusioner. De ledande instanserna måste i varje situation söka samarbete med basen, i all den mångfald som den kommer till uttryck, inte bara i syfte att få ”stöd” utan för att där söka efter lösningar på problemen. Men ansvaret faller också på basen, särskilt på de mest aktiva och medvetna och på deras ledare (det finns ledare även på basnivå, det finns ingen social grupp som inte har ledare även om man tror att man inte har det, och det finns ingen social grupp som inte skapar en ledare). De måste alltid kunna göra välavvägda bedömningar av de faror som finns, aldrig glömma det kontrarevolutionära hotet, vara medvetna om att de som befinner sig på samhällets topp har en tendens att förskansa sig bakom farorna och de otaliga problemen. Båda dessa faktorer är reella, objektiva fakta som man inte kan bortse ifrån.

Under hela den föregående redogörelsen har jag diskuterat olika aspekter av de eurokommunistiska partiernas principiella ståndpunkter, aspekter som rör dessa partiers uppfattning om socialismen och om sig själva, eller som rör deras organisation och sätt att fungera internt, och som jag anser står i motsättning till innehållet i den demokratiska vägen till socialismen — som de eurokommunistiska partierna ansluter sig till — och de krav den ställer. Det kan vara på sin plats att sammanfatta:

1. Den socialistiska modell som de verkar för och som partiernas officiella dokument i allmänna drag definierar är den demokratiska socialismens modell. Den motsvaras av deras principdeklarationer om att ”socialismen är ett högre stadium av demokrati och frihet, det är demokratin förd till dess yttersta konsekvens”. Men denna principiella ståndpunkt motsägs av att man samtidigt tillerkänner regimerna i öst en socialistisk karaktär. Vilket gör att man tvivlar på styrkan i och omfattningen av denna principståndpunkt.

2. Följande anspråk, som kommunistpartierna hävdar, saknar grund och utgör ett hinder för den demokratiska vägen till socialismen: att de har ensamrätt till den vetenskapliga ”marxistiska metoden” och att detta ger dem — jag citerar ur det spanska kommunistpartiets Programmanifest — ”bättre förutsättningar än något annat arbetarparti att leda proletariatet och dess allierade i kampen för att erövra den politiska makten och genomföra socialismen”, en tes som åtföljs — logiskt nog, eftersom det behärskar den ”vetenskapliga metoden” — av en ständig betoning av ”det riktiga i partiets politiska linje”; av det drar man också slutsatsen att kommunistpartiet är ”arbetarklassens *parti*” och att — givet arbetarklassens ledande roll i det nya sociala blocket och i uppbygget av socialismen — kommunistpartiet har den ledande rollen under socialismen. Denna tes är fel, eftersom inget parti, ingen grupp eller person kan ha ensamrätt till den ”vetenskapliga marxistiska metoden”, och följaktligen kan det finnas andra arbetarpartier som också behärskar denna metod. Egentligen finns det inte många som till dags dato har kunnat visa att de verkligen behärskar denna metod och det är uppenbart att de nuvarande kommunistpartierna knappast har anledning att känna sig stolta över sitt eget sätt att handskas med den. Vad är det för ”vetenskaplig metod” som under flera decennier inte kunde hindra kommunistpartierna från att ta det stalinistiska systemet som modell för socialismen? Som under flera decennier fick dem att hävda den felaktiga uppfattningen om

förhållandet mellan demokrati och socialism, en uppfattning som de nu korrigerar? Vad är det för ”vetenskaplig metod” som under decennier fick dem att hävda att kapitalismen har uttömt sina historiska möjligheter? För att inte tala om de oändligt många felaktiga analyserna, förutsägelseerna och politiska misstagen på andra områden (t. ex. det spanska kommunistpartiets, den nästan årligen återkommande förutsägelsen om frankismens fall, att frankismen skulle falla samman uppifrån och ner, etc.). Av allt detta skulle man kunna göra en omfattande och uppbygglig exempelsamling. Förvisso kommer inte andra partier heller på efterkälken när det gäller misstag, men de skyltar åtminstone inte med vetenskapliga titlar. Kommunistpartiernas struktur och sätt att fungera är inte heller särskilt lätta att förena med den vetenskapliga marxistiska metoden, som av naturen, liksom alla vetenskapliga metoder, kräver fri debatt, öppet erkännande av misstag och fullständig frihet att kritisera. Det är ingen tillfällighet att det marxistiska tänkandet under många år utvecklats utanför kommunistpartierna och att dessa fått stoltsera med ett krasst teoretiskt armod istället för med ”marxistisk vetenskap”. Det är inte heller befogat att man för att rättfärdiga talet om arbetarklassens *parti* argumenterar så som det franska kommunistpartiet systematiskt gör, att i dess led finns majoriteten av de politiskt organiserade arbetarna. I så fall skulle den tyska socialdemokratin också vara arbetarklassens *parti*, liksom även det engelska Labourpartiet eller andra socialdemokratiska partier.

Denna uppfattning är inte bara felaktig, den är också ett hinder för den demokratiska vägen till socialismen därför att den förvisar arbetarklassens övriga krafter (partier, fackföreningar, massorganisationer osv.) till en underordnad roll. Något som dessa inte kan acceptera och som dessutom ger upphov till splittring och konfrontationer. Denna uppfattning är ett hinder för utvecklingen av arbetarklassens förmåga att leda sig själv, som är en grundläggande förutsättning för att den ska kunna omvandlas till den hegemoniska klassen. Jag skulle kunna hålla på länge och räkna upp de negativa konsekvenserna av denna uppfattning.

3. En annan aspekt som i grunden står i motsats till den demokratiska vägen till socialismen är bristen på, eller den otillräckliga, interna demokratin, som jag redan pekat på i föregående punkt. Trots en viss utveckling jämfört med den stalinistiska epoken, fortsätter den demokratiska centralismen att vara framförallt centralism. Andra effekter av bristen på intern-demokrati är den lätthet med vilken kommunistpartierna uppnår enhällighet, eller nästan enhällighet, i de mest brännande frågorna, den lätthet med vilken de tillstyrker de mest drastiska kursändringar, den lätthet med vilken de tillstyrker att en förutsägelse eller linje varit korrekt — trots att händelseutvecklingen har överbevisat dem om motsatsen; ledare som nästan sitter på livstid, förutsatt att de stöder den högsta ledningens ståndpunkter och auktoritet; utbildningen och den praktiskt taget självskrivna återväxten av ledarna — självskrivna eftersom ”valen” på kongresserna har förberetts internt av interna organer som har ett avgörande inflytande över hur dessa kongresser organiseras och fungerar, både vad gäller valet av ledare och stödet till den politik som ledningen förespråkar; att det inte förekommer diskussion i partipress och andra media, vilket medför att inte samtliga medlemmar och massorna kan delta; basorganisationernas svårigheter att göra sin röst hörd, etc.

Dessa aspekter ger upphov till allvarliga tvivel. Om kommunistpartiet, i enlighet med sina egna beräkningar, blir den viktigaste ledande kraften under socialismen men partiet inte självt fungerar demokratiskt, hur kan då denna socialism vara demokratisk? Om kommunistpartiet samtidigt medger att det kan finnas icke-demokratisk socialism (som i öst), skulle det då inte bli en ny ”socialism” av denna typ som skulle bli resultatet av kommunistpartiets hegemoni, om det fortsätter att vara det det är idag? På denna typ av ifrågasättanden svarar kommunistpartierna att partiet är en sak och samhället en annan och att, om partiet accepterar pluralismen, respekterar den allmänna rösträtten, försvarar alla fri- och rättigheter och kämpar för att partiet ska vara skilt från statsapparaten, vad finns det då för grund för dessa farhågor?

Vad som rättfärdigar farhågorna är att de formella utfästelserna, översatta i juridiska termer, är en sak och verkligheten en annan. Formellt och juridiskt finns det pluralism, frihet, demokrati och åtskillnad mellan parti och statsapparat i östregimerna, och det finns sovjetdemokrati eller folkdemokrati. Men denna juridiska fasad framstår som falsk eftersom partiet är den verkliga maktmekanismen och denna mekanism är anti-demokratisk ända in i mörket. Låt oss för ett ögonblick föreställa oss att de kommunistpartier som innehar den absoluta makten i dessa länder skulle börja fungera demokratiskt. Omedelbart skulle en demokratiseringsprocess inledas (såsom i Tjeckoslovakien). Det är svårt att förneka att det finns starka samband mellan karaktären av det parti som utövar den högsta ledningen i ett samhälle och karaktären av detta samhälle. Om kommunistpartierna bevarar sin ”demokratiska centralism” kan två saker hända: att de endast tilldelas en underordnad roll i den demokratiska socialismen därför att arbetarna själva, i takt med att de höjer sin medvetenhet och ökar sitt deltagande, tillbakavisar denna typ av parti, eller att partiet, som en följd av en serie omständigheter, bl. a. massornas egen omognad, får en ledande roll. I det senare fallet blir risken för en auktoritär utveckling av statsmakten uppenbar. Ett tredje alternativ skulle vara att de eurokommunistiska partierna avancerar ytterligare i sin pågående utveckling och övergår till att bli verkligt demokratiska partier, vilket är det önskvärda alternativet sett ur arbetarklassens och socialismens synpunkt. Det finns några positiva tecken på att utvecklingen går i denna riktning, fler i en del partier, färre i andra, men de har ännu inte tagit det avgörande steget. Det spanska kommunistpartiet t. ex. har i sitt Programmanifest aviserat att ”erövrandet av de demokratiska fri- och rättigheterna kommer att inleda en djupgående diskussion inom våra led om den nya typen av proletärt parti, om dess sätt att fungera och vara organiserat i enlighet med de demokratiska normerna. En kongress, organiserad på basis av en föregående diskussion som är så omfattande som möjligt och med demokratiskt valda delegater, skulle ha som uppgift att besluta om vilka metoder och organisationsformer detta massparti, som vi redan håller på att skapa, ska ha och vars uppgift är att garantera den spanska revolutionens utveckling, socialismen under demokrati.” Praktiken kommer att utvisa om dessa föresatser förverkligas eller om de nuvarande mekanismerna förvandlar denna ”omfattande diskussion” och dessa ”demokratiska val” till tomma ord. (Två observationer i förbigående, som jag tidigare varit inne på: varför är det det spanska kommunistpartiets ”uppgift att garantera den spanska revolutionens utveckling”? Och kan det finnas socialism utan demokrati?)

Om den demokratiska vägen till socialism, oberoende av den goda viljan hos dem som genomför den, inte ska leda till en ny typ av ”socialism” utan demokrati, eller en socialdemokratisk version av kapitalistisk modernisering, behövs det en ny typ av marxistiska partier (och inte ett enda parti), som kan vara kommunistiska eller socialistiska, men som är autentiskt demokratiska och som är djupt förankrade bland arbetarna och i den sociala verkligheten överhuvudtaget (det ena förutsätter det andra). Partier som inspireras av en marxism som är öppen för värdefulla bidrag från samhällsvetenskaperna och alla avancerade strömningar i det moderna tänkandet. Partier som, av samma skäl, är i stånd att utveckla teorin om revolutionen i väst. Partier som överger den gamla leninistiska uppfattningen om partiets ”ledning” över massorna, en uppfattning som är i grunden auktoritär. En sådan ”ledning” degenererar lätt till manipulation av massorna, det har den historiska utvecklingen givit klara bevis för. Partier som istället för att underblåsa ledarkult, stöttar massornas kritiska och självständiga anda, massornas förmåga att gripa in och utöva kontroll, både inom de egna partierna och fackföreningarna och i andra massorganisationer och övriga organisationsformer, inom ramen för den representativa demokratin och basdemokratin.

Den demokratiska vägen är den enda möjliga vägen till socialism i det latinska Europa och i alla utvecklade kapitalistiska länder, även om den på intet sätt är lätt. De franska, italienska och spanska kommunistpartierna kan göra en betydande insats för att den ska förverkligas. Men det beror inte bara på deras politik, utan också på den interna utvecklingen inom

partierna. Demokratien måste också utvecklas inom partiet och inte bara i samhället.

Mellan de båda supermakterna

För hundraåriga sedan förutsåg Marx, i en av sina geniala ingivelser, att om Europa inte i tid genomförde sin ”andra stora samhällsrevolution”, det vill säga den socialistiska revolutionen, skulle Europa förlora sitt oberoende och sin världshegemoni till epokens unga, uppåtgående makt, Amerikas Förenta Stater. Vid denna tidpunkt var det emellertid ett annat och mer närallgande hot som svävade över Europa, den tsaristiska kolossen, visserligen en koloss på lerfötter men tillräckligt välutrustad för att kunna hejda vilken revolutionär rörelse som helst i Europa. Och i själva verket var det tsarens arméer som riktade dödsstöten mot 1848 års revolution, ”folkens vår”.

Denna situation har visat sig vara symptomatisk för Europa. I Europa har alla revolutionära försök misslyckats. Efter Jalta delades kontinenten upp i intressesfärer och förlorade praktiskt taget hela sitt oberoende. De multinationella företagen och de nordamerikanska pansar- och robotvapnen installerade sig på Europas västra kant utan tanke på att dra sig tillbaka. Vita Huset uttalar sig om vilka partier som får och inte får vara representerade i de europeiska regeringarna, under vilka villkor och med vilka begränsningar. På den andra kanten har det bräckliga tsardömet efterträtt av den järnhårda euroasiatiska supermakten, som tömts på allt sitt revolutionära innehåll från oktoberrevolutionens dagar och som gjort den andra halvan av Europa, fram till den ryska gränsen, till en satellit.

Som en konsekvens av denna historiska utveckling finns det ett dubbelt hot mot varje försök att förverkliga den sanna socialism som börjar avteckna sig vid horisonten, frukten av den europeiska arbetarrörelsens långa kamp och det avancerade tänkandet i väst. I den samförståndspolitik, med dess motsättningar och spänningar, som idag existerar mellan Washington och Moskva är man överens på en särskilt viktig punkt: att inte tolerera en socialistisk demokrati — *socialistisk* demokrati; inte socialdemokrati — i Västeuropa. Båda supermakterna tävlar, av skäl och med medel som är deras egna, om att vara den första att angripa varje försök av den europeiska vänstern att framföra ett demokratiskt-socialistiskt alternativ till kapitalistiska krisen.

Kissinger—Sonnenfeldt-doktrinen⁶⁴ (som presenterades av den f. d. amerikanske utrikesministern och hans rådgivare för östeuropeiska angelägenheter på de amerikanska ambassadörernas möte i Europa i december 1975, som jag nämnt i början av boken) låg helt i linje med detta perspektiv. Huvudpunkten i den var att man föreslog Moskva en sorts ”historisk kompromiss supermakter emellan”. Vi, mina herrar — deklarerade, i sammanfattning, representanterna för den kapitalistiska supermakten och riktade sig till representanterna för den ”socialistiska” supermakten — erkänner att ni blivit en av supermakterna i världen. Det är ett obestridligt faktum. Men låt oss upprätta ett långtgående samförstånd. Vi kan hjälpa er att uppnå det konsumtions-samhälle som ert folk eftertraktar. Vi har intresse av att ert östeuropeiska imperium stabiliseras. Den strävan efter oberoende och frihet som finns bland folken i Östeuropa kan ge upphov till explosiva situationer, som kan dra in oss i katastrofala konfrontationer som varken ni eller vi önskar. Vi vet att ni inte skulle medverka till ett eventuellt kommunistiskt deltagande i de europeiska regeringarna. (Kissinger sade det utan omsvep: ”Det är inte Sovjet som är upphov till den instabila situation som vi för närvarande upplever i Västeuropa. Ett kommunistiskt Västeuropa skulle vara ett huvudbry även för Sovjet. Sovjet skulle förmodligen föredra att kommunistpartierna inte tar makten i Västeuropa.”) Men låt oss en gång för alla lösa detta problem. När ni snabbt slog ned försöket till socialistisk demokrati i Tjeckoslovakien, då rörde vi inte ett finger. Nu gäller det Italien eller Frankrike. De tillhör vår intressesfär.

⁶⁴ *Le Monde*, 14 april 1976.

Kan detta förslag till ”historisk kompromiss” mellan de båda supermakterna anses vara överspelat eller grundligt reviderat i och med Jimmy Carters ankomst till Vita Huset? Den nya amerikanska ledargruppens världspolitiska strategi har utarbetats av den så kallade Trilaterala kommissionen (Trilateralen). Från denna kommission kommer också de främsta hjärnorna i denna grupp, särskilt veterankremlinologen Zbigniew Brzezinski, Carter själv och utrikesminister Cyrus Vance. (Den trilaterala kommissionen bildades 1973 och kallas så därför att dess bärande idé är en intimare samverkan mellan den avancerade kapitalismens tre centra — Nordamerika, Japan och Västeuropa — dvs. en mer omfattande integration av den utvecklade kapitalismen, under amerikansk hegemoni.)⁶⁵ Flera personer som analyserat denna strategi har tydligt visat att skillnaderna, jämfört med Kissingers utrikespolitiska linje, snarare är formella än grundläggande. Det är mer fråga om en förändrad taktik och inte om en förändrad strategi,⁶⁶ vilket naturligtvis inte innebär att skillnaderna saknar betydelse, i synnerhet för den västeuropeiska vänstern och den socialistiska oppositionen i östländerna. Brzezinski, t. ex., anser att det sovjetiska inflytandet inom östblocket kan minskas, vilket i så fall skulle stärka den amerikanska förhandlingspositionen gentemot Moskva. Det är utan tvivel en urskiljbar målsättning med den kampanj för ”försvaret av de mänskliga rättigheterna” inom det sovjetiska blocket som lanserats av Carter. Det vore att blunda för allt det som den amerikanska imperialismen representerar om man i en sådan kampanj såg något mer än en taktisk manöver, vars bakgrund är ovanstående och andra inrikes- och utrikespolitiska hänsyn (som t. ex. att ge den ”amerikanska demokratin” en ansiktslyftning efter den djupgående moraliska urholkning som drabbat den till följd av alla barbarier och skandaler som ägt rum från Vietnam till Watergate).

Vissa uttalanden av ”trilateralisterna”, särskilt Carters egna uttalanden, kan ge intryck av att det verkligen skett en grundläggande förändring — och många, däribland även flera kommunistledare har tolkat dem så — om man jämför med de direkta hot som Kissinger, general Haig och andra representanter för Fordadministrationen gav uttryck för inför utsikten att vänstern skulle komma i regeringsställning i några västeuropeiska länder. Men ett officiellt uttalande från det amerikanska utrikesdepartementet den 6 april 1977 gav det hela dess rätta dimension. Först det liberala höljet: ”Vi är helt övertygade om att frågan om ett kommunistpartis ställning i ett givet land är en fråga som måste avgöras av folket och ifrågavarande regering. Vi ämnar inte blanda oss i en utveckling som är resultatet av beslut i denna fråga.” Sedan kommer den imperialistiska kärnan: ”Men detta innebär inte att vi kommer att vara likgiltiga. Vi tillmäter våra möjligheter att samarbeta med de västeuropeiska länderna i frågor av vitalt intresse den största vikt. Våra möjligheter att göra det skulle kunna förhindras om dessa regeringar kom att domineras av politiska partier, vilkas vanor, idéer och praktik är främmande för våra grundläggande demokratiska principer och de gemensamma intressen som våra relationer med Västeuropa bygger på.”⁶⁷ Utrikesdepartementets talesman ville inte precisera innebörden av begreppet regeringar ”dominerade” (uppenbarligen av kommunistpartier) istället för begreppet regeringar med ”deltagande” (av dessa partier), som använts av Kissinger och Ford. Hur långt sträcker sig det acceptabla ”deltagandet” och när börjar den oacceptabla ”dominansen”? En allmän och samtidigt konkret tolkning skulle möjligen vara, att för Washington är det otänkbart att tolerera regeringar som (oberoende av den aktuella andelen kommunister i dem) verkligen föresätter sig att genomföra en socialistisk omvandling. Det saknas inte resurser för att bekämpa sådana regeringar, utan att man behöver

⁶⁵ I gruppen ingår ekonomer, bankirer, industrimän, politiker och intellektuella från de tre centra som ingår i Trilateralen. Den har sitt säte i Förenta staterna och en stor del av medlemmarna är nordamerikaner (74 av 200). Bland medlemmarna finns bl. a. den nuvarande franske regeringschefen Raymond Bane, Fiatfabrikernas ägare, Giovanni Agnelli, och ordföranden i det stora japanska konsortiet Mitsubishi, Chujiro Fujino. Se även t. ex. *Kommentar* nr 3 1978.

⁶⁶ Se ”Une stratégie trilateral” av Diana Johnstone i *Le Monde Diplomatique*, november 1976.

⁶⁷ *Le Monde*, 8 april 1977.

tillgripa militär intervention, som George Ball, en av de mer framstående ”trilateralisterna”, förklarade i maj 1976 i en intervju i *Washington Post*. Istället för att komma med hotelser, som Kissinger gjorde, räcker det med att ”varna det italienska folket för att kommunisternas inträde i regeringen kan riskera dess ekonomiska välfärd. För att ge effekt bör denna varning komma från Italiens europeiska grannar snarare än från USA. Även om Förenta staterna bör delta i en samordnad strategi (...) bör man för en gångs skull nöja sig med att vara en tyst bakgrundsfigur. EG har uppenbarligen en rad olika åtgärder till sitt förfogande för att kraftigt sänka den ekonomiska aktiviteten i Italien: importrestriktioner vad gäller jordbruksprodukter, stopp för det regionala stödet. Som sista sanktion skulle de övriga medlemmarna kunna utesluta Italien ur EG.”⁶⁸ Den ”samordnade strategin” började strax därefter att tillämpas av Kissinger själv och av Ford i samband med Puerto Rico-konferensen,^{*} som framgår av den tyske förbundskanslern Helmut Schmidts uttalanden, vilka väckte stor indignation inom den franska och den italienska vänstern. ”Det är oerhört oförsämligt”, förklarade Mitterand, ”att tro att folken i Västeuropa under någon längre tid skulle låta sig tyglas av en ny Helig Allians.”⁶⁹ Men kort tid innan han valdes till president stödde Jimmy Carter utan förbehåll ”Puerto Rico-strategin”.

Carter kritiserade också Kissinger och Ford för deras alltför tydliga hotelser och förklarade: ”Den bästa vägen att gå är den som Helmut Schmidt prövat när han säger att den tyska hjälpen till Italien kan komma att ifrågasättas (om kommunisterna kommer in i regeringen). Jag anser att om de demokratiska länderna uttrycker sig ärligt, öppet och med eftertryck så utövar de bara sitt legitima inflytande.”⁷⁰ Bekräftas inte denna linje av uttalandet från utrikesdepartementet den 6 april 1977? Man kan inte vänta sig någon annan politik från den amerikanska imperialismen om vänsterregeringar, med en reell vilja att genomföra en demokratisk-socialistisk omvandling, kommer till makten i Rom, Paris eller i andra europeiska huvudstäder. Västeuropa är en nyckelpjäs på den amerikanska imperialismens schackbräde, inte bara ur strategisk och militär synvinkel utan också ur ekonomisk synvinkel. Det är en av de multinationella företagens viktigaste baser. Det finns också en annan aspekt, som jag redan nämnt och som man brukar glömma bort, nämligen att inledningen till en övergång till socialism i Västeuropa kan komma att bli ett internt problem för USA:s del eftersom denna erfarenhet kan påverka den amerikanska arbetarklassen och de amerikanska progressiva krafterna.

Vad gäller den andra supermakten finns det två huvudförklaringar till varför Moskva med betänksamhet, för att inte säga fientlighet, ser att en möjlig utveckling mot socialismen inleds i Västeuropa. Den första förklaringen, som jag också nämnt tidigare, är av intern karaktär för den sovjetiska staten och hela det sovjetiska blocket. En socialism med nationellt oberoende, demokratiska fri- och rättigheter, flerpartisystem, självständiga fackföreningar osv. skulle vara ett verkligt subversivt exempel för arbetarna i det sovjetiska imperiet och dess förtryckta nationer. Ett exempel som skulle uppmuntra dem till att kämpa för sina egna fri- och rättigheter, för en verklig socialism. Vi får inte glömma att det huvudsakliga syftet med invasionen i Tjeckoslovakien 1968 var att förhindra att ett alternativ av denna typ skulle få framgång där. För det andra skulle en öppning för en socialistisk utveckling i Västeuropa rubba nuvarande status quo. Det skulle också sätta käppar i hjulen för ”supermakternas historiska kompromiss” och försvåra det ekonomiska och tekniska samarbete som det sovjetiska blockets ekonomi är i allt större behov av. Men om orsakerna till och karaktären av den amerikanska imperialistiska politiken står ganska klara för vänsterkrafterna, så är

⁶⁸ Diana Johnstone, citerad artikel.

^{*} 27-28 juni 1976; närvarande var representanter från USA, Frankrike, Västtyskland, Storbritannien, Italien, Japan och Canada.

⁶⁹ *Le Monde*, 20 juli 1976. Schmidt avslöjade den 16 juli att på Puerto Rico-konferensen hade västländerna beslutat att dra in den ekonomiska hjälpen till Italien om det italienska kommunistpartiet deltog i regeringen.

⁷⁰ D. Johnstone, citerad artikel.

klarsynen inte lika framträdande vad gäller Kremels ståndpunkt, och det beror på den felaktiga analys av östregimernas karaktär som vänstern fortfarande håller fast vid och Kremels otydliga sätt att ge uttryck för sin ståndpunkt. När Suslov och Ponomarev låter piskan vina över kommunistpartierna i väst för att de övergett den ”proletära internationalismen” och ”proletariatets diktatur” för att de har ”förrått den socialistiska revolutionen och hemfallit till opportunistisk och försoning med bourgeoisin” så är det inte ett revolutionärt tal de håller, utan de kräver att dessa partier ska återvända till fällan, ånyo underkasta sig Moskvas ledning och erkänna Brezjnevs nystalinistiska diktatur som modell för socialismen osv. Om de aktuella partierna skulle acceptera detta diktat skulle det innebära att de klipper av banden med sina respektive folk, överger demokratin och omöjliggör en allians med andra socialistiska krafter. Det skulle definitivt stänga vägen till socialism i Västeuropa.

Funktionärerna i Kreml gör sig inte många illusioner om möjligheten att påverka den riktning som utvecklingen har tagit inom kommunistpartierna i väst. Men de tror att de kan splittra dem, om än inte omedelbart så i varje fall på lite längre sikt, och skapa nya kommunistpartier i den gamla stilen, vilket redan skett i en del länder. I sina ”revolutionära” uttalanden mot eurokommunismen använder de sig av dessa partiers verkliga eller inbillade svagheter, deras opportunistiska synder. De attackerar dem från vänster i syfte att utnyttja den påverkan som den ”revolutionära fraseologin”, de gamla argumenten och den sovjetiska mytbildningen fortfarande utövar. Detta ideologiska artilleri förbereder marken för en moralisk och politisk illojalitet gentemot eurokommunisterna och deras allierade om de ställs inför det svåra prov som innehav av regeringsmakten innebär. Det kan förklaras med att Moskva hypotetiskt utgår ifrån att en eurokommunistisk regering kommer att misslyckas och därför förbereder man sig för att verkligen utnyttja ett sådant misslyckande till att ge det eurokommunistiska kätteriet ett avgörande slag genom att provocera fram splittring inom partierna. Där det är möjligt genomförs redan splittringen. Det senaste fallet, efter Grekland, Österrike och Spanien, är Sverige. Inom det franska kommunistpartiet pågår för närvarande en diskussion om Sovjetunionen, där en pro-sovjetisk strömning framträtt, en strömning som kan finna sin Jeanne d'Arc i Jeannette Thorez-Vermeersch, änka till Maurice Thorez och före detta centralkommittémedlem och medlem i politbyrån. Hon avgick 1968 från alla poster på grund av missnöje med den attityd till invasionen av Tjeckoslovakien som partiledningen intog. Efter en lång tystnad har hon åter tagit till orda och på *Le Mondes* sidor häftigt angripit Ellensteins ståndpunkter och därmed också partiets ståndpunkter i förhållande till Sovjetunionen. Inom partiet kommenterar man det faktum att fru Thorez offensiva återuppståndelse sammanfaller med att östs öppna eller indirekta kritik mot det franska kommunistpartiet har intensifierats. Bara några dagar innan fru Thorez artikel publicerades definierade en av de viktigaste ledarna i det tjeckoslovakiska partiet det franska kommunistpartiets (och andra eurokommunistiska partiers) politik som ett förräderi. En del aktiva partimedlemmar menar att man måste räkna med att partiet kan splittras till följd av de villkorslösa anhängarna till Moskva.

De politiska och sociala krafter i Västeuropa som kämpar för socialismen måste, eftersom de står mitt i korselden, i sin strategi inkludera hur man ska skydda sig såväl mot den amerikanska supermakten som mot den euroasiatiska supermakten. Frågan om socialism i Västeuropa inbegriper därför frågan om varje lands nationella oberoende, försvaret av det oberoendet och av hela Västeuropas oberoende, i första hand mot den supermakt som för närvarande är ett hot mot dess självständighet och i andra hand mot det hot som den andra supermakten kan innebära. I det senare fallet hör det västeuropeiska oberoendet nära samman med oberoendet för länderna inom det sovjetiska blocket och även den strävan efter ett autentiskt självbestämmande som de ryska nationaliteterna har. Följaktligen är frågan om det nationella oberoendet i förhållande till imperialismen en aktuell fråga även för den europeiska kontinenten och hör intimt samman med frågan om socialismen, även om den inte har samma karaktär som i tredje världen.

De eurokommunistiska partierna som utvecklas i detta komplicerade, svåra och riskfyllda internationella sammanhang, saknar en enhetlig internationell politik. Allting verkar också tyda på att man inte vill ha någon sådan politik. Istället begränsar man sig till konkreta aktioner inom ramen för huvudsakligen defensiva ståndpunkter. Det ena partiet efter det andra följer det italienska kommunistpartiets mönster och accepterar i allt större utsträckning att agera inom de atlantiska ramarna, som i praktiken fungerar som skyddsnät för de häftiga angrepp de får motta från den andra supermakten och som kan komma att intensifieras om de kommer till makten. Men denna ståndpunkt leder in i en återvändsgränd om den inte åtföljs av en politik som är inriktad på att successivt minska det amerikanska inflytandet i Europa och som är realistisk och tar hänsyn till de givna styrkeförhållandena i varje situation (som framförallt är en funktion av de folkliga krafternas medvetandenivå och mobiliseringsgrad, den internationella solidaritet de kan få, hur de kan utnyttja motsättningarna mellan de båda supermakterna, de anti-imperialistiska staternas stöd till tredje världen osv.).

Det finns ett nära samband mellan detta problem och det problem som den andra supermakten innebär. Även på detta område är eurokommunisternas politik övervägande defensiv. Även om man kan hålla med om att det är nödvändigt att vara försiktig i förhållande till båda supermakterna så är det ändå svårt att förstå (om vi inte förklarar det med de ideologiska skäl som jag tidigare hänvisat till, ”den ideologiska navelsträng” som fortfarande förenar eurokommunisterna med regimerna i öst) varför de eurokommunistiska partierna inte har en mer aktiv solidarisk politik gentemot de nyskapande, demokratiska och socialistiska krafterna i det sovjetiska blocket, som dagligen efterlyser stöd från eurokommunisterna och de socialistiska européerna, utan att få mer än en räddhågad och fullständigt otillräcklig respons. Det står dock klart att om det inte sker — åtminstone — en början till demokratisering och självständighet i dessa länder, kommer den socialistiska revolutionen i väst att stoppas och hotas, på samma sätt som den socialistiska revolutionen i Ryssland isolerades och dess utveckling stoppades på grund av att revolutionerna i väst misslyckades.

En tredje faktor som påverkar eurokommunisternas internationella politik är den europeiska integrationsprocessen. Det är nödvändigt för eurokommunisterna och alla verkligt socialistiska krafter i Europa att direkt ingripa i denna process som representanter för arbetarna och folken. Det viktigaste allmänna skälet till detta, och samtidigt ett principiellt skäl, är nämligen att socialismen inte kan byggas helt i ett enda land, och i ännu mindre utsträckning i de små länder som tillhör Västeuropa. Produktivkrafterna har idag internationell karaktär, de länkas samman över de nationella gränserna och har på så sätt blivit ett av hindren för utvecklingen och planeringen av produktivkrafterna. De europeiska länderna måste inte bara återerövra sitt oberoende i förhållande till supermakterna, de måste också upprätta ett frivilligt samarbete, som successivt utvecklas, dels för att garantera självständigheten och dels för att självständigheten inte ska bli ett hinder för socialismen. För att bilda ett arbetarnas enade Europa, som så småningom utsträcks till öst, i takt med att självständigheten och demokratin vinner insteg också där. Detta perspektiv kräver otvivelaktigt att de socialistiska krafterna deltar i de nuvarande europeiska institutionerna, men på basis av en enig kamppolitik mot de multinationella företagen, mot monopolkapitalet, mot de reaktionära krafterna. En politik som för att ge resultat inte kan begränsa sina aktiviteter till de institutionella ramarna utan framförallt måste vara inriktad på den nivå där olika nationella grupper av folkliga klasser för en gemensam kamp, vilket kräver en nära samordning mellan dessa klassers politiska och fackliga organisationer. Än så länge finns det bara embryon till en sådan politik. Meningsskiljaktigheterna mellan det franska kommunistpartiet å ena sidan och de italienska och spanska kommunistpartierna å den andra verkar ha minskat den sista tiden i och med det franska partiets nya ståndpunkt beträffande valen till det europeiska parlamentet. Men fortfarande återstår att utarbeta en enhetlig politik, inte bara för dessa partier utan för alla socialistiska partier och de strömningar inom socialdemokratin som verkligen föresätter sig att kämpa för ett socialistiskt Europa.

Till sist har vi problemet med den s. k. tredje världen. För att en europeisk socialistisk utveckling ska bli möjlig är det en absolut nödvändig förutsättning att de som kämpar för detta mål i Europa lierar sig med de länder som befinner sig i utveckling och som konfronteras med imperialismen och behöver de europeiska arbetarnas solidaritet, precis som de behöver tredje världens solidaritet. På detta område finns det inte heller mer än några enstaka initiativ, som t. ex. den ”geografiska kompromissen” som CERES* föreslagit, eller relationer av bilateral karaktär. Situationen i världen utgör en pådrivande kraft för att de eurokommunistiska partierna och de europeiska socialistpartierna, tillsammans med de anti-imperialistiska krafterna i tredje världen, ska utarbeta en gemensam politik.

Eurokommunismen tvekar ännu att erkänna sig som sådan, tvivlar på sig själv. Den förnekar sig själv samtidigt som den bekräftar sin existens. Både i förhållande till de internationella problemen och i förhållande till den politiska utvecklingen i vart och ett av länderna undviker de tre viktigaste eurokommunistiska partierna fortfarande djupgående diskussioner och gemensamma ståndpunkter. Ett av skälen till det är, som toppmötet i Madrid visade, rädslan för att tillspetsa konflikten med Moskva. En rädsla som kanske inte bara har taktiska orsaker utan också beror på något slags ”oidipuskomplex”. Det är också möjligt att motståndet mot ett gemensamt agerande beror på vars och ens osäkerhet om sin egen politik. De tre skiftar mellan den socialdemokratiska ”frestelsen” (att reducera den demokratiska vägen till socialismen till vanlig, enkel socialdemokratisk reformism) och viljan att skapa förutsättningar för ett socialistiskt alternativ till krisen. De tre partierna aviserar en intern demokratisering, men de kan inte besluta sig för att göra upp med den anti-demokratiska centralismen. De tre säger sig ha övervunnit sitt stalinistiska förflutna, men de fortsätter att tveka inför ett fullständigt klargörande av den historiska sanningen.

Eurokommunismen innehåller möjligheten till och förhoppningen om att den allmänna krisen för den kommunistiska rörelsen under den mogna kapitalismen kan övervinnas. Men det kan också bli eurokommunismens svanesång. En osäker utveckling som inte bara bör bekymra kommunisterna utan också alla andra socialistiskt inriktade krafter, därför att utan kommunisterna och utan socialisterna är det svårt att föreställa sig en socialistisk övergång i väst. Om eurokommunisternas praktik kommer deras löften på skam och om socialismen inte kan övervinna den socialdemokratiska reformismen, kan kapitalismen återupprättas ännu en gång och vägen till socialism i Europa förblir stängd för oöverskådlig framtid. Det är en väg som är smal, svår och omgärdad av risker, det skulle vara en illusion att förneka det. Men det är en möjlig väg, en väg som måste prövas, därför att det enda alternativet till socialismen är fortfarande barbariet.

4. Några steg närmare en schism

Den offensiv som Moskva satte igång mot eurokommunismen i juninumret 1977 av sin tidskrift *Novoje Vremja*, är helt följdriktig med den utveckling som analyserats i denna bok, vilken avslutades två månader innan den hotfulla sovjetiska offensiven började. Några läsare tyckte att den tes jag formulerade redan på de första sidorna var överdriven: att i och med eurokommunismen tar västkonflikten inom den kommunistiska rörelsen form. Santiago Carrillos bok *Eurokommunismen och staten* och Moskvas fräna svar på den boken, har bidragit med nya och talande bevis för att utvecklingen troligtvis går i den riktningen.

Redan under 1976 hade man kommit till en ”kritisk punkt” i den märkbara försämringen av de ideologiska och politiska relationerna mellan SUKP och de tre viktigaste eurokommunistiska partierna. Efter den första offentliga totalkonfrontationen mellan det sovjetiska blocket och

* *Centre d'Etudes et d'Education Socialistes* (”Centrum för socialistiska studier och utbildning”), har existerat sedan 1966 och utgör idag en organiserad (vänster)fraktion inom det franska socialistpartiet. Se vidare Boel Berners artikel ”Enheten är kamp — kommunistpartiet, vänsterunionen och det franska valet” i *Zenit* nr 55.

eurokommunismen, under de europeiska kommunistpartiernas Berlinkonferens (juni 1976), fortsatte konflikten att förvärras. Trots att italienarna och fransmännen var extremt försiktiga medförde det ”eurokommunistiska toppmötet” i Madrid (mars 1977) att bestörtningen bland det sovjetiska blockets ledare tilltog. Sovjetblockets ledare hade samlats i Sofia vid samma tidpunkt och det förefaller mycket troligt att det var på detta möte som den pågående offensiven planerades. Carrillos bok, som kom ut strax därefter, var det som fick bomben att detonera.

Det finns två skäl till varför det blev så. Det första är själva innehållet i boken. Författaren går längre än vad han hade gjort i tidigare formuleringar vad gäller den mest konfliktfyllda aspekten av tvisten mellan Moskva och eurokommunismen: frågan om det sovjetiska systemets karaktär. Nu begränsar sig Carrillo inte längre till att i förbigående nämna definitionen ”primitiv socialism”. Carrillo ifrågasätter nu den sovjetiska regimens förment socialistiska karaktär, även om det sker ambivalent och obeslutsamt. När Carrillo en gång klippt av den ”ideologiska navelsträng” som förenade honom med Moskva, kan han tränga ner på djupet i den motsägelsefyllda sovjetiska utrikespolitiken, och han kommer där fram till bedömningar som är lika oacceptabla för de sovjetiska ledarna som de bedömningar han gör av systemets karaktär. Moskva kunde uppenbarligen inte tåla längre.

Det andra skälet är att det spanska kommunistpartiets generalsekreterare är ett oskrivet blad och därför mera sårbar än kollegerna i de italienska och franska kommunistpartierna. Hans politiska bas, hans betydelse på det nationella planet är för närvarande mycket svagare än Marchais' och Berlinguers. Därför var han lämplig att rikta angreppet mot, samtidigt som man behövde koncentrera angreppet. Men angreppet är i själva verket riktat mot hela eurokommunismen, även om artikeln i *Novoje Vremja* försöker ge sken av det motsatta genom att skilja på ”god” och ”dålig” eurokommunism. Moskva vet mycket väl att Carrillos nuvarande ståndpunkter inte kan uppfattas som en patologisk avvikelse från de övriga eurokommunisternas allmänna linje utan att de tvärtom representerar den logiska slutsatsen av denna linje. Jag har redan understrukit att eurokommunismens viktigaste princip — ingen socialism utan demokrati — i sig innebär att man förnekar att regimerna i öst kan vara socialistiska, eftersom det har bevisats att varje form av demokrati där lyser med sin frånvaro. De ”dialektiska” jonglörkonster som italienarna är så duktiga på kan knappast förhindra att denna innebörd av socialismen förr eller senare kommer att klargöras även av andra eurokommunistiska partier som går i det spanska partiets fotspår. Till dem som ”kräver av det italienska kommunistpartiet att det ska avslöja Sovjetunionens icke-socialistiska karaktär”, svarar *Rinascita*⁷¹ ”inte en gång till”, ”problemet är fortfarande ett politiskt problem: problemet rör de socialistiska ländernas verkliga ställning i världen, vad de är och vad de representerar för den konkreta jämvikten i världen under de kommande åren”. Med andra ord: problemet kan inte behandlas som ett teoretiskt eller ideologiskt problem utan som politiskt problem. Oavsett vad östländerna har för reell karaktär så är det ett faktum att de anser sig vara ”socialistiska länder” och att de har ett enormt inflytande på styrkeförhållandena i världen. Låt oss inte provocera tigern genom att säga att den inte är det den säger sig vara, för den är allt annat än en papperstiger!

Jag tror inte jag tar fel om jag förmodar att Berlinguer och Marchais har ungefär samma åsikter som Carrillo om den verkliga karaktären av östländerna. Men de politiska parametrar som bestämmer deras taktiska ståndpunkt i denna fråga är annorlunda. När de kommer att säga vad de tänker beror framförallt på hur dessa parametrar utvecklas. För Carrillo var det nödvändigt att så drastiskt som möjligt och utan att ge utrymme för tvivel, bekräfta sin självständighet i förhållande till Moskva och sin demokratiska trovärdighet. En av de faktorer som mest av allt bidragit till det spanska kommunistpartiets dåliga valresultat har varit att

⁷¹ *Rinascita*, 1 juli 1977.

kommunistpartiet för stora delar av det spanska folket och stora arbetargrupper alltför mycket associerades med diktaturerna i öst — trots att partiet är känt för sina insatser i den underjordiska kampen mot diktaturen och trots att partiet, efter 1968, kritiserat vissa aspekter av dessa diktaturer. Att partiet tvingades arbeta underjordiskt gjorde det uppenbarligen svårare att denna utveckling inom partiet blev känd. En ståndpunkt, som den partiet för närvarande har, hade kunnat bryta igenom alla barriärer och utöva ett mycket positivt inflytande på partiets teoretiska och interna utveckling, på en omorientering av dess politiska linje och på partiets demokratiska trovärdighet. Santiago Carrillo har beklagat att den sovjetiska offensiven inte ägde rum några veckor före valet, ”det hade gett oss hundratusentals röster mer”.⁷² Vad hade hänt om den hade ägt rum tjuugo år tidigare (SUKP:s tjugonde kongress) eller åtminstone tio år tidigare (invasionen i Tjeckoslovakien)? Precis som majoriteten av kommunistpartierna (även om det spanska kommunistpartiet i Tjeckoslovakienfrågan föregått de andra) lider det spanska kommunistpartiet av följderna av att det dröjde så länge med att ta itu med den ”sovjetiska frågan”. Ifråga om det spanska kommunistpartiet får dessa konsekvenser större betydelse än för andra partier, eftersom nästan fyrtio års kamp mot fascistdiktaturen medförde att frågan om demokrati prioriterades. Nu har steget äntligen tagits, men inte ens i tid för att ge det spanska kommunistpartiet de ”hundratusentals fler röster” som Carrillo talar om. Steget har kunnat tas tack vare att partiets generalsekreterare ännu inte hindras av de faktorer som bestämmer villkoren för Marchais och Berlinguer, vilket just beror på att partiet har en relativt liten roll i den spanska politiska utvecklingen. Carrillo har inget att förlora och en hel värld av trovärdighet att vinna.

Marchais och Berlinguer har en mycket starkare politisk och social bas, vilket tillåter dem — samtidigt som det krävs av dem — att prioritera de diplomatiska hänsynen som uppstår i och med att kommunistpartiet i det italienska fallet i allt större utsträckning deltar i regeringen och i det franska fallet befinner sig i regeringens förmak. Frågan om att upprätthålla vissa relationer med Moskva börjar för dessa partier bli en fråga om relationer mellan stater och en mängd olika hänsynstaganden kommer med i bilden (fördelen med att upprätthålla en motvikt mot den andra supermakten, för att förhindra att socialister eller andra tar över deras privilegierade förhållande till Kreml, etc.). Det handlar inte bara om opportunist, även om det finns en stor portion av det också. Ett annat minst lika svårt och betydelsefullt problem är frågan hur man ska kunna inta en klar marxistisk ståndpunkt i förhållande till systemen i öst, vilket bl. a. innebär solidaritet med de progressiva krafter som försöker omvandla dessa system, utan att det blir en total brytning. Det är ett svårt problem framförallt därför att det sovjetiska spelet är mycket tydligt: antingen erkänner du mig som socialism, ja t. o. m. som ”utvecklad socialism” eller också avbryter vi spelet.

Dessa olika förutsättningar och, framförallt, olika synsätt mellan Carrillo å ena sidan och Marchais och Berlinguer å andra sidan fanns redan under det ”eurokommunistiska toppmötet” i Madrid, där Berlinguer och Marchais motsatte sig ett uttalande mot angreppen på de mänskliga rättigheterna i östländerna som Carrillo föreslagit. Strategerna i Kreml vet mycket väl hur de ska utnyttja denna och andra motsättningar mellan eurokommunisterna. Den offensiv som inleddes den 23 juni 1977 är ett försök att taktiskt utnyttja dessa motsättningar. Det räcker att läsa artikeln i *Novoje Vremja* och observera den utveckling som konflikten därefter tog för att inse detta.

Artikeln gör de facto en klar åtskillnad mellan två ”tolkningar” av eurokommunismen. Den första är ”vänsterkrafternas, inklusive kommunistpartiets, tolkning”.⁷³ I denna tolkning finns det ett visst berättigande, menar *Novoje Vremja*, även om man har många reservationer mot termen som sådan. Det berättigade är enligt *Novoje Vremja* att man påtalar ett obestridligt faktum, nämligen att ”det finns gemensamma grunder för de strategiska teserna inom de olika

⁷² Från presskonferensen i Madrid den 27 juni 1977. Citerat från *Mundo Obrero*, 29 juni 1977.

⁷³ Här används texten i den franska utgåvan av denna sovjetiska tidskrift: *Temps Nouveaux*, 26, 1977.

västeuropeiska partierna och i allmänhet inom partierna i de kapitalistiska länderna med en hög ekonomisk utveckling”. *Novoje Vremja* skyndar sig dock att påpeka att det inte är något nytt, redan Lenin visade ju på nödvändigheten av att ta med varje lands särdrag i beräkningen! Trots denna berättigade aspekt är begreppet ”eurokommunism av olika skäl felaktigt”, understryker *Novoje Vremja*. Bland dessa skäl framhåller man samma skäl som de italienska, franska och spanska kommunistledarna, nämligen att det finns länder av denna karaktär som inte är europeiska osv. Men det viktigaste skälet är att begreppet ”eurokommunism” inte bara syftar på den nämnda, gemensamma strategiska bakgrunden, utan också på ”en specifik kommunism som man inte vet vad det är för något” när det är allmänt känt att ”det bara finns en enda kommunism — om det handlar om verklig, vetenskaplig kommunism — nämligen den som grundades av Marx, Engels och Lenin och vars principer vår tids kommunism följer”. Men man kan i varje fall diskutera denna ”tolkning”. Då är det en annan sak med den ”andra tolkningen av eurokommunismen, som är mycket utbredd: den tolkning som den från första början fått av representanterna för den borgerliga världen”. Till denna kategori hör Santiago Carrillos eurokommunism, vars syften, enligt *Novoje Vremja*, är följande: ”För det första att ställa kommunistpartierna i de kapitalistiska, europeiska länderna i motsatsställning till kommunistpartierna i de socialistiska länderna. För det andra att nedvärdera den verkliga socialismen, det vill säga de länder som redan har skapat ett nytt samhälle och framförallt Sovjetunionen. För det tredje att tillbakavisa alla de slutsatser som Europas kommunister kommit fram till gemensamt, de målsättningar de har satt upp i kampen för arbetarklassens, alla arbetares intressen, för freden, demokratin och samhällsutvecklingen. [SC] ställer mot detta ett helt annorlunda program som inskränker sig till att vidmakthålla uppdelningen av Europa i militära block som står mot varandra och i ännu högre grad att stärka det aggressiva Natoblocket”. Artikelförfattarna i *Novoje Vremja* skärper tonen: ”Det är överflödigt att komma med konkreta bevis för att visa att en dylik ståndpunkt inte motsvarar vare sig fredens eller socialismens intressen.” I själva verket är det verkligen överflödigt, på samma sätt som det är överflödigt att bidra med bevis för att dylika anklagelser inte innehåller ett uns av sanning. Under de femtio år som gått sedan Stalindiktaturen inrättades, från Moskva-processerna till Carrilloprocessen, har männen i Kreml så ofta upprepat denna typ av anklagelser, de har till och med gjort dem till en stereotyp, rituell och byråkratisk handling, för att sedan cyniskt dementera dem så snart det varit nödvändigt på grund av en ”kursändring”, att ingen längre tar dem på allvar när de påstår sig säga sanningen. Däremot måste man ta dem på allvar som politisk handling, och som tecken på vissa intentioner eller ställningstaganden. Från denna synpunkt kan det vara lämpligt att närmare analysera några ytterligheter i det hätska angreppet mot Carrillo i *Novoje Vremja*.

För att rättfärdiga den sista punkten i anklagelsen förvränger de Carrillos ståndpunkter — som är det spanska kommunistpartiets officiella ståndpunkter och som står mycket nära det italienska kommunistpartiets ståndpunkter — i frågan om Västeuropas enande. ”... vi vill ha ett Europa som är oberoende av Sovjetunionen och Förenta Staterna, ett folkens Europa där socialismen är målet och där vårt land kan bevara sin egen karaktär”,⁷⁴ deklarerar Carrillo i sin bok. I *Novoje Vremjas* text förvanskas denna idé till följande: ”Författarens huvudidé är Västeuropas förening på basis av en anti-sovjetisk plattform” som hör samman med ”idén om en splittring av de demokratiska krafterna och av (den europeiska) kontinentens kommunistiska rörelse i två delar”, där den västra delen är förutbestämd att ”följa en mycket tvivelaktig 'tredje' väg eller 'mellanväg' som går någonstans mellan kapitalismen och socialismen”. ”Det råder inget tvivel om”, slutar denna del av artikeln i *Novoje Vremja*, ”att den tolkning som Santiago Carrillo ger eurokommunismen uteslutande tjänar imperialismens intressen, de aggressiva krafternas och reaktionens intressen”.

I själva verket kommer Carrillo knappt in på frågan om Europas enande och det spanska

⁷⁴ Santiago Carrillo *Eurokommunismen och staten*, Rabén & Sjögren, 1978, s. 125.

kommunistpartiets politik i den frågan, förutom i den mening jag citerat ovan. Det kommer att dröja innan Spanien går in i EG, och det förefaller inte heller som om det spanska kommunistpartiet inom en nära framtid kommer att delta i regeringen — om det blir aktuellt blir det i så fall i en mycket underordnad roll. Partiets roll i detta sammanhang är för närvarande mycket begränsad. Däremot har de italienska och franska kommunistpartierna ”europeiska” politik mycket stort intresse för Moskva, eftersom de båda partierna inom en snar framtid sannolikt kommer att befinna sig i regeringsposition eller i viss utsträckning redan är det (det italienska kommunistpartiet). Även om de inte ingår i regeringen, är dessa partiers politik av stort intresse på grund av deras stora betydelse för den politiska utvecklingen i respektive land. Men detta förklarar inte varför *Novoje Vremja* ägnade så stort utrymme åt denna fråga i angreppet på Carrillo. I själva verket är angreppet speciellt riktat mot det italienska kommunistpartiet, som är det parti som gått längst på denna punkt. Det är ingen tillfällighet att det italienska kommunistpartiets ledare har intagit en ambivalent hållning till andra punkter i anklagelserna mot Carrillo medan de på den punkt som gäller den europeiska enheten omedelbart kände sig träffade och därför på nytt bekräftade sin politik på det området.

Angreppet på Carrillo visar också hur den sovjetiska regeringen alltmer oroar sig för ett enat Europa, oberoende av de båda supermakterna. Den oron beror inte så mycket på att ett sådant Europa kan bli en militärmakt som är i stånd att tävla med den gigantiska militärapparaten öster om Elbe, utan den beror snarare på att ett enat Europa är otänkbart utan arbetarnas och de folkliga krafternas hegemoni, utan socialismen. Det som bekymrar Kreml är inte ett enat och oberoende Europa som begränsar sig till Västeuropa, utan att ett sådant Europa på grund av sin demokratisk-socialistiska karaktär kommer att utöva ett allt starkare inflytande på Östeuropa och bidra till att skapa en dynamik som obehagligen leder till att de båda militärblocken upplöses och att de båda Europa enas på demokratisk-socialistisk grund. Det som Kreml framförallt är rädd för, det är inte att denna framtid ska bli amerikansk — det amerikanska Europa är det nuvarande, Giscard, Schmidts och Andreottis Europa — utan det är att det ska bli folkens Europa, oberoende av de två supermakterna. I sina repliker på det sovjetiska angreppet menar Carrillo (han säger det också i sin bok men mindre uttryckligt) att Moskvans ståndpunkt kan förklaras med ”det faktum att det finns ett Nato-Europa, kontrollerat av Förenta staterna, rättfärdigar att det finns ett annat Europa, kontrollerat av Sovjetunionen”.⁷⁵ Utan denna ”kontroll”— tillägger jag — kan den ”verkliga socialismen” i de sovjetiska utposterna snabbt komma att utvecklas till nya ”tjeckiska vårar”. För Moskva är det också ett bekymmer att den ihärdiga och giftiga maoistiska utmaningen i öst får en motsvarighet i den eurokommunistiska utmaningen i väst, att båda kan stödja sig på och kombineras med varandra, att eurokommunismens strategi för Europa räcker maoismens Europastrategi handen. Det är inte utan illvilja som det italienska kommunistpartiets pressorgan kommenterat att det förefaller som om en attitydförändring är på gång inom det kinesiska kommunistpartiet i förhållande till det italienska kommunistpartiet. Och de nordkoreanska ledarna har uttryckt sin sympati för eurokommunismen efter det besök som Tito gjorde där.

Men kärnpunkten i det sovjetiska angreppet mot det spanska kommunistpartiets generalsekreterare är inte den ”europeiska frågan”, trots dess stora betydelse för Moskva, utan det är den ”sovjetiska frågan”, det vill säga frågan om karaktären av det sociala och politiska system som byggts upp på det gamla tsarimperiets ruiner. (I själva verket hör de båda ”frågorna” intimt samman. Om Östeuropa vore verkligt socialistiskt hade dess attraktionskraft på Västeuropa sedan länge varit av sådan omfattning att många av de aktuella ”frågorna” inte hade funnits. Men verkligheten är ju som vi vet en annan.) Det är nödvändigt att påtala att denna fråga, förutom att den är ett viktigt teoretiskt problem, också har haft, har och kommer

⁷⁵ Presskonferens den 27 juni.

att ha mycket stor praktisk politisk betydelse. I direkt relation till det eurokommunistiska temat har jag tidigare visat på två aspekter av det (i ”Huvudproblemet är systemets natur”) och nu ska jag tillägga ytterligare två aspekter, dock utan att göra anspråk på att med det uttömma diskussionen.

För den härskande sovjetiska klassen är det av vital betydelse att den internationella arbetarrörelsen erkänner regimen i Sovjet som socialistisk. Det är en så viktig byggsten i denna regims officiella ideologi, i dess ideologiska rättfärdigande inför det egna folket, att ledarna absolut inte kan vara utan den. Man får inte glömma att – tvärtemot vad en del förenklade versioner hävdar – det fortfarande finns en passiv och konformistisk attityd hos en stor del av det sovjetiska folket och kommunisterna i Sovjet, inte bara på grund av det polisiära förtrycket från det jättelika staten-partiet, utan till följd av en effektiv ideologisk alienation, som på ett mycket skickligt sätt använder sig av mystifieringen av det marxistiska och leninistiska arvet. Att de socialdemokratiska partierna förnekar att det sovjetiska systemet är socialistiskt, är inte allvarligt för Moskva, eftersom den officiella ideologin under decennier inpräntat att socialdemokraterna är bourgeoisins agenter inom arbetarrörelsen. Men framförallt därför att socialdemokratin inte kunnat erbjuda något exempel på omvandling av kapitalismen till socialism. Något liknande gäller för de vänsteristiska grupperna. Men att de viktigaste kommunistpartierna, som åtnjuter stor prestige – igår det jugoslaviska och kinesiska, idag de västeuropeiska – kommer fram till samma slutsats, det är verkligen allvarligt. (Det som Carrillo lägger fram i sin bok är ingen nyhet. Det har för länge sedan sagts av teoretiker och politiker från andra partier, av oberoende forskare. Men att det spanska kommunistpartiets generalsekreterare också säger det, gör mycket större intryck på folken och partierna i öst och på den kommunistiska rörelsen i allmänhet.)

Moskvas enda utväg är att bryta med dessa partier och förklara att de, liksom socialdemokraterna, fallit i händerna på bourgeoisins och imperialismens agenter, så som skedde med titoismen, maoismen och det tjeckoslovakiska kommunistpartiet. Som motvikt är det nödvändigt att skapa nya kommunistpartier, som är ”marxism-leninismen” trogna. Det är inte så att de sovjetiska ledarna begår misstag och sedan upprepar dem – som det brukar sägas, till och med av experter på området – det är den nya härskande klassen som inte kan göra några eftergifter i denna fråga. I varje enskilt fall använder sig Moskva av en speciell taktik och ibland blir vägen lång och slingrande, men till slut återstår bara en kapitulation för dem som vågat sig på att ifrågasätta det socialistiska innehållet i det sovjetiska systemet eller en brytning. När saker och ting börjar förändras på denna punkt kommer det troligtvis att vara ett tecken på att problemet också uppstått inom systemet, så som redan har skett i Ungern, Polen och Tjeckoslovakien.

I det eurokommunistiska fallet aviserar de sovjetiska ledarna, genom artikeln i *Novoje Vremja*, att kampen kommer att bli hård men att den med nödvändighet kommer att sluta med seger: ”Kampen mot de borgerliga splittrarna och mot dem som försöker introducera deras idéer i den kommunistiska rörelsen kommer att krönas med seger, ty de europeiska kommunisterna har redan övervunnit mer än ett hårt prov och de kommer att slå ner de nya försöken till splittring inom sina egna led.” För ögonblicket har de ”borgerliga splittrarna” delats in i två kategorier. Den ena kategorin består av dem som i likhet med Carrillo har avslöjat sitt avskryvda värv och gått så långt att de dragit det socialistiska innehållet i det sovjetiska systemet och de altruistiska motiven för dess utrikespolitik i tvivelsmål. Den andra kategorin består av dem som i likhet med Marchais och Berlinguer m. fl. (även vissa ledare inom det spanska kommunistpartiet) ännu inte tagit det fatala steget. Men alla varnas: det kommer inte att ges någon pardon även om kampen blir lång. För ögonblicket handlar det om att förbereda marken, genom att kombinera det grova ideologiska artilleriet med intriger och manipulationer som går ut på att utnyttja de interna motsättningarna inom de olika eurokommunistiska partierna och meningsskiljaktigheterna dem emellan. Att det är så kan man lätt

sluta sig till genom den utveckling som konflikten tagit under den fas som öppnades med artikeln i *Novoje Vremja*.

Det är viktigt att konstatera att Moskva i detta fall har råkat på mycket större motstånd inom den kommunistiska rörelsen mot att stödja deras agerande än vad som var fallet med maoismen, för att inte tala om titoismen. Bland partierna inom det sovjetiska blocket har endast det tjeckoslovakiska och det bulgariska kastat sig in i striden mot eurokommunismen efter den startsignal som gavs av *Novoje Vremja*. Egentligen hade de redan tidigare gett sig in i kampanjen. Polackerna, ungrarna och t. o. m. östtyskarna visade sig förtegnade till en början. Det blev nödvändigt med sovjetiska påtryckningar för att de skulle agera mer aktivt. Det verkar som om kubanerna inte publicerade den första artikeln i *Novoje Vremja*, utan begränsade sig till att publicera de senare, mindre aggressiva artiklarna. Rumänerna (vilkas uppkäftighet är välkänd inom blocket) gick ut till Carrillos försvar, Carrillo togs också emot av Ceaucescu. Bland de regerande kommunistpartier som inte tillhör blocket har det jugoslaviska partiet utmärkt sig genom sitt ståndaktiga försvar av det spanska kommunistpartiets generalsekreterare, samtidigt som de anklagat ryssarna för att återgå till de ”stalinistiska metoder” som användes mot Tito 1948. Det skedde strax innan Tito skulle resa till Moskva. Även koreanerna har försvarat Carrillo. Kineserna och vietnameserna har ännu inte uttalat sig, såvitt jag vet.

Bland kommunistpartierna i väst har, som väntat, det lilla obetydliga amerikanska partiet, alltid lika villkorslöst Moskva-troget, och de små österrikiska, danska och västtyska partierna bistått Moskva (de sistnämnda partierna har av en kommunistisk journalist kallats för Kremls ”femtekolonn” bland kommunistpartierna i Västeuropa). Engelsmännen, belgarna, svenskarna, norrmännen och grekerna (inrikes) samt förstås fransmännen och italienarna har med större eller mindre eftertryck försvarat Carrillo och det spanska kommunistpartiet. (Det går ännu inte att göra en uttömmande uppräknings.)

För att sammanfatta finns det alltså, som jag sagt ovan, nu ett mycket större motstånd mot att stödja Moskväs agerande. Men inte utan ambivalens och begränsningar.

För det första har de partier som gått ut till den spanske generalsekreterarens försvar gjort det var och en på sitt håll, utan samordning (medan Moskväs offensiv har planlagts och letts av SUKP). I den intervju som *Le Monde* gjorde några få dagar efter artikeln i *Novoje Vremja* frågade journalisten Carrillo om de tre viktigaste eurokommunistiska partierna (det spanska, franska och italienska kommunistpartiet) skulle försvara sig gemensamt. Svaret är tydligt: ”Nej, var och en kommer att försvara sig för egen räkning.”⁷⁶

För det andra, vad man framförallt försvarar inför Moskva är varje partis oberoende och suveräna rätt att självt besluta i politiska och ideologiska frågor. Bortsett från några sällsynta undantag går inte de eurokommunistiska partierna in på frågor som Carrillo behandlar i sin bok. Till undantagen hör t. ex. det italienska kommunistpartiet, som bekräftade sin europeiska enhetspolitik, och en artikel av generalsekreteraren i det svenska kommunistpartiet där han förklarar att de viktigaste idéerna i Santiago Carrillos bok överensstämmer med det svenska kommunistpartiets program.* Några hävdar att det är nödvändigt med en ”vetenskaplig debatt”, men de tar inte itu med den. I själva kärnfrågan, ifrågasättandet av Sovjetunionens socialistiska karaktär, kan man säga att Santiago Carrillo har blivit praktiskt taget isolerad om man jämför den offentliga ståndpunkten bland övriga eurokommunistiska partier. Det franska kommunistpartiet t. ex., som agerat ytterst diskret, publicerade en notis i *L'Humanité*, där man säger: ”Förutom att man kritiserat en bok, där förvisso några kapitel kan kritiseras, men utan att för den skull behöva ta till fördömanden och förolämpningar, har generalsekreteraren för

⁷⁶ Intervju i *Le Monde*, 28 juni 1977.

* Förmodligen avses en artikel av vpk-ordföranden Lars Werner, *Aftonbladet* (7/7 1977).

ett kommunistparti direkt angripits ...” (sedan följer försvaret av Carrillo).⁷⁷

De som tydligast har gett uttryck för sina meningsskiljaktigheter med Carrillo har varit rumänerna och italienarna. Dessa har samtidigt fungerat som medlare, framförallt italienarna, mellan det spanska kommunistpartiet och SUKP. I en intervju med några amerikanska journalister försvarade Ceaucescu Carrillo men preciserade att det var nödvändigt att ”inte ställa den socialism som genomförts i några länder i motsats till den socialism som kommunistpartierna i väst föresätter sig att genomföra”.⁷⁸ Vad gäller det italienska kommunistpartiet är *Rinascita*s bedömning, som jag citerat ovan, tillräckligt talande. Ceaucescu är uppenbarligen inte intresserad av att den ”socialism som genomförts” under hans ledning ifrågasätts, och Berlinguer pratar redan som en regeringsmedlem som vill basera sina relationer med Moskva på ”statlig” grund. Ingen av de två vill ge sig på det kniviga problemet. Om någon ska ta itu med det, ska det i så fall vara teoretiker utan politiskt ansvar! Säkerligen tänker de för sig själva, ”varför har den där Carrillo gett sig på någonting som inte är hans område?”

Knappt hade den sovjetiska offensiven inletts förrän en delegation från det italienska kommunistpartiet skyndade sig till Moskva. Överläggningarna med SUKP:s delegation varade i många timmar och måste ha varit mödosamma. Den gemensamma kommunikén betonar att diskussionerna ägt rum i en ”uppriktig atmosfär”, en eufemism som brukar betyda att det funnits meningsmotsättningar som inte gått att lösa. Den italienska pressen har samstämmigt sagt att tonen och innehållet i kommunikén mest liknar, för att citera *Corriere della Sera*, ”en kommuniké mellan två stormakter och inte mellan två broderpartier, inte ens två ’kusinpartier’”. Även om Pajetta, som ledde det italienska partiets delegation, förklarade att ”i Moskva behandlades alla aktuella problem inom den internationella arbetarrörelsen och särskilt de som står under debatt och är upphov till kontroverser och polemik” (en tydlig hänvisning på konflikten med Carrillo) och att ”de har behandlats med fullständig uppriktighet”, framgår det inte av den gemensamma kommunikén. Av de uttalanden som medlemmarna i den italienska delegationen gjorde när de återkommit till Rom kan man sluta sig till att delegationen gav politiskt stöd till Carrillo men tog avstånd från honom när det gäller hans bedömningar av Sovjetunionen och östländerna. Men det var inte bara ifråga om systemets karaktär de tog avstånd från Carrillo. När Pajetta förklarar att ”Moskva inte är Vatikanen” så polemiserar han uppenbarligen med Carrillos uttalande där han kallar Moskva för den ”kommunistiska kyrkans inkvisition”. En annan medlem i delegationen, Macaluso, avslöjade att ”ryssarna har bekräftat att de inte vill förgifta polemiken med det spanska kommunistpartiet och än mindre sprida den till andra västeuropeiska partier. Istället hoppas de komma fram till en mer sansad diskussion, vilket inte innebär att man tillbakavisar en eller annan kritik mot socialismen i Sovjetunionen, men däremot kan man inte acceptera att systemet som helhet fördöms.”⁷⁹ Med andra ord har ryssarna erbjudit sig att tona ner angreppen på eurokommunisterna på villkor att deras kritik inte går så långt som till att förneka den sovjetiska regimens socialistiska karaktär. Italienarna har accepterat denna överenskommelse och de har tagit på sig uppgiften att övertala spanjorerna. Detta var säkerligen uppgiften för den delegation från det italienska kommunistpartiet, som strax efter Moskva-resan skickades till Madrid (i denna delegation ingick endast andraplansfigurer) för att diskutera med det spanska kommunistpartiets ledare. Senare artiklar i *Novoje Vremja*, där man fortsätter att angripa Carrillo, har en mer behärskad ton, som återspeglar överenskommelsen med det italienska kommunistpartiet. Men kampanjen mot eurokommunismen går, i större eller mindre utsträckning, med mer eller mindre häftiga angrepp, vidare såväl i den sovjetiska pressen som i pressen i satellitländerna.

⁷⁷ *L'Humanité*, 7 juli 1977. (Författarens kursivering).

⁷⁸ Enligt *Il Manifesto*, 20 juli 1977.

⁷⁹ *L'Unità*, 5 juli 1977.

När taktikerna i Moskva lade upp sin offensiv mot eurokommunismen och siktade in sig på Carrillo, eftersom han var mindre etablerad än övriga eurokommunistiska ledare, räknade de inte bara med de meningsskiljaktigheter som finns i en del frågor mellan de spanska, franska och italienska kommunistpartierna utan även med dem som kunde finnas inom vart och ett av dessa partier och särskilt inom det spanska partiet. Även om ”bomben” hade förberetts tidigare så lät man den detonera precis när det spanska kommunistpartiets centralkommitté hade samlats för att analysera de bittra valresultaten. De trodde att de skulle få ett visst stöd av Dolores Ibárruri, ordförande för det spanska kommunistpartiet, och kanske hos någon annan medlem av partiledningen. Dolores Ibárruri kan acceptera att den sovjetiska modellen inte är den ideala modellen för socialism och i än mindre grad användbar i Spanien, men däremot kan hon inte på något sätt acceptera att man ifrågasätter den sovjetiska regimens socialistiska karaktär. Det som hände under diskussionerna om hur man skulle bemöta det sovjetiska angreppet visar att Moskvas antaganden inte var helt grundlösa, även om resultaten inte uppfyllde deras förväntningar. I det uttalande som antas av centralkommittén begränsar man sig till att svara på artikeln i *Novoje Vremja* och till att återigen understryka det spanska kommunistpartiets oberoende, dess ”eurokommunistiska väg” som ”det enda gångbara alternativet för att kunna avancera mot socialismen”. Men i den tabubelagda frågan inskränker man sig till att påpeka att de metoder som använts av Moskva ”är en av orsakerna till att man inte kan föreslå den så kallade *verkliga socialismen* i länder som Sovjetunionen som idealmodell för vårt socialistiska samhälle”.⁸⁰ En av de nya medlemmarna i partiets verkställande utskott, känd för sin självständighet och kritiska inställning, föreslog att man i texten uttryckligen skulle nämna att det inte finns demokratiska fri- och rättigheter i Sovjetunionen. Förslaget avvisades för att inte skapa en konflikt med Dolores Ibárruri. Centralkommittén kom också överens om att publicera hela texten från *Novoje Vremja* tillsammans med ett omfattande vederläggande. Men den överenskommelsen har ännu inte (september 1977) uppfyllts, trots att nästan tre månader gått. Har den rumänska och italienska medlingen ändrat det spanska kommunistpartiets planer? I varje fall har Santiago Carrillo efter det häftiga angreppet i *Novoje Vremja* energiskt vidhållit sina ståndpunkter och i hårda ordalag avslöjat de sovjetiska metoderna — inte bara genom partikanalerna utan även inför nationella och internationella massmedia.

För närvarande (mitten av september 1977) är det svårt att förutsäga vilken utveckling konflikten kan ta. Det mest sannolika, enligt min bedömning, är att den tenderar att tillspetsas, men inte rätlinjigt. Ibland kommer vissa eftergifter att göras och ibland uppstår maximal spänning. Tills vidare försöker Moskva hålla den eurokommunistiska kritiken inom acceptabla gränser. På den punkten är de för ögonblicket överens med italienarna och fransmännen, som Moskva använder sig av för att dämpa den ”spanska ilskan”. Men steget över till regeringsställning skulle för de franska och italienska kommunistpartierna ge upphov till motsägelsefyllda krav: å ena sidan kan de gå in i regeringen i syfte att bevara förbindelserna med Moskva, å andra sidan kan de gå in i regeringen i syfte att tillspetsa skilsmässan med ”socialismen” i öst.

Moskva spelar inte bara med ett kort. Samtidigt som man försöker uppnå överenskommelser på grunder som jag beskrivit, håller man också på att förbereda mer drastiska ”lösningar” i det fall eurokommunisterna följer Carrillos exempel och tar det avgörande steget. Det finns ett starkt tryck i denna riktning på de eurokommunistiska partierna: t. ex. de egna kraven på att utveckla den demokratiska vägen till socialismen, det faktum att problemet med öststaternas karaktär redan har tagits upp till diskussion, inte bara av något fåtal ideologer utan bland stora grupper av de mest medvetna sektorerna inom arbetarrörelsen och den demokratiska rörelsen. Andra exempel är förtrycket mot oppositionen i östländerna, som de härskande klasserna inte kan förneka (vad gör eurokommunisterna om de ställs inför ett sådant förtryck?),

⁸⁰ *Mundo Obrero*, 29 juni 1977.

påtryckningar från socialistiska allierade, påtryckningar från extremvänstern osv. Moskva, som förutser att det finns en stor risk att de eurokommunistiska partierna definitivt kommer att ta avstånd från Moskva, förbereder brytningen med dessa partier och skapandet av trogna ”marxist-leninistiska” partier istället för ”avfallingarna”. Det är förvisso ingen lätt uppgift, men möjligheten att den genomförs bör inte underskattas. Moskva kommer inte att som sista utväg tveka inför att fabricera ett ”kommunistparti”, hur litet det än blir, om de ställs ansikte mot ansikte med ett kommunistparti som stöder ståndpunkter som liknar Carrillos.

Man bör inte bortse från att vissa sektorer av de eurokommunistiska partierna och arbetarna kan komma att vända de eurokommunistiska ledarna ryggen om den eurokommunistiska politiken inte, tillsammans med andra vänsterkrafter, förmår att effektivt bidra till att den demokratiska utvecklingen mot socialism förverkligas, om den inför massorna avslöjar sig som en simpel variant av det socialdemokratiska sättet att lösa krisen. En del kan komma att gå över till extremvänstern, som också ifrågasätter ”socialismen” i öst, andra kan förledas av det vänsteristiska språk som Moskva använder för att angripa eurokommunismen. Kremlstrategerna avvaktar en sådan utveckling och agerar tålmodigt och envist för att skapa förutsättningar för att kunna utnyttja en sådan situation.

I Frankrike kan man tänka sig två möjliga utvecklingar. Antingen spricker vänsterunionen före valet, vilket skulle knäcka Marchais' ledargrupp, som hör samman med den eurokommunistiska utvecklingen, eller också misslyckas vänsterunionen när den kommer till makten. I Italien kan man vänta sig att det italienska kommunistpartiet i sin nuvarande politik ska bryta det rådande förhållandet mellan partiet och massorna, mellan basen och ledningen. I Spanien väntar man på att det spanska kommunistpartiets ”historiska kompromiss”-politik med centerpartiet — Suárez' och konungens parti — ska undergräva den trovärdighet som Carrillos ledargrupp har hos viktiga grupper inom partiet och bland massorna. Carrillo närmar sig mer och mer en sådan politik när han föreslår en nationell samlingsregering, som skulle innehålla både den mest frankistiska högern — Fragas parti — och det spanska kommunistpartiet. Det är en imitation av det italienska kommunistpartiets politik, men det italienska partiets politik bygger åtminstone på att partiet har maktpositioner i parlamentet och spelar en betydande roll i hela det italienska samhället. Det italienska partiets politik bygger också på att kristdemokratin har en bred vänsterflygel. I Spanien finns inget av detta. Det spanska kommunistpartiet är fortfarande, som valet visat, en svag kraft. Dess andel i valet (1977) uppgår knappt till sex procent om man bortser från Katalonien. Även om kommunistpartiets fackliga organisationer förmodligen fortfarande är de viktigaste så ökar de socialistiska och andra fackföreningarna snabbt. För det andra har den centrumdemokratiska unionen mycket litet gemensamt med de italienska kristdemokraterna, bortsett från att båda är storbourgeoisins instrument. Centrumdemokraterna uppstod inte ur motståndet mot frankismen, de blev anti-frankister i sista minuten. De saknar också en social bas och i än högre grad en folklig vänsterflygel, som de italienska kristdemokraterna har. Och till råga på allt är förhållandet mellan kommunistpartiet och socialistpartiet i Spanien — i varje fall på det parlamentariska planet — det omvända mot vad det är i Italien. I valet den 15 juni segrade vänstern i de viktigaste regionerna och utvecklingen därefter tenderar alltmer att förändra styrkeförhållandena till vänsterns förmån. En seger för vänstern i parlamentet är förutsägbar om inte förr så på mellankort sikt. Men ett verkligt regeringsalternativ skulle inte bara kräva en parlamentarisk seger utan också att det byggts upp ett socio-politiskt block med gemensam plattform och ett samordnat program för den konkreta omvandlingen av samhället. Den ledande kraften i ett sådant block kan bara bli PSOE, det spanska socialistiska arbetarpartiet, såvida det inte sker några oförutsedda förändringar på landets politiska karta. Men det måste i så fall vara på grundval av en allianspolitik med kommunistpartiet och andra vänsterkrafter, vilket ännu inte ingår i PSOE:s strategiska planer. Det spanska kommunistpartiet å sin sida förefaller inrikta sina ansträngningar på en ”historisk kompromiss” med högern och på att driva på PSOE i denna riktning, snarare än att verka för vänsterns enhet. Denna politik har på

kort sikt gett Santiago Carrillo stor trovärdighet inför den spanska högern. Det skulle inte förvåna om det är detta faktum, och inte bara hans djärvhet gentemot Moskva, som figurerar bland orsakerna till den amerikanska inbjudan till det spanska kommunistpartiets generalsekreterare om att besöka USA.

I Carters och Trilateralens politik börjar man få allt större gehör för tanken att man ska använda sig av eurokommunismen för att bidra till att försvaga det sovjetiska blocket (genom att stimulera den interna oppositionen i länderna inom blocket, vilken eurokommunismen kan uppmuntra till) och för att hjälpa den europeiska kapitalismen att tillsammans med socialisterna (i Sydeuropa) komma ur den svåra situation den befinner sig i. Moskvans politik, å sin sida, tenderar alltmer till 'finlandisering' av Östeuropa och dess pågående försök att uppnå en kompromiss med eurokommunismen kan ses i ljuset av dessa planer (ur den synvinkeln är det "tysta samförståndet" mellan SUKP och det italienska kommunistpartiet långt viktigare än fallet Carrillo). Inför Carters politik, som går ut på att rubba jämvikten i världen (inte för att komma till en definitiv konfrontation med den andra supermakten, utan i syfte att vända till sin förmån den "imperiekompromiss" som båda söker), svarar Moskva med en "nedfrysning" av denna jämvikt, med en politik inriktad på att bevara status quo. Revidera Jalta eller inte, *Vot Vopros!** skulle Brezjnev säga och lägga till att det första alternativet leder till kärnvapenkrig medan det andra garanterar freden. Inför dessa två alternativ förefaller eurokommunismens idéer om ett enat Europa, oberoende av Sovjetunionen och Förenta staterna, att vara en vacker hägring. Men situationen kan förändras om vänstern i Italien, Frankrike och Spanien kommer till makten och med "hjälp" av massorna visar sig vara i stånd att verkligen inleda en utveckling mot socialismen genom att oförtröttligt bredda och fördjupa demokratin. Det finns många skäl att vara pessimistisk, men det har det alltid funnits strax före stora historiska förändringar.

September 1977

Efterskrift

Den franska vänsterns nederlag i parlamentsvalen i mars 1978 gör att vägen till socialism i Västeuropa blir än smalare och svårare än vad jag sade i slutet av tredje kapitlet i denna bok, som avslutades i april 1977. Vid denna tidpunkt föreföll en vänsterseger i dessa val nästan ofrånkomlig, såvitt det inte skedde, skrev jag, "oförutsedda förändringar i den politiska och sociala dynamiken". Ingen kunde då förutse att vänsterunionen skulle upplösas. Till och med under de följande månaderna, när det franska kommunistpartiet inledde sin kampanj för att "aktualisera" det gemensamma programmet och alltmer började ifrågasätta det franska socialistpartiet, var det sällsynt, om det överhuvudtaget förekom, att någon trodde att det skulle sluta som det slutade. Det föreföll självklart att de båda partierna skulle se sig "förpliktade" att upprätthålla unionen och bortse från sina meningsmotsättningar om de verkligen ville vinna 1978 års val. Och denna vilja var det ingen som tvivlade på. Men det "oförutsedda" inträffade.

Den franska vänsterunionen och dess program hade växt fram 1972 i ett perspektiv av ekonomisk tillväxt som snabbt upphävdes när en världsomfattande ekonomisk kris utbröt. Mot denna bakgrund föreföll "aktualiseringen" av det gemensamma programmet, som förordades av det franska kommunistpartiet, som försvarbart. Diskussionerna mellan partierna i unionen ledde till vissa överenskommelser, samtidigt som de uppenbarade en del meningsmotsättningar. Men ingen som var av sådan omfattning att den kan rättfärdiga upplösningen i september 1977. Upplösningen provocerades fram av det franska kommunistpartiet då det ställde ultimatum till sina allierade att de skulle acceptera en utökning av de nationaliseringar som ingick i programmet. Sex månader senare gav det

* Det är det som är frågan!

franska kommunistpartiet självt belägg för att det inte var någon avgörande fråga, då partiet, dagen efter första omgången i valet, skrev under en överenskommelse med det franska socialistpartiet och de vänsterradikala. I den överenskommelsen förekom inget ultimatum. Men denna överenskommelse i sista minuten, som inför den allmänna opinionen framstod som en opportunistisk gest, kunde inte längre råda bot på den skada som hade åsamkats av upplösningen av unionen sex månader tidigare.

Denna upplösning var otvivelaktigt huvudorsaken till vänsterns nederlag i valet. Inte bara på grund av oenigheten i sig, utan också på grund av den hetskampanj som det franska kommunistpartiet satte igång mot sina tidigare allierade. Kampanjen blev alltmer aggressiv och började likna en verkligt illasinnad process, med polemiska inslag som påminner om Stalintidens. En upplösning av denna karaktär kunde inte annat än bromsa och till och med vända den mycket positiva utvecklingen till vänsterns förmån som hade kommit till uttryck i de val som föregick presidentvalet 1973. Upplösningen skapade förvirring och misstro bland militanta kommunister och socialister, liksom bland stora grupper väljare. Efter första valomgången minskade antalet vänsterröster och det var mindre troligt att kommunisterna i den andra omgången skulle rösta på den socialistiska kandidat som hade gått vidare till andra valomgången och vice versa. Hur skulle kommunisterna kunna rösta på en potentiell ”förrädare” och hur skulle socialisterna kunna rösta på kommunisterna som ansåg dem vara ”förrädare”?

Det faktum att hela vänstern trots allt fick omkring 50 % av rösterna i första valomgången och endast 0.60 % mindre i den andra (även om vallagen förstärkte högerens ”seger” i antal mandat) gör att vi på goda grunder kan anta att om inte utvecklingen mot enhet hade avbrutits i september 1977, hade vänstern vunnit valet. Det är inte bara för det stora franska folkflertalet som det har varit ett hårt slag, det kommer att få negativa återverkningar i hela Europa, och i särskilt hög grad på den politiska utvecklingen i Italien och Spanien.

Ännu är det för tidigt att göra några definitiva bedömningar av orsakerna till, och konsekvenserna av, denna beklagansvärda händelse. Därför begränsar jag mig till några reflektioner och provisoriska antaganden. För det första är det uppenbart — som jag visat på i hela denna bok — att mäktiga intressen och faktorer har ingripit i denna utveckling mot en möjlig seger. Det kan inte vara på något annat sätt eftersom för första gången sedan andra världskriget ett kapitalistiskt land, av den betydelse som Frankrike har, förberedde sig för att på demokratisk väg komma ut ur krisen genom att inleda en brytning med det kapitalistiska systemet och påbörja en radikal omvandling av samhället. Om den franska storbourgeoisin i detta såg ett direkt hot mot sina grundläggande intressen, så representerade en kommunistisk-socialistisk regering i Paris för de båda supermakterna en faktor som skulle kunna rubba den jämvikt som respekterats sedan Jalta. Dessutom skulle den innebära ett subversivt exempel för de respektive politiska systemen. Det är att förmoda att de har använt sig av alla tillgängliga medel för att förhindra ett sådant resultat.

Men det förklarar inte valnederlaget, därför att — åtminstone på basis av tillgängliga uppgifter — det inte ger oss möjlighet att förstå den direkta orsaken, nämligen det franska kommunistpartiets plötsliga omsvängning sommaren 1977. Jag tror inte att påtryckningar från Moskva ger oss förklaringen, även om de på ett eller annat sätt fanns där. Jag anser, av skäl som framgår av denna bok, att det franska kommunistpartiet redan agerar mycket självständigt i förhållande till sina tidigare ledare. Om resultaten av det franska kommunistpartiets politik i detta fall sammanfaller med Moskvas hemliga önsknings — med dess fientliga inställning till varje form av erfarenhet av demokratisk socialism, vid sidan av dess intresse av att upprätthålla status quo — bör vi söka förklaringen i det sätt på vilket det franska kommunistpartiet i nuvarande situation uppfattar sina egna, specifika partiintressen. Tillförlitliga kommentatorer har anfört tre hypoteser: 1) att det franska kommunistpartiet har ryggat tillbaka inför den nära förestående möjligheten att ta på sig regeringsansvar under de

svåra förhållandena med en ekonomisk kris, utan att man för den skull tillbakavisar strategin för en vänsterenhet; men man räknar inte med den som en möjlighet att regera och avvaktar ett bättre tillfälle; 2) att det franska kommunistpartiet har övergett strategin för en vänsterenhet för att istället inrikta sig på en ”historisk kompromiss”-strategi, och därmed ansluter man sig till övriga viktiga eurokommunistiska partiers politik, särskilt det italienska och det spanska; 3) att det franska kommunistpartiet gjort kampen mot den hegemoni som det franska socialistpartiet höll på att få inom unionen till sitt huvudsyfte. Denna tredje tes förefaller vara självklar för alla iakttagare och den är inte oförenlig med någon av de två övriga hypoteserna, som skulle vara svåra att föreställa sig om styrkeförhållandet mellan kommunistpartiet och socialistpartiet vore det omvända. I all synnerhet gäller det för det styrkeförhållande som fanns mellan de båda partierna innan kommunistpartiet bröt enheten och inledde sin hetskampanj mot socialistpartiet. Det nya som har tillkommit mellan 1972 — då det gemensamma programmet föddes — och september 1977, då kommunistpartiet provocerar fram upplösningen är inte bara den ekonomiska krisen utan också den uppseendeväckande styrkeförändringen mellan de båda partierna. Den dynamik och de förväntningar hos de breda folklagren som vänsterunionen skapat hade framförallt gett socialistpartiet fördelar, särskilt inom den nya medelklassen men också inom arbetarklassen. (Om man tar den kommunistiska dominansen i CGT:s* ledning med i beräkningen så är det symptomatiskt att omkring 40 % av dem som är anslutna till CGT röstade socialistiskt. De anslöt sig därmed till majoriteten inom den andra stora centralorganisationen, CFDT,** som står socialistpartiet nära.)

Enligt min bedömning är det mycket troligt att krisen inom vänsterunionen och följderna av den — valnederlaget — i första hand kan förklaras av det faktum att det franska kommunistpartiet inte har kunnat acceptera — även om det vore nödvändigt utifrån det överordnade intresset för kampen för socialismen — att partiets uppfattning om sig självt ifrågasätts: uppfattningen att det är arbetarklassens parti, nationens parti, den vetenskapliga (”marxistiska”) sanningens parti och, som en följd därav, det parti som ”historien utsett” för att leda kampen för socialismen. Detta var den avgörande orsaken, men de två andra orsakerna har också inverkat, framförallt den förstnämnda.

En helhetsanalys av orsakerna till den franska vänsterns nederlag skulle också klargöra socialistpartiets svagheter och ansvar, men med tanke på ämnet för denna bok begränsar jag mig till att visa på några aspekter i kommunistpartiets beteende och ansvar. Detta beteende speglar otvivelaktigt interna stridigheter mellan mer eller mindre moderniserade stalinistiska tendenser och de nya eurokommunistiska tendenserna. Det visar också de aktuella gränserna för kommunistpartiets utveckling. Det förefaller klart att om denna utveckling inte fortskrider, om det inte uppstår krafter inom partiet som förstår det stora ansvar som partiet har och kan dra de nödvändiga slutsatserna, kommer dörren till en politisk förändring i Frankrike att förbli stängd.

Mars 1978

Lästips – mera om eurokommunismen

Henri Weber, [Eurokommunism, socialism och demokrati](#) (1981)

Ernest Mandel, [Europas kommunistpartier](#) (1982)

* Confédération Generale du Travail

** Confederation Française Démocratique du Travail